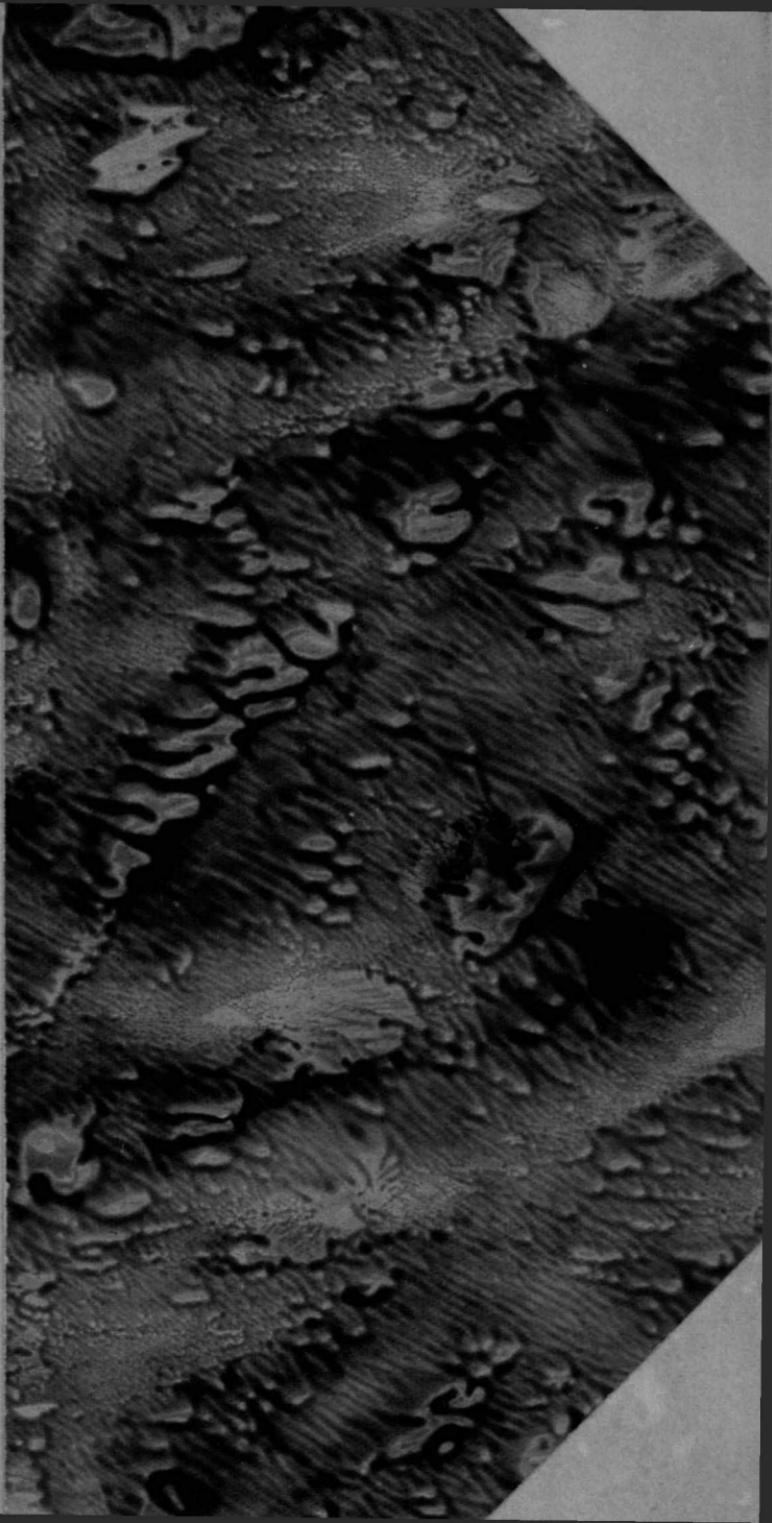
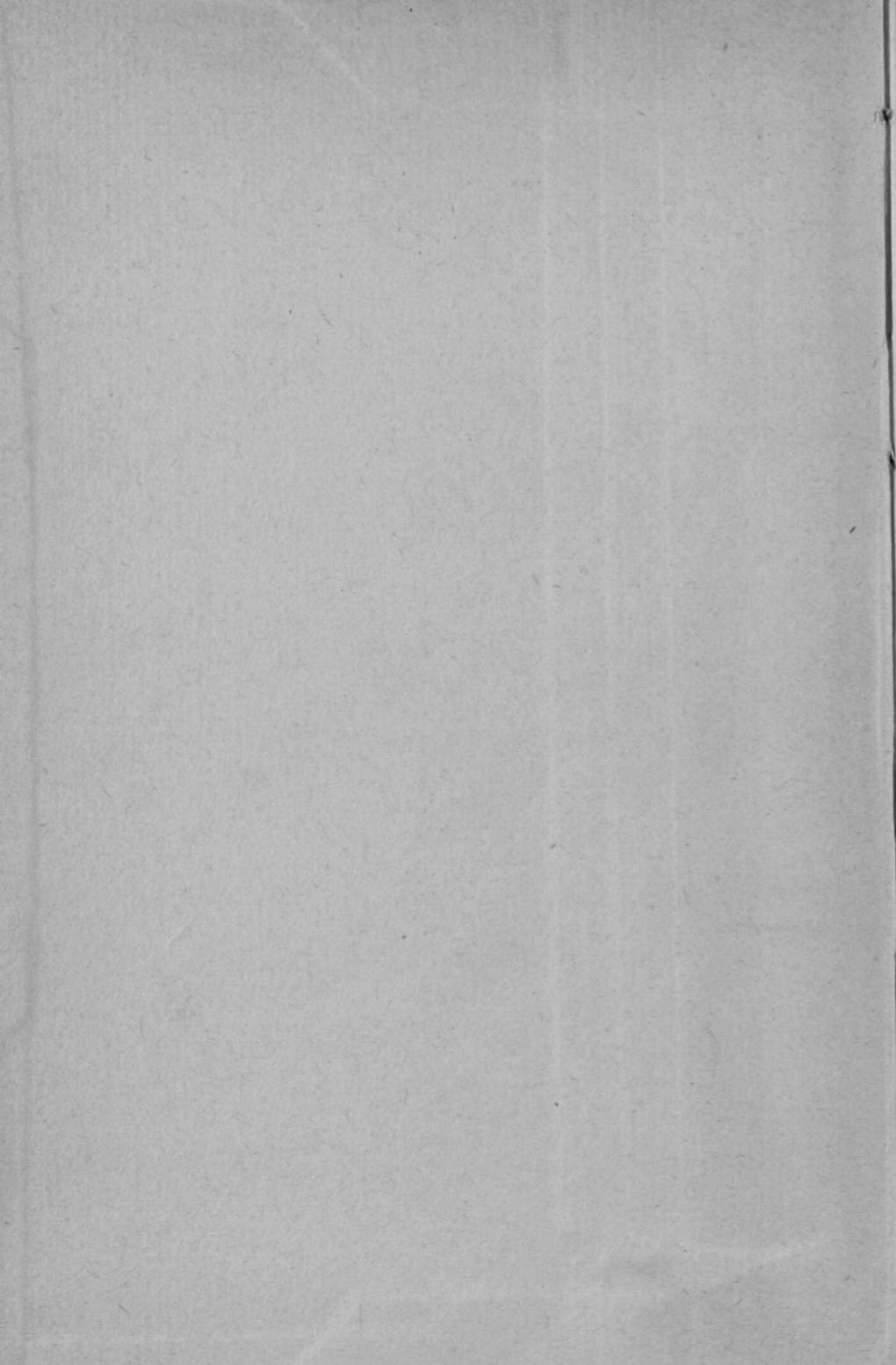

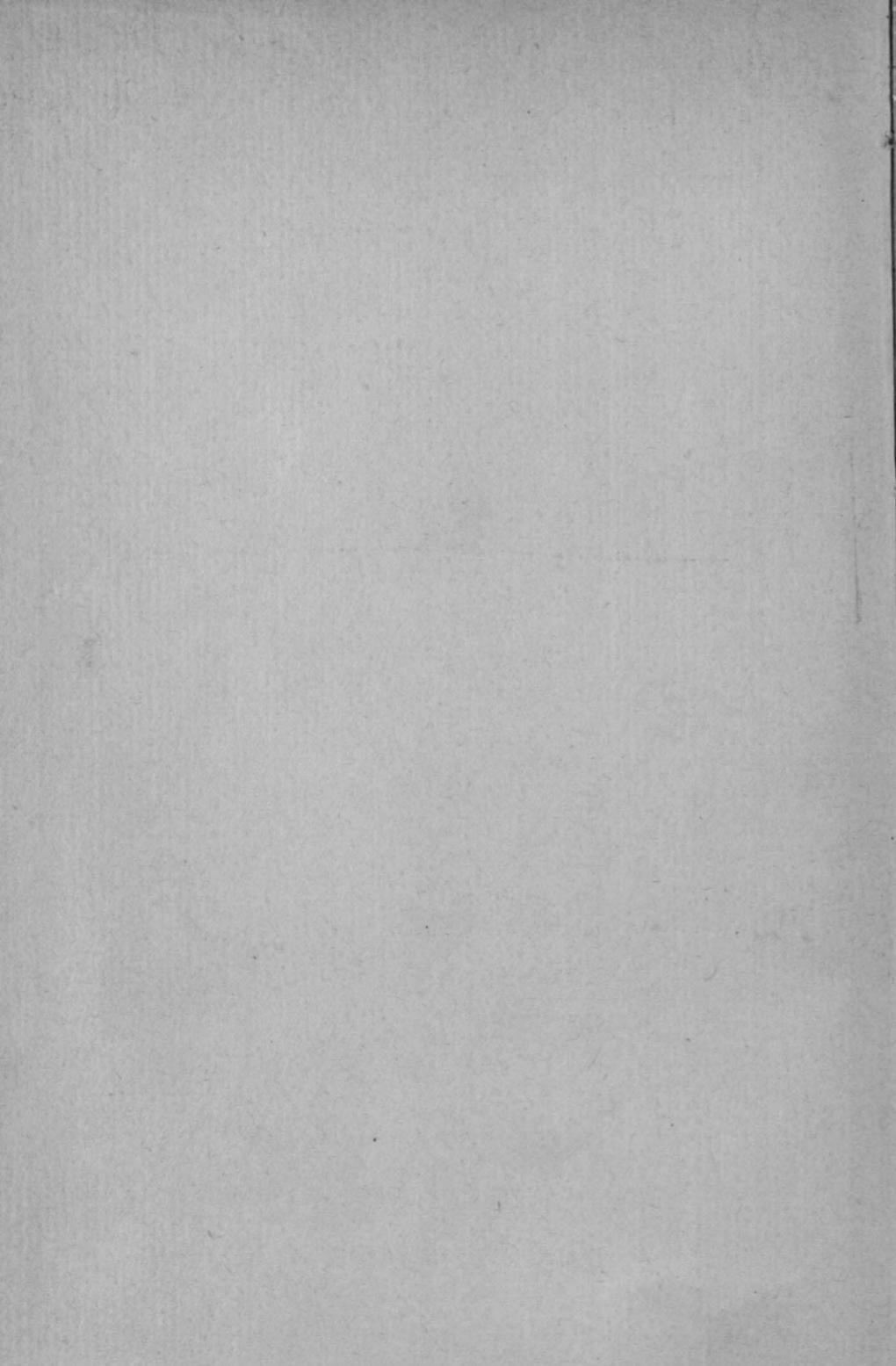
RIATICI
ECA

I. S. A.
VENEZIA

BIBLIOTECA
I. e. 24

Arg de Art JCC
Engt 1929

ERNEST KOLIQI

HIJA E MALEVE

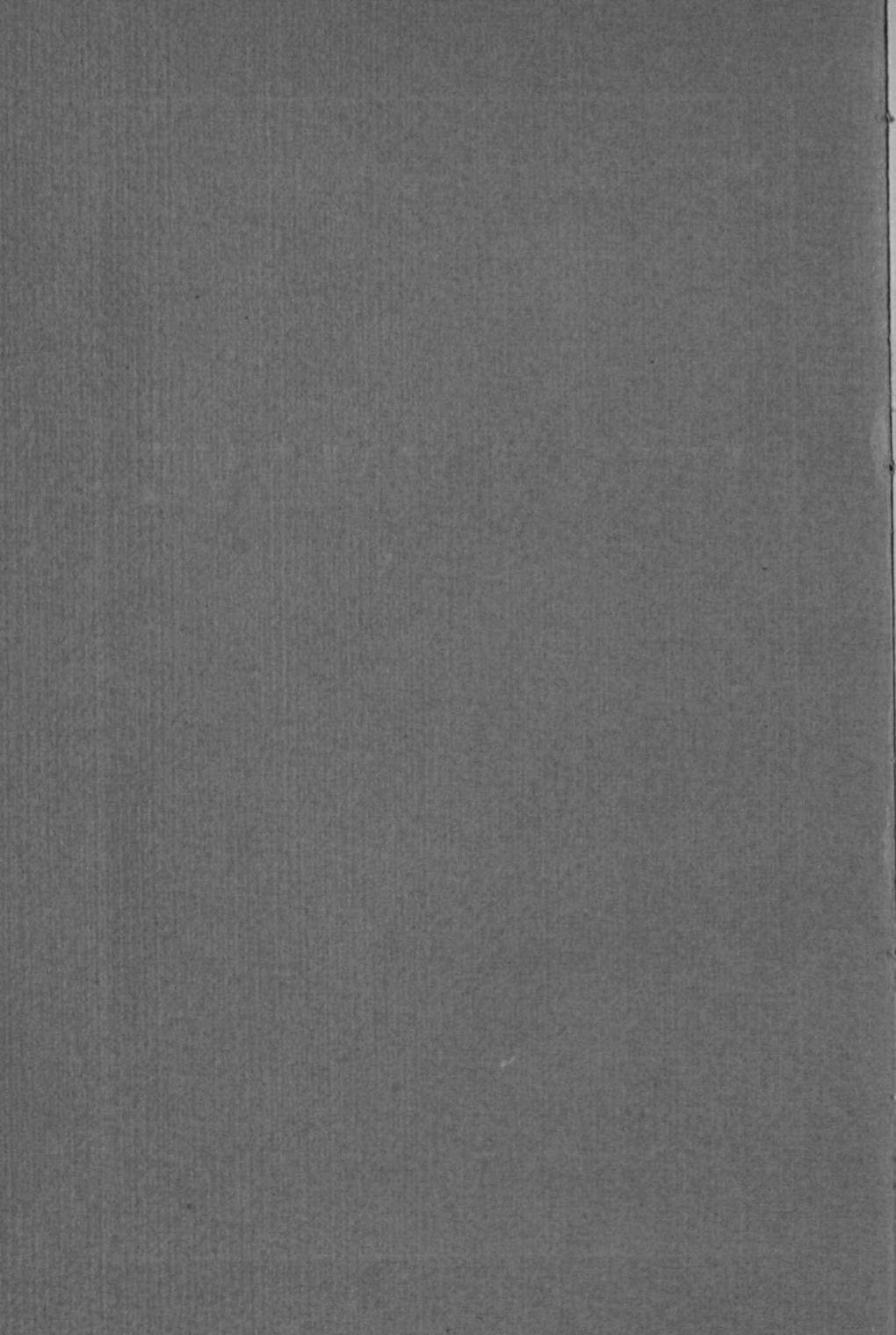
NOVELA

ZARA

SHTYPSHKROJA E. DE SCHÖNFELD

1929

HIJA E MALEVE

PREJ TË NJÂJTIT AUKTOR

KUSHTRIMI I SKANDERBEUT

Poemth dramatik

Tiranë, 1924.

ERNEST KOLIQI

HIJA E MALEVE

NOVELA

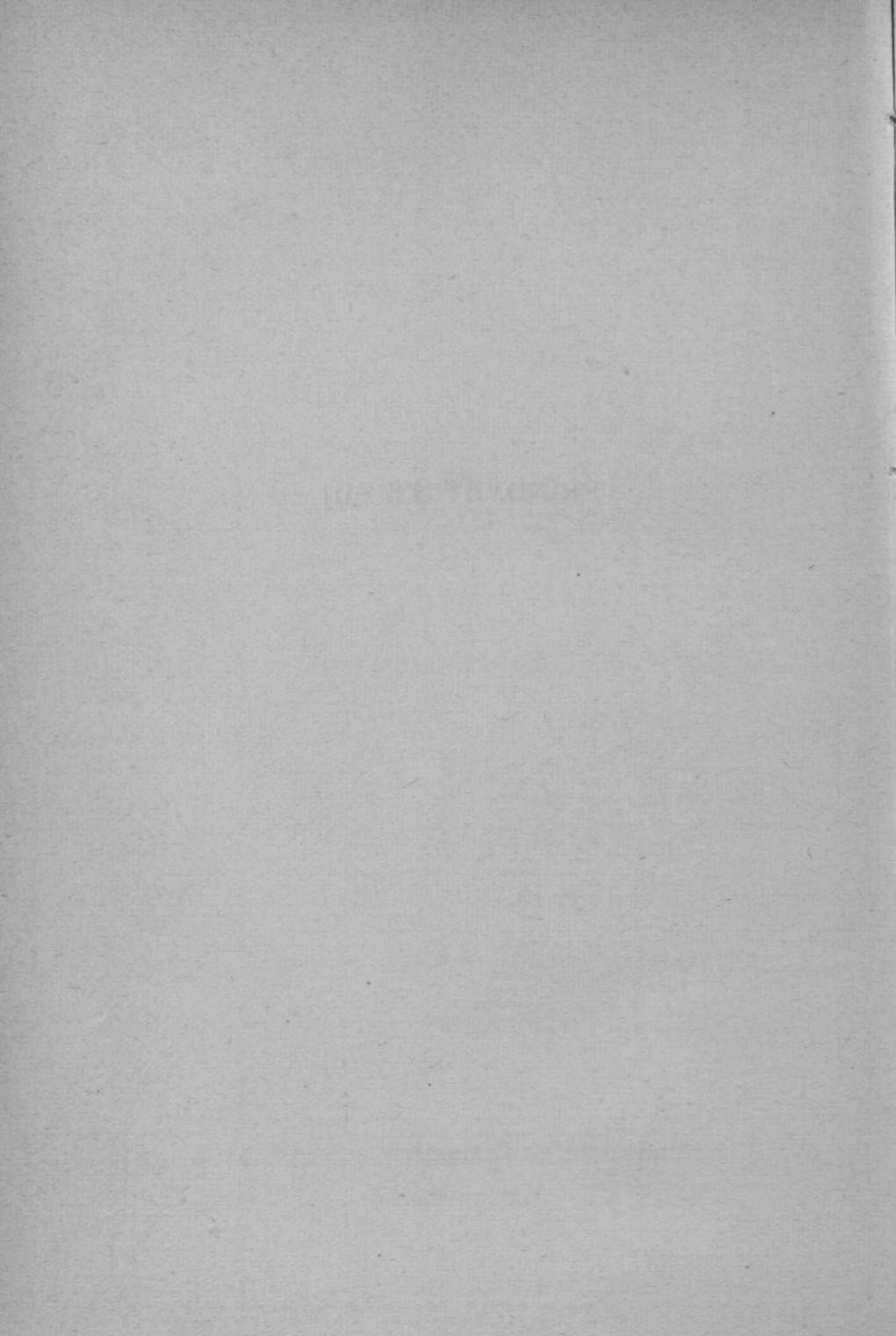
ZARA

SHTYPSHKROJA E. DE SCHÖNFELD

1929

*Të drejtat e rishtypjes e të përkthimit
i ruen auktori*

PRINDVET TË MIJ

NUSJA E MREKULLUESHME

I

Kumbonza e kumbonares së vogël dha lajmin e mbarimit të meshës. Bashkë me tingllat e qarta të saj, u shpërdanë nëpër ledinë të gjelbër gjint qi delshin prej kishet.

Kupa qiellore përkulej gëzueshëm mbi at skutë të blerë, tretë midis maleve. Fryma e filladeve mbushte ajrín me dridhje të freskta e përhapte nji âmë të shëndo-shë mëndre t' egër e sherbelash.

Pataloku para famullís u mbulue me grumbuj Malsorësh e Malsoresh, veshë në petka festë. Pleqt, me t'ecun të matun e plot madhní, fytyrën e rrethueme në shalla bardh si bora, kërkuen hijet e lisave dhe u shtruën rrötull me bâ kuvênd tue pí duhan. Djelmoshat, me kapuça të leshët në krye, kapën mauzerret, qi sa ngjati mesha kishin ndëjë të varuna tu dera e kishës, e kaluen teposhtë kah logu i shëjit. Të gjatë e të zhdërvjellët, çakçirët e bardhë me gjatana të zez e të shëndritëshëm, me rrÿpa fyshekësh të ngjeshun për bel, tue ecun të lehtë e të shpejtë mbi bar të butë, me armë në dorë, m'u dukshin çetë herojsh e dalun prej ndonji poemi epik.

Granija delte prej kishe tue bâ kryq papushue e tue puthë medajat e rruzareve. Gratë lëshuen, në heshtit e

kullueta, krizmën e zinxhirve e të pareve t' argjenta, që kishin të varuna në fyt, edhe tingllimin e zâneve të holla. Vajzat me nuse të reja i u afruen dalkadalë logut të shëjit ku djelmoshat preqatiteshin me dhâne provën e mjeshtërisë së tyne.

Në një stom, katërqind a pesqind hapa larg, ishin të rreshtuem do gurë të bardhë të damun një nji metër njâni prej tjetrit.

Filloi prova.

Nji djalosh pyeti:

— Me sa fyshekë e vrani at shëj, burra?

Si breshni i u drodhën përgjegjet.

— E vras me pesë fyshekë.

— Un e vras me katër.

Ata që ishin më larg aviteshin me marrë pjesë.

— Largou se e vras un me tre.

Nuset e hijshme, me krahnorë të mbushun, e vajzat fytyrë - bardha e flokë - preme, rrethuen plot kureshtë tubën e djelmoshave,

Edhe un, me Don Markun, famullitarin e vëndit në shtëpin e të cillit kisha râ mik, u avita me pá. Vajzat me nderim na çelshin rrugën. Arrijtëm shi n'at ças kur njâni prej shëjtarve po futej në mes të shokvet tue thânë me kreni:

— Sa për at shëj, un e vras me dy fyshekë.

Tjerët i a pritën:

— Qit, pra, e kallzona marifetin t' ând.

Djaloshi u shtrî në bar, rrasi kapuçin për krye dhe e sýnoi shëjin kadalë e me kujdes.

Gjith tjerët heshtën, tue ngulë sýt mbi gurë të bardhë që ndritëshin në blerimin e stomit kundruell.

Nji krizëm e aférme dhe nji gjâmë e largët jehuen.

Asnji ndër gurë s'luejti.

— Na kënke lavdue kot, djal-ó! — i a bâni në tallje nji nuse sýzezë. Të tânë qeshën.

Malsori i ri nuk dha përgjegje, por nxori gëzho-jën e sýnoi pér së dyti. Shtiu.

Nji gur duel rreshtit.

— Pirolla të kjoftë!

Tjerë e tjerë u provuen, por me dy fyshekë asnji s'mujt me i a dalë të parit.

Nuse e vajza u pregetitën me i falë shëjtarit shamija të reja, shputa gjithnduer ngjyrash e çarapë të bardhë të leshët, si mbas dokes së Malsis, kur, qe, i a behi nji djalë i ri e çau njerzin e grumbullueme rrëth fituesit.

Fytyra e tij simpatike, plot shkëlqim inteligence natyrore, ishte prej asosh qi shifen nji herë e nuk harrohen mât kurr. Veshë si tjerët, por me nji kujdes mât të veçantë, kishte në të gjitha sjelljet nji zhdërvjellti që e bânte m'u dallue shokësh.

Pa folë asnji fjalë, largoi djelmoshat, ngrehi mauzerrin e, në kâmbë e në dorë, me nji udobi të jashtëzakonshme, qiti e vrou, njânin mbas tjetrit, gjith gurët e shëjit.

Vajzat e rrëthuen, të habituna nga mjeshtrija e rrallë.

— Aferim! Aferim!

I shkova afër e i a rraha krahin tue i thâne:

— Të lumtë, djalosh: ti kënke mbreti i shëjtarve.

Më falnderoi me dritë të sýve e me nji të luejtun dore.

— Si të thonë êmnit? - e pyeta.

Para se të kishte kohë ai me më përgjegjë, ndë-gjova zânin e priftit qi më bânte në vesh:

— Â i pagojë, s'mund të flasë.

I çuditun, shikova Don Markun që po përfalej edhe ai me fituesin, i cilli merrte tue u kuqë dhuntit e granis. Prifti i thonte:

— Të lumtë, Lekë Binaku! Un s' kam çà të nap, por po të thërras për mjesditë: sot je miku i em.

Djaloshi me së të gjallë i a shprehi mirnjohjen për at grishje.

Vûna roe se vajzat e shikojshin në nji mënyrë që me bâ përshtypje: në syt e tyne mâtë tepër se admiri ndritte nji kureshtë e paspjegueshme.

Pyeta Don Markun, me zâ t' ulët:

— Pse e shikojnë ashtu, Don Mark?

Ky më përgjegji në vesh:

— Fliten fjalë të çuditëshme për të. Do të bisedojmë në sofër.

II

Drekuem n' odën e bukës që kishte dritoret e çeluna kah mal i dridheshin dritë e hije të panjehuna: Don Marku në krye të vëndit, un n'anë të djathët e Lekë Binaku n'anën e rrëmaktë. Si kryem, prifti bâni kryq, u mblohd me thânë nji kokërr uratë, mbandej ndezi cingaren. Un e pështolla t'emen kadalë: sa e vûna në buzë, Leka njerzisht u çue në kâmbë e m' a kalli.

Don Marku pështeti shpinën për karrikë, mbasi piu nji hurm vënë, e i a nisi:

— Ky djali është protagonist i nji historiже të çuditëshme. Due me t'a kallzue ashtu si e dij. Ti në dash besoje, në dash mos e beso. Vetëm nji send, të lutem, t'a keshë para sësh gjatë kallzimit: kët: Lekën e njof

kalamâ, gjithmonë e kam pá tue u dallue ndër shokë pér squeti mëndje e urti; kurr s'kam vrojtë në të ndonjë shêj anormaliteti. Tashti ai bân bé se ndodhja qì po tē tregoj â kryekëput e vërtetë.

Djaloshi me tânë fuqin shprehse tē fytyrës intelligente vinte tue pohue fjalët e treguesit, i cilli vijoi:

— Leka ndien mirë, por me folë s' mundet. Ende s' janë mbushun dý vjet qì i u pré fjala. Pérpara flitte si un e si ti. E, qe, çà thohet mbi kët tē marrun goje tē papritun. Ishte pesëmdhetë vjetsh e delte me kullotë dhít në mal, kur nji ditë prilli, ndëgjoi nji zâ vashnuer, t' âmbël e tē harmonishëm, qì e thirrte prej së largu: «Lekë! Lekë! o Lekë, eja!» Por, gjâ e çuditëshme, at zâ qì kumbonte qartas në vesh tē tij, nuk e përsritëshin jehonët e malit qì nji tingëll sado i lehtë bân me ushtue. Leka shikoi poshtë e nalt, andej e këndej: s' pau kurrkënd. Prap, mbas disa ditve, po i biente fyellit në vetmí, tue mrizue nén hije tē brejve, e, qe, nji zâ afér fort - ngat tij - i a bân: «Pse s'vjen? Plasa tue tē thirrë!». Brof në kâmbë, hjedh shikimin anë pér anë: kurrkush... Mbledh dhít e largohet, i trëmbun. Kështu, pér vjet e vjet rresht, kurdoherë qì ndodhej vetëm, në heshtin e kullosave tingëllonte ajo thirrje misterioze. Animirë, para dy vjetve nisi m'u shpeshue... Tue dalë nji ditë me gjue termaleve i u gja se nji zhapllimë e lehtë hapash po ishte tue e ndjekë. Sillet mbrapa hovshëm: asnji njeri. Merr me vijue udhë e... dý duer tē padukëshme i a kapin kryet, i a rrokullojnë mbrapësht me âmbëlsí: nji aft i erândëshëm i a nxen fytyrën. Ikë vrap nga ai vênd tue u dridhë prej friget. Ndalet te nji krue, mbas nji gjymsë ore, pér m'u filladitë nji fije. Shtrîhet përmbyss në zgrip

të kronit, ulë buzët e etëshme kah uji e merr me pí, kur, e papritun, nji gojë e kuqe, e freskët, lulzon pér mrekulli si drandofille mbi pasqyrë të gurrës, e puthë gjatë, dashunisht, e zhduket. Kthen në shtëpí mëndueshëm. Natën, në gjumë, shef n'ândërr gurra të kullueta ku bulzojnë gojë vashash qì e joshin me kângë t'âmbala. « Hâna ka prarue majet e ahave. Bylbylat po këndoijnë pyjeve. Edhe Orët po lahen krojeve. Ti pse flén, o rob i ândrrave? Del jashtë n'arin e rrezeve. Mblidh pér né lule fushave. Gërshteto kunorë të bukura. E hidhi mbi pasqyrë t'ujnave.... ». Leka u zgjue me hov, shpirtin plot ndiesi të panjohuna. Dý a tri herë desht m'u çue e me dalë jashtë, i ngrehun prej do zâneve të mshefta, por nji frigë e pakuptueshme qì i a shtërgonte zêmrën e bâni m'u ndalë. Nuk mbylli sý gjith natën. Të nesërmen u ngrit heret e doli pér gjah nëpër mal. Dita ishte mjافت e bukur. Opângat rrëshqitëshin mbi bar të rîmë prej voesës. Balat lëshoheshin përpara gëzueshëm tue lehë e tue nuhatë. Ai kapërcente prroje e ograja baltanike, përshkohej nëpër çufra e murriza, u biente pér têrthuer prozhmeve të dënduna e lugjeve të ndritëshme. Balat ranë n'erë e u lëshuen në do kaçuba. Me pushkë të gatëshme, Leka i ndoq tue ngá. Duel tue kërcye nji dhí e egër, pér mrekulli e bardhë. Balat e msyen, por i u ndalue hovi befas e u zmrapën tue hungrue. Lekës i u ngrî gishti në çark e s'mujt me qitë. Dhija e shikoi me dy sý të thellë, njerezorë: mbandej kapi nji shpat malit e u zhduk si vetima. Sa i kaloi habija e parë, gjuetari joshi qënt idhnueshëm, i nxiti e i u vû mbrapa me tânë shpejtin qì kishte. U hodh, pa frymë, mbi nji rudinë të ngushtë dhe e pau dhín e bardhë kah futej në nji kaçubë të madhe

kaçash në lulzim. Shtiu dý herë dhe u vërvit me pá. Balat lehshin tue u sjellë rrrotull, pa guxue me hý mbrênda kaçubës. E, qe, nga gjeth t e lulet e ksaj del, me buzë në gaz, nji vashë e bukur pér mrekullí, curilat e artë lëshue mbi supa të krahve. Ndëj tue shikue Lekën gjatë, pa folë, me nji âmbëlsi të pashoqe ...

Prifti u ndalue dhe pyeti djaloshin:

— A kje kështu?

Nji hije e parrëfyeshme mallëngjimi i u përshkue atij në sýt e bukur. Dha përgjegje me do zâne të mbyllta e të trishtueshme qi gurgullojshin tue i u pshtjellue në fund të fytit. Me gjesta të thjeshtë diça u përpoq me diftue. Ndoshta bukurín e asaj tfaqjeje, ndoshta çudin qi e kish kapë n'at ças.

Don Marku piu pak vénë e vazhdoi:

— Leka mbet si i hutuem e ndëj nji copë herë pa mujtë me qitë fjalë prej goje. Tekembramja, me zâ të dridhshëm, pyeti: «A je bijë bote a bijë qielli?»

Ajo me muzikën e zânit hyjnuer përgjegji: «Jam shtojzovalle».

Tuë e marrë pér dore e tue ecë mbi bar të njomë, shtoi:

«Pse nuk i u përgjegje thirrjeve të mijë dashunore? Ti ishe kalamâ kur kam nisë me të dashtë. Të kam ndjekë gjithkund si hije. Tash je i emi e kurrnji fuqí njerzore s'mundet me na dá. Mbas tashit, kemí me jetue bashkë. Me mue do të jeshë i lum si nuk ka kënë deri më sod njeri mishit e gjakut. Por, rueju fort: me bâ me i kallzue njerit të gjallë kët ndeshën t' onë, i mjeri ti! Ndeshkimi ka me kënë i rrebët e i shpejtë...»

Tue e puthë âmbël, përfundoi: «Mbrâma bje me fjetë vetëm e un kam me ardhë në mjesnatë tu ti».

Sa tha këto fjalë, u zhduk si mos t' ishte.

E Leka u nis kah shtëpija, tue mos dijtë a ndodhi ândërr a zhgjândërr. Nji tutë e paçansueshme i përzihet në shpirt me nji kënaqsi të thellë. S'dijti as çà me u thânë gjindve të tij, qì tue e pá të zbetë e pyetëshin mos ish i smuet. U err nata. Hyjt filluen me ndritë në kupën e qiellit. Mbasi rahatuen gjân e gjallë edhe hangrën darkën, të gjithë ranë me fjetë. Leka, para se me u shtrue dyshekët, i kish thânë s'âmës :

« Nânë, më shtro n' odën e vogël, se due me fjetë vetëm sonde ».

E nâna :

« Po flëj edhe un me tý, bir-ó, se më duke pak pa qef e ke nevojë për ndo'i send natën ».

Por ky :

« Jo, nânë, due me fjetë vetëm ».

Ra në dyshek. Priti me padurim të madh e me nji droje edhe mâ të madhe. Mëndime të çuditëshme i vlojshin në krye. Për ç'do krizëm të lehtë qì ndëgjonte, dridhej si thupur. Kaluen orët, të gjata sa vjett. U bâ mjesnata. Oda, me të papritme, u mbush me dritë arit e me erë drandofillesh. Nusja e mrekullueshme, me bukurin hyjnore qì gojë njeriu s'mundet me rrëfye, hyni pa çelë derë. Kishte nji tubë të madhe lulesh ndër krahë dhe i shkatrroi mbi dyshek tue thânë, buzë-qeshun :

« Mbrâmja e mirë, burri i em ».

E u ul mbi lule, përbërí tij. Ajo natë kje e para e nji vargu të gjatë netsh dashunije mbinjerzore. Nji verë mâ e bukur se ç'do ândërr e ushqyeme me shpresa djalnije kaloi tue e fatbardhsue Lekën me endire të patregueshme. E mshefsin e asaj martese, ky, s'i a kallzonte askuj.

Më sa Don Marku flitte, un vrojshem me kujdes ndiesit qi çfaqeshin hove hove në fytyrën e burrit të shtojzovalles. Kur u përmend nata e parë e kalueme në shtrat mbulue me lule erë-lëshuese, i u terratisën syt e nji mall i pambaruem i u përshkue nëpër ta.

Thojsja, me vete :

— A i beson prifti ndodhjes qi â tue më kallzue? Po ky Malsuer i ri, në syt e të cillit veton nji intligencë natyrore e jashtëzakonshme, a âsht viktimë i nji aluçinacioni a por vërtë hero i ksaj aventure të pandëgjueme ?

Don Marku vijoi :

— Gjint e shtëpís tue pá djalin kryekëput të ndërruem, nisën m'u bâ vesvese. Leka flitte rrallë, trette shpesh në bisedë, kërkonte vetmín, u ikte shoq-nive të vjetra. Nâna, sidomos, ishte shqetësue dhe e studjonte pa i a dá. Pritte rasën m'e përkthjellue mirë at punë. Nji ditë s' mujt mât me durue dhe e pyeti :

«Ça ke, bir, qi ke ndërrue kështu? Mbrâmë, tue prigjue në derë t'ânde, të kam ndie qi po flitshe me vedi. Ça të trazon kaq fort qi fshân për ore? Ç' kujdes t'a bren shpirtin? Kallzoj lokes s'ate».

E Leka :

«Kurrgjâ s' kam, nânë ».

Por ajo prap :

«Pse e mbulon dyshekun me lule, bir-ó? Për ditë nadje e gjêj odën mbushë me erë. Mos â tue të bâ keq era e luleve? »

«Kurrgjâ s' kam, nânë ».

Nâna, pa u lodhë :

«Kishe me thânë se dikush të ka bâ mëngji, lum Leka. Nuk je mât ai qi ke kënë: çà ke? »

E Lekës, qì i peshonte rândë sekreti në zémër, i shpëtoi kjo përgjegje e dyshimshme:

«Mos më pëvet, nânë, mâ gjatë».

«Po pse, bir, mos me të pëvetë tý nâna e jote? Mos ke zânë marak në ndonji vashë e të vjen zor me m' a rrëfye? M' a kallzo mue hallin se i a gjëj un dermanin gjithçafes».

E Leka, si padashtas, me nji dënesë të trishtueshme:

«Mos më pëvet, se nuk mund të flas».

E âma, mbas këtyne fjalve, mësyni me pyetje edhe mâ të shpeshta e t' imta.

«Po pse s' mund të flitish? Ça të ndalon me folë?»

E i qiti bét mâ të mëdhaja edhe i u lut me lot pér faqe. E lodhi mâ në fund e i a nxori sekretin.

Leka tha:

«Jam martue me nji shtojzovalle e pér natë bij me tê».

E i a kallzoi fill e pér pê martesën e çuditëshme.

Por sa mbaroi tregimin, nisi m'u mbrapshtue ndër fjalë. Ep e merr pér me qitë zânin: s'â punë e mundun. I ishte marrë goja. Qyshë at ditë gjuha s'i punon mâ...

Don Marku prâni. Mbandej bâni, tue qeshë:

— Ky tha kështu e kjenë fjalët e fundme qì foli, gjint e tij i a kallzojnë gjithkuj ndodhjen, mbarë populli e beson. Un dij me thânë vetëm këtë: flitte si un e si ti; sot â i pagojë. E mundem edhe me t'a vërtetue se goja nji-mënd i u muer porsa i kallzoi s'âmës aventurën e çuditëshme. A kje, mbandej, adventurë vërte e jetueme prej tij a por efekt i nji autosugjestjoni, s'dij me thânë...

Prifti më shikonte ndër së. Un i ula për mos me m'u hetue në ta përshtypja tepër e thellë që më kish bâ tregimi. As nuk i a solla pyetjet e shuma që ishin kah më delshin prej goje.

but also to have all the time the best information
possible about our government or the condition
of our country, so that we may be enabled to
make up our minds better when we go to the

polling stations, and to vote for the men who will best serve us.

GJAKU

GIARD

I

A ka send mâ tê mrekullueshëm në kët botë se me i sjellë qytetnimin nji kombi zhytë n'errsine e padiges?

Kështu flitte Doda tue bisedue me tê dashunën, nën nji tândë hardhijash, në mes tê nji kopshti qi mbrâmja mbulonte dalkadalë me fresh e me hije tê kalthëra.

— Ai qi kalon nëpër popull tue hjedhë farën për nji jetë mâ tê mirë, ai qi e ndriçon me nji dritë mâ tê bukur tokën qi na ushqen, ai qi bân me ngadhnije agimet në muzgun e pacaktuem tê shpirtnave; shkurt: kush i difton popullit nji udhë tê re qytetnije tê vërtetë, â i denjë me qënë i nderuem si gjymsë perendije.

Vajza ndëgjonte tue shikue nji ré tê gjatë e tê bardhë qi rrinte pezull, në trajtën e nji anije qiellore gati me çelë velat, mbi kumbonaren e Kishës së Madhe.

— Tashti e kupton vetë misjonin e madhnueshëm që duhet tê kryej ç' do Shqiptar i kulturuem përgjithsisht e, në mënyrë tê veçantë, nji mësues si un.

Vajza i suell sýt kah ai. Më ta shkëlqente krejt drita e marrun prej rés së farfurishme. Tha:

— Ti bân mjaft. Në javën tjetër edhe fletorja shkruente se ti je nji ndër mësuesa që mâ tepër i viejnë vêndit e lavdonte zellin e aktivitetin t'ând.

— A e din fjalën: « Puna âsht e madhe e puntorë ka pak »? Un s'mbaroj as gjymsën e punës që kishte me m'u dashtë të bâj.

— Çà ke me bâ mâ tepër? Të mytë orët e mësimit. Për gjith mbrâmje vjen i lodhun tu un.

— Orët e mësimit që nap në konvikt mos i njeh aspak. Për at punë paguhem mirë prej Shtetit. Â destra e eme, ajo. Por, në Shqipnî, për me bâ diça, nuk mjafton me krye vetëm detyrën.

Vajza, tue qeshë, i a vûni gishtin diftojs në ballë e tha, me nji kërcnim t'âmbël:

— Sa mëndime të zorshme ke aty mbrêndë...

Mbandej vrâni fytyrën, periqueshtë, e u ankue:

— Të tânë këta mëndime të bâjnë me harrue Nushën t'ânde. Vetëm mue due që të mëndoish...

Doda i kapi dorën e, tue i a shtrëngue me butësí, përgjegjji serjozisht:

— Shiko, Nushë: sa të due, ti e din. Tashmâ je drita e jetës s'eme. Pa tý as puna nuk kishte me më shkue... Qyshse të njohta, mâ me qef punoj. Â mbushë ndër këto dit, më bâhet, vjeti që u njohtëm...

— Tash nja dy javë.

— Kallzo të drejtë: a kam ardhë tue të dashtë për ditë mâ tepër? Në mos mâ tepër, mâ mirë!

— Së tham se jo.

— Ndëgjo nji gjâ të çuditëshme. Baras me dashun është ardhë tue m'u shtue edhe deshiri me qënë dikush, me bâ diça për kët Shqipnîn t' onë.

— Atëherë... edhe un paskam pak meritim ndër punë të tuja.

— Jo pak, por shum. Ndoshta tue mëndue se jam kaq i lum me ty, ndiej nevojën me punue qì edhe tjerët t'a kenë pjesën e fatbardhësis qì u tokon.

— Ça do me bâ? Më kallzo.

— Kishe me të kallzue por ty të mërzisin, ndoshta, këto punë.

— Kurrgjâ nuk më mërzitë, ça t' intereson ty...

— Mirë, pra: ndëgjo.

Në lulishtën e mbyllun, në mes katër avullish, kishte rá lehtas drita e mugët perëndimore si nji tis i hollë qì dridhej tue qitë shkëlqime të bruzta e t' arta. Shtëpin nji katit, me çardak të çelun kah lulishta, e kishte mbulue terri e heshtja. Xhamat e dritoreve du-keshin të zez, më sa rrëshqitëshin rrezet e fundme të ditës nëpër mure të zbardhueme me gëlgere nja nji javë përpara.

Doda nisi :

— A e zën besë qì më përqethet shtati në nji mënyrë të çuditëshme kur shof në klasë para meje tri-dhet kalamâj qì, pa bâ zâ, rrijnë e ndëgjojnë fjalën t'eme? E shumta e tyne vijnë prej maleve e janë djelm krenësh e bajraktarësh. E kanë shpirtin virgjën. Më shkon mëndja, shpesh, tu bora e pashkelun mbi të cillën mâ e vogla gjurmë lën shêjin e vet. Thom me vete: «Kurrgjâ s' dijnë : presin prej meje zhvillimin e sendeve mâ elementare të jetës ». E tue pá sët e tyne të gjallë qì hapen në mue, plot kureshtë, ku më duket se dalloj edhe kure-shtën e pashueme t' etënve, të gjyshave e të stërgjy-shave qì nuk dijtën ç'â shkolla, më kapin të dridhunat. Âsht përgjegjsi e madhe, pasha Zotin. A po jo?

Vajza as nuk pohoi as nuk mohoi.

— Âsht përgjegjësi e rreptë. A bâjmë mirë na qì i ushqejmë ata kalamâj me idë të marruna pá shqyrtim nga okidenti? Due me thânë: a âsht e arsyeshme t'u napim mësim si t' ishin djelm Evrope? Âsht e para herë qì gjaku i tyne, mbas qinda e qinda vjeç, po vjen në përpjekje me kulturë. A ka me mujtë me u hý për palcë shpirti i ksaj kulture? A por njohtunít e ndryshme kanë me i veshë me nji lustër të sypërfaqshëm, me nji lëvore të ligësht qì bjen me të parën rasë? Ndoshta kështu rrisim nji brez të rijs gjymsakë të cilive kultura u shlyen ndiesít e freskëta primitive tue u lânë, në vênd të tyne, nji ndërgjegje të ndriçueme për gjymsë, pezull ndër parime të panguluna...

— Po, atëherë, a me i lânë në trashamanin e tyne a? Vetëm kultura i bâni njerëz. Edhe ti...

Shkodraneja e preu fjalën menjisherë dhe shikoi trëmbshëm kah i dashuni. Ky buzqeshi me âmbëlsi e tha :

— Fol, fol...

Vajza vijoi, por tue ulë zânin.

— Edhe ti djalë malesh je. Asnji prej gjindve të tú, atjé në Malsi, s'din me kendue e me shkrue. Ti je mâ i pari i fisit t'ând qì kapë libra e pêndë me dorë. Por... ke pak qytetas qì mund të krahasohen me tý. Edhe ata kalamâj, pra, qì po thue, mund të qytetnohen si ti. Ti je shembull i gjallë për ta e për kë ushqen ksi dyshimesh.

Prâni. Të dy heshtën për nji copë herë. Dodën e kishte rrëmbye nji mëndim i largët qì vajza përpiqej me gjithë fuqin e mëndes me i a lexue në ftyrë, pa pasë guximin me pyetë. Instinktivisht, si t' a dronte at

heshtje të zgjatueme, n'at gjymsë drite qi kish rrethue tândën e blerë, i u afrue dhe i u pështet në krah, e uli kryet mbi parzëm të tij. Ai e puthi, lehtë, ndër flokë e tha me zâ qi kumboi i çuditëshëm si t'i dilte nga fundet e pandërgjegjëshme të qënjes :

— Kush e di? Ndoshta na qi jemi ulë prej mallesh e kemi bâ shkollët rregullisht, mâ parë në vênd e mandej përjashta, s' jemi krejt si tjerët. Diça na mungon... ase diça kemi mâ tepër...

Vajza, tue e rrotullue kryet mbi parzëm të tij në mënyrë qi me i pa sût, pyeti :

— Thae, parë, se do të më kallzojshe diça qi ke mënden me bâ...

— Aty deshta të dal. Mos mëndo se un jam kundra kulturës okçidentale : asnifije ; jam vetëm kundra disa parimeve të saj qi na pranojmë pa kontroll e qi, më duket, ligshtojnë cilsit origjinale të rracës shqiptare. Un jam i mëndimit qi, ndër shkolla fillore nemose, duhet të marrim para sýsh prirjet e mira e të këqija qi ç'do kalamâ shqiptar ka trashigue, bashkë me gjak, prej të parve. Mbi to duhet të punojmë, tue u përpjekë me shrranjosë të këqijat e me drejtue përdorimin e të mirave kah nji qëllim njerzuer.

— S' marr vesht...

— Qe. Ç'do kalamâ shqiptar, në shpirtin e njomë të tij, ndër sa tjera, ushqen dý ndiesi qi janë karakteristike në gjith popullin t'onë : ndiesin e shpagimit edhe atë të besës.

— Palé : edhe ndër të vogjel â kjo ?

— Shif. Pardje, në të parin pushim, ndërmjet dý lekcjoneve, shof dy nxânsa qí kapen fytafyt në nji kând t'oborrit. Ngas, i daj e i pyes. Njâni thotë : « Më

ka rá shputë, zotní». Sillem prej tjetrit: «Po ti pse i ke rá?». «Kam marrë uhán t'eme: ai mâ i pari m'a ka hhekë nji partinë!». «Po, zotní,» i a pret i pari «e vërtetë, por kanë kalue tri javë prej asaj dite e un e kam pasë harrue, bile, krejt...» Nejse... mbasi i pyeta të dy mirë e mirë, nxora këtë prej tyne: i kishte rá flakaresh njâni tjetrit; i fyemi s'kish mujtë t'a lajë aty për aty koren, sepse nji shok i tretë mâ i madh e kishte marrë fyesin në besë. Por at ditë ai i madhi, bestari, kishte ndjehë i smuet e kishte ndëjë rát, kështu qì i fyemi kishte gjuejtë rasën me shpage shputën qì hangri.

Vajza u buzqesh e komentoit:

— Shqiptari â dreq: s'e harron kurr të fyemen!

— Por çudija mâ e madhe â këtu: ai nxânsi pranoi pa u tundë aspak ndeshkimin e rândë qì i dhashë, kondënd për uhá të marrun. Vetëm nji mëndim e trazonte pak: friga e shokut të smuet. Edhe kishte arsy. Ky, sadoqi me ethe të forta, sa muer vesht ndodhjen, desht të çohet, por shërbtori i konviktit s'e la. Kishte bâ bë, veç, se, porsa t'u shëndoshte, do t'a mbytte së rrahuni atë qì i a kish pré mikun në besë. «Me dijtë se më përzânë prej konviktit!» kishte thâné.

— Mbetë i koritun me ndëjë pa bâ gjâ — tha vajza. — Shqiptarisht e ka do arsy edhe ai...

Mësuesi qeshi fort, me gjith zêmër, e briti:

— Edhe ti, Nushë?! Shkollët qì ke mbarue ndër Mungesha s' t'a paskan qortue aspak at mentalitet?!

Vajza përgjegji, pak e sticueme:

— Pyet kë të duesh: të gjithë kanë me të thâné kështu...

— Nejse... — bâni Doda e vazhdoi: — N' incidentin e nxânsavet na shofim nji ves e nji virtyt. Të parin, qì

ândiesija e shpagimit, prirja e gjak-marrjes, duhet t'a shrrânjosim prej shpirtit të kalamâjve, pse dâmton kombin e po faron fiset malsore. Duhet qyshë në vogjli t'u a mbushim mënden, t'u a ngulim në zêmër se ânji turp, nji barbarizëm. Kaqë sa qi...

Doda nisi m'u nxé si të kish përpara nji kundrështar të padukshëm. Pa pritë zâni i u egërsue, Vajza çoi vetullat, e çuditun, dhe e shikoi më sa ai po vijonte :

— ... për me kallzue prapsin t'onë, të huejt e qesin gjakmarrjen si provë kryesore.

Mëni. Heshti dy çasa, mbandej shtoi, i qetuem :

— Prirjen e gjakmarrjes duhet m'e bâ të zhduket prej shpirtnave të njomë, më sa qì ato të besës, të burrnis, të mikpritjes etj. lypet me i forcue tue u dhâñë nji drejtim të mbarë, sepse shpesh edhe këto cilsí të mira Shqiptari i vën në shërbim të nji qëllimi të mbrapësht.

Vajza pyeti :

— Ça do me bâ ti për me i a shkulë rrânjët të parave e me zhdrivillue të dytat?

— Ça bân mâ tepër përshtypje në trút e njoma të foshnjevet, në vjetët e para të shkollës? Libri i leximit; asë? Pra un kam qitë cekën me përpilue nji libër leximi, pesë vëllimesh — aqë sa janë klasët e shkollës fillore, — ku metodikisht, me tregime të gjalla, do t' orvatem të zhvilloj nji ideal jete vërtë shqiptare, bazue mbi prirje të mira qì trashiguem nga të parët. Natyrisht aty prirjet e këqija do t'i stigmatizoj në nji mënyrë qì të mbesë e pashlyeshme në trút e...

Nji dritore ndriti në shtëpin qì kish mbushë nata me errsinë dhe nji zâ grueje kumboi.

— Nushë!

— Tek jam, nânë.

— Çà bâni aty?... Po merrni ndoj të ftofun...
Â vonë... Eni nalt.

Doda u ngrit, tue i dhâñë dorën edhe së dashunës.

— Të kam merzitë, Nushë...

— Ah! — përgjegji kjo edhe i a lëmoi faqen; mbandej, tue e shikue me gjith âmbëlsin qi mund i shprehshin sût e bukur, shtoi:

— Mue m'intereson gjith çà mëndon e gjith çà bân ti!

Ai e puthi në ballë, lehtas, si të puthte nji fugure.

— Eja — bâni vajza — se tash po na bërtet nâna.

Të kapun dora-dora kaluen nepër oborr e i ungjiten shkallve tue ngá e tue qeshë sa ku mujshin, si kalamâj të vogjël qi kthejnë prej lojnavë me pushue në rrezen e âmbël të pranis âmtare.

II

Dymdhetë muej përpara ishin pá së pari e katër muej mbas asaj dite ishin të fejuem. Tue ndjekë zakonin qi ka dalë e ka zâñë vênd tash vonë në Shkodër, Doda, mbas fejesës, vinte për gjith të diel mbasdite me ndëjë tu e fejuemja. Mbrapa, tue u njohtë mâ mirë e tue u miqsue mâ tepër, filloi të duket tri a katër herë në javë, deri qi, disa punë, të rrjedhuna n'at ndërkohë, i a çelën shtegun me hý e me dalë lirisht si në shtëpin e vet. Nusha s'kishte veçse nji nânë: Drandon. I ati i kishte dekë ç' me kohë, tue u lânë at shtëpi, do tokë e kurrgjâ tjetër. Kishin shty tue u fërgue,

si thohet, në voj të vet deri në nji ditë, por mbandej shtrëjtësija e jetesës mbas luftës së madhe i kishte shtrëngue të vënë shtëpin pêng. U gjetën ngusht e qenë tue shkue keq, sepse interesat e pareve të marruna uhá ishin mbledhë e shtue aqë sa me hangër krejt shtëpin e pêngueme. Por Doda, sa muer vesht hallin e tyne, u erdh në ndihmë bujarisht e i shpëtoi tue marrë pêngun mbi vete. Kjo i dha të drejtën me ardhë n'at shtëpi kur të donte; por ai, si njeri i njerzishëm që ishte, këtë të drejtë nuk e shpërdoroí. Vetëm, mbas këshillit të Drandos vetë, kishte dá me ngulë aty mbas martesës.

Drandja po i pritte dashunorët n'odën e bukës. Tryeza katranshe në mjedis ishte e mbulueme me nji sofrabez të bardhë. Në qendër të saj nji kandil i madh voj-gurit vizatonte nji rrrotullak të shkëlqyeshëm drite të verdhë. Gjithkund, nëpër odë, binte në sy pastërtija mā e kujdeshhme.

— Ku jeni, more fëmijë të këqij? — u bërtiti e âma sa i pá; — çà bâni kaqë vonë nëpër kopësht?... A nuk e dini se lagshtina e natës bân qeder?...

I shikonte me sý të kënaqun kah të dy zêjshin vênd, afras, ngjat tryezës.

— E ti, zojushë, që i ke lânë çarapët pa arnue e ke ndëjë me duer n'ijë gjith mbasditën?

— Kena pasë shum sende me bisedue, nânë, — përgjegjji vaiza tue i a luejtë sýnin e qeshun të dashunit.

— I dij un, i dij bisedat t'ueja...

Tue folë kësthu Drandja uli shishen e rakis me gjith putira mbi tryezë..

Doda i tha:

— Rri, Drando, se kam ardhë për punë sonde.

Drandja qiti rakín ndér putira e ndêj. Doda nxori prej xhepit nji fyshek me napoljona, e theu pér gjymsë dhe i njehi njizet e pesë mbi sofrabez tē bardhë.

— Qe, merri këto pare: shtje puntorët e kryej tē gjitha ata meremete qi tē kam thânë. Dy muej kohë, tashmâ, na kanë mbetë... Due qi ditën e darsmës shtepija tē shëndrisë e tē shkëlzejë. Mbandej, në t' u daçin pare tjera, më bân zâ.

Drandja, tue u falë nderës me gjith shpirt, mori tē hollat e u ngrit tē shkojë t'i ndryjë n'arkë. I tha së bijës:

— Hajd n' odë tē zjarmit e nxiri do ullij pér meze, se i a kânde Dodës.

Por shtoi menjiherë, tue mëndue se s' duhej lânë dhândrrri vetëm m'u mërzitë:

— Jo, prit... rri aty se po i bij vetë, mbasi jam në kâmbë.

Vajza kish kapë nji kind tē sofrabezit e po lonte me tê. Kishte tretë në mëndime. Fjala darsëm e bânte me ândërrue. Nji ndiesi e paçansueme e shtyntë me deshirue sa mâ parë at ditë tē lume. Donte m' e pasë Dodën afër, pse dronte (e s' dinte as ajo pse) qi tue jetue mâ gjatë damas mund tē lente ndonji pengim pér fatbardhësin e tyne.

Zâni i Dodës i ra si balçëm në zêmër.

— Sa tē lumë, Nushë, do tē jemi në kët çerdhe tē vokët.

Ajo afroi ndêjsën edhe e përqafoi me hov si me dashtë t'a projë nga nji rrezik qi po e merrte mbrapa. Por ai s' u kujtue aspak pér turbullimin e paarsyeshëm tē së dashunës, sepse nuk i a pau fytyrën e trëmbun qi ajo kishte mëshefë në parzëm tē tij e qi mbajti aty,

të rrasun për të, edhe kur erdh e âma. Kjo rrahi qerpiqët e vrâni fytyrën pse ishte e para herë që e bija, në syt e saj, rrinte ashtu lirisht me të dashunin; por s' bâni zâ, ndoshta për mos me idhnue Dodën. Vûni mezen mbi tryezë e prap duel.

Doda rishtas foli :

— Këtu, afër teje, kam me punue mât me zell.

Nji ndiesi qetije, e âmbël, nji ndiesi sigurimi, e fuqishme, i derdhej përmbrênda. Ai, djalë Malsorësh, që nji fat i veçantë e kishte shpëtue ngajeta e padhëndun e maleve, e ndiente veten plotësisht të lum afër asaj vajze shkodrane, n'at shtëpi të pastër e të qetë. Gjaku i tij, — gjaku i trashiguem prej etënvët luftarë që s'kishin gëzue kurr nji ças paqe, gjatë qindvjetave të turbullta, — kishte et butësije, nevojë pushimi. I dukej se gjindej, tashmâ, jashta rrymës së mëndershme që përlan jetën e Malsorve ndër gjaqe, ndër kryengritje, ndër luftime bajrak me bajrak; e njehte veten të projtun n'at oázi të njomë e të ndritëshëm dashunije. Në fund të shpirtit, nji zâ i msheftë i thonte se edhe të parët e paqetueshëm do t'ishin të kënaqun për at âmbëlsi që ai shijonte e që ata nuk njohtën. I gjante se, gati gati, nuk i u dhimbte atyne jeta e humbun ndër gjire të duhis së motëve mbasi tekembramja nji stërnip e gjet pak lumni.

Paqë e ngushullueshme... dashuni lulzuese... voksi foleje... dritë veprash të dobishme e të mbara... qe, jeta e tij e mbaskëndejshme.

Drandja hyni me çinija të sofrës ndër duer e me lugë, thika e piruj.

— A po rrin për darkë? Po t'a bâj vëndin.

Nusha u shkund nga âmtija që e kishte kapë mbi parzëm të të dashunit. Çoi kryet e shikoi t'âmën me

sý të lodhun. Ndreqi flokët qi i ishin shprishë pak, tue bâ:

— Ha këtu me ne sonde.

Doda shikoi sahatin. Përgjegjji:

— S'mundem. Do të shkoj në shtëpi se kam hartimet e nxânsave me qortue për nesër.

Muer me u çue, por Drandja e ndaloi.

— Atëherë pije edhe 'i gotë rakí: s'e ke shprazë asnji herë...

La çinijat mbi tryezë, mbushi gotat, piu edhe ajo.

— Hê... ça deshta me thânë... — bâni. — Do të godisim edhe odën në fund të çardakut. Le të jetë gati për kur t'ulet Zeka në Shkodër ase yt atë...

— Apa s'ulet pse â plakë, por Zeka ka me ardhë shpesh.

— Edhe gjint tjerë të tú... Kur do qi të vijnë e kanë hazër.

Fytyra e Dodës përfaqi haptas gëzimin qi i shkaktojshin ato fjalë. Ai vetë ishte matun disa herë por i vinte zor me i a përmendë Drandos at punë. Kishte dyshimin se ajo nuk do t'a shifte me sý të mirë të hýmen e të dalmen në shtëpín e saj të gjindes së tij me opânga. N'anë tjetër ai donte qi, mbas martese, Zeka, i vllai, e gjith familjarët, t' ishin aty si në shtëpi të vet. Kështu qi i a dijti shum për nderë Drandos për at kujtim delikat i cilli i a hoq dyshimin e ushqyem dhe i kurseu nevojën e nji porosije qi do t'i vinte mjaft e vështirë.

U ngrit, i a muer dorën me nxetësi vjehrrës, puthi të fejuemen në ball. Grat qitën kandilin nëpër shkalla. Ai duel, tue e mbyllë me krisëm derën e oborrit mbas vetes.

Shetiti pak nëpër Fushë të Qelës deri tu Pallati Qeverritar, për m'u shpî nji fije kâmbësh. Pastaj u kthyë mbrapa e u nis shpejt e shpejt kah shtëpija. Sa rrahi rezen e derës ndëgjoi nji krisëm të vrapshëm pashmangësh nëpër shkalla druni. Zakonisht zoja e shtëpis e bânte pak me pritë mbas dere.

— Mbrâmja e mirë, — përshëndeti tue hŷ, kur u çel dera.

— Mirë se vjen, — përgjegji grueja. Doda u suell m'e shikue në terr, pse zâni i saj at natë ishte disi ndryshe prej netve tjera. Por s'i bâni asnji pyetje.

I u ngjit dalkadalë shkallve. Në maje, zoja e shtëpis, qi i vinte mbrapa, tha me zâ të dridhun :

— Â nji Malsuer n'odë të zjarmit qi të pret.

Ai ngeli, i çuditun.

— Nji Malsuer?! në kët kohë! ça do me thânë?

U hodh kah oda e zjarmit, me shpirt të tronditun. Njohti menjiherë njerin : ishte nji mik i shtëpis së tyne.

— Ç' â zâni, lum miku? — pyeti me shqetësim.

Malsori përgjegji, me zâ t'ultë, tue i shtrî dorën :

— Kjosh vetë e tjetër e keqe mos të gjetët. Zeka ka dekë.

Fetejt, anmiqt e vjetër të tyne, i a kishin vrá vllán at ditë në mëngjes.

III

Kaluen edhe ato pesë dit qi ndëj në Malsi. Gjâma e burrave, vaji i grave, vorrimi, dreka i nxorën prej sâsh lot të panjehun. Tash qi kishte kthyë në Shkodër, kokërr loti s'i kish teprue. Miqt shkodranë, qi erdhën m'u pjekë sa u muer vesht kthimi i tij, e gjetën disi

të paquem, si me i u pasë shtrue fatit të zi. E, me të vërtetë, në qytet, idhnimi i u fashit pak. Vetëm zëmra i rrinte e ndrydhun si t'i a shtrëngonte kush në grusht, për ditë mâ tepër.

Dý shkena nuk i u hiqshin mëndsh.

Zeka i dekun, shtrî në mes t'odës, me çakçirë të rij, ballin lidhë me nji shamí të kuqe qì i a mbulonte birën e plumbit, rrÿpin e fyshekve të ngjeshun e mauzerrin tu krahi. Në fytyrën e zbetë, vllau, edhe në paluejtësi të dekës, ruente shëjet e energjis së tij burrnore. Doda, or'e ças, e kishte para sýsh. Në Malsi qau e shfreu. Të shkuemit e t'ardhunit e gjindes qì rrânte në mort, preqatitjet për vorrim nji herë e të drekës mâ vonë, e habitën nji fije. Detyrët e shuma qì nji zot shtëpije do të plotësojë në Shqipni ndër rasat e tilla, s'e lânë t'a mendojë thelli aty për aty mjerimin qì e gjeti. Por tash në Shkodër, Doda e lypte lotin qì nuk i delte mâ prej kokërdhokve të thamë. Kish fillue në të nji luftë e përmbrêndëshme mëndimesh shum mâ e dërmueshme se vaji i pikllueshëm i ditve të para. Kujtimi i Zekës së dekun e mbushte me nji mallëngjim të rândë dhe e bânte me fshâ ndër net pa gjumë. Por jo vetëm kjo dhimbë; edhe nji tjetër gjâ i a therte, i a turbullonte, i a grinte shpirtin: shikimi i t'et ndër ato dit të zeza.

Plaku, ndëjë afër votre, tue pritë miq e dashamirë, ndezte cingare mbas cingarje, pa çelë gojë. Cirkë lotsh s'kish qitë prej sýnit: as kur i a prûnë lajmin e kobshëm, as kur i a bartën tu shtëpija trupin e rezizit, as kur burrat e vajtuen tue rrahë gjoksin me grushta, as kur erdh prifti me i a marrë të birin për gjithmonë. Pinte kafe e duhan, tue fshâ hove hove, i myll-

un në nji heshtí të pakuptueshme. Ajo heshtí e trazonte Dodën dhe e rrethonte si nji mjegull verbuese qì s'lén me pá humnerën e hapun para vetes. Plaku i a ngulte sët më sa ai sillej nëpër shtëpi. Ai shikim dý tri herë i a ndaloi vajin në fyt. Dallonte në tê si nji shënj kundrështimi, nji shprehje pakënaqsiye. E i bânte njimijë pyetje vetes. Ku ishte faji i tij n' at vrasje të papritun? Si kishte mujtë ai m'e pruejtë Zekën pér së largu? Ça donte, ça kërkonte i ati?

Plaku nuk çelte gojë, por e ndiqte gjithkah me at skikim enigmatik.

I mërzitun nga ajo heshtje plot kundrështim e nga vaji e ankimi i pareshtun i grave, ai, tê pestën ditë, në mbrâmje, para se me u çue sofra, tha:

— Nesër do t'uлем, pse më mbaron lëja.

Nâna nisi me vajtue:

— Qyqja un si po mbes pa djelm tu votra... Njânin qì e pata si lis me degë m'a rrëzoi pushka e m'a mbuloi dheu i zi... Tjetri po më largohet tue e lânë plakun pa krah e motrat pa pështetje... Kërcuna un, kërcuna!

Motrat gjëmojshin me tê madhe.

Atbotë apa kishte çelë gojë, pér tê parën herë, tue u bâ grave me zâ t' idhnueshëm:

— Shukatni, he ju raftë plasja fytit!

Doda ndieu nevojën me shtue:

— Detyra më lypë në Shkodër: mos me shkue, mund tê më hjekin prej punet.

E i ati, me egërsim:

— Po edhe me tê hjekë?... A por ndoshta mëndon se kena nevojë pér ata tre napoljona qì na içon në muej? Mos tê kjoshim faleminderës... mund tê jetoj-më edhe pa ta, shyqyr...

Doda, pa u fye, përgjegji:

— Mirë, apë, por shkolla â nji borxh qì do të kryhet...

Plaku kishte heshtë, kishte thithë me forcë tymin e cingares e kishte thâñë mbas nji copet:

— Ai borxh qì po thue mos të bâjë me qitë mbas shpine nji borxh mâ të madh qì ke.

Doda muer vesht, ashtu nëpër tê, ku donte me dalë i ati e uli kryet. Plaku kishte vijue:

— At krah-thatin e kam pasë shtyllë në shtëpí... Më ka ruejtë gjân e gjallë... më ka punue tokët... m'i ka pritë miqt mâ së mirit... E vetë tash jam plakë e s'mund të los vëndit!

Këtu Doda s'kish mujtë me durue pa i ndërhy në fjalë:

— Don me thâñë qì me ndêjë këtu për me krye punët qì bânte ai orë-premi? A por mora vesht keq?

Plaku s'foli e atëherë Doda vijoi, tue u nxé:

— A e mëndon ndoj fije, apë, se, mbas njizet vjetsh qì rrij nëpër shkolla, tue zânë e tue mësue, ajo s' â mâ jetë për mue? A por don ndoshta qì të bâhem prrralla e gazi i dheut?

Plaku i a priti mërzitëshëm, por pa mëllaf në zâ:

— S'â kënë, biró, shkolla për ne. Bâna gabim të madh kur të lëshova me shkue. Qyshë at ditë, ti s'je mâ i emi.

Këto fjalë e zbutën Dodën.

— Apë, me më ndëgjue mue, ule ti në Shkodër me të tânë gjinden e shtëpis. Atje jena mâ rahat.

Plaku tundi kryet, mbandej e çoi përpjetë në shënj mohimi. Tha :

— Mirë, shko: udhambarë të kjoftë. Por... nji amanet due me t'a lânë: në mos të pastë zhburrnue krejt shkolla, mos e lën pa krye at borxh qì ke...

E s'kishte çelë mâ gojë. Ishte ndrye persëri në heshtjen e mâparshme, tue e ngulë prap në të shikimin enigmatik qì i depërtonte deri në zêmër si shigjetë e prehtë. Plaku ndoshta kërkonte të hetojë në fytyrën e tij gjasët e ndonji veprimi t'ardhshëm.

Kujtimi i atij shikimi as në Shkodër s'e lënte Dodën me mbyllë së natën.

Kishte kthye në detyrrë; por orët e mësimit, qì përpara ishin gjësim për të, tashti i u dukshin të gjata e të mërzitëshme. N'odë, librat rrijshin mbyllë. Tu Nusha, në nji javë dit, kishte qenë vetëm dy herë. Kalonte kohën tue u siellë nëpër odë e u lëshonte në rrymë të mëndimeve. Jeta e përparshme i dukej e largët, gati si e huej; si m'e pasë jetue dikush tjeter e jo ai vetë. Trupi i Zekës ishte shtrî në mes të ditve të kalueme e ditve t'ardhshme sikurse nji pëndë qì asnji forcë njerezore nuk mund të thejë. Diçà zgjohet në shpirt të tij, diçà qì deri at ditë kishte fjetë në fundet e errta të pandërgjegjes.

Por nji ditë, tue pá plogtin e âmtë në të cillën kish rá, nji shkulm energjije i gufoi prej së mbrëndit e u ndroi drejtimin mëndimeve. Parandieu nji rrezik të panjohun qì i varej mbi krye dhe qì kishte origjinen në të. Mblodhi forcat e vullnetit të shpërdamë për t'i bâ ballë. Nisi me i a vû mënden mësimeve, kapi në dorë librat, u përzie në shoqni. Vëndoi mos me mëndue mâ mbi ça ndodhi. Erdhi tue i a kushtue gjith fuqit mëndore veprës qì po prebatit: librit të leximit ku prirjet e mira të Shqiptarve do t'u forcojshin dhe të

këqijat do t'u stigmatizojshin. E zû të shkojë tu Nusha për gjith mbasdite, si përpara. U duk si me pasë kthye në drejtpeshimin shpirtnuer të zakonshëm.

Por nji njeri nuk u rrëjt; nji njeri e ndieu, pa dijtë me kallzue si e pse dhe pa mujtë me bâ gjâ për t'a ndalue, duhin përpise qi afrohej: Nusha. Në lëvizje të pêjzave të fytyrës së tij, në kumbim të zânit, në heshtje të paprituna, në nervozitet të duerve, në shkël-qim e në të fikun të çuditëshëm të sâvet, ndër njiqind ndeshtrasha qi vetëm nji sâ dashunuer heton, ajo pau të shkruem dënimin e fatbardhsis së tyne.

IV

Miku malsuer kishte ardhë tu Doda.

— Yt atë â shëndosh' e mirë, por mërzitëshëm sa t'a lypish. Nuk del mâ as n'oborr të shtëpis. Ka ngulë njaty afër votre e s'lot. Qyshë se ke shkue ti, s'dij a i ka folë dhetë fjalë gjithsejt.

— Ça kam me i bâ un, more Mark ?

— Po t'a tham açik: tânë bajraku flet për tý...

Doda u tund në karrikë. Diça desht me qitë prej goje, por e kapërdini.

— Fetejt — vazhdoi Malsori — nuk ruhen asnji fije. Nji punë ksi soji, në male t'ona, pasha Zotin, s'ka ndodhë deri në sod. Vritet djali e gjaksi na del e na bân qef: livron arët e veta, lëshon dhent në kullosë pa i hî ferrë në kâmbë. Po të kallzoj, plaku tash të des shpejt prej idhnimit.

— Po gjëndarmëri a s'ka n'ato ana a ?

Malsori hapi sâyt, i çuditun. Nji shprehje talljeje i u përshkue, si vetima, nëpër ta. Bâni :

— Gjêndarmërija? Po çà ka me i bâ? Sa merr m'u afrue, Fetajve u shkon haberi tu shpija e gjaksi largohet nji sahat rrugë nëpër mal. Ulet prap, porsa kalon. Â tue bâ kokrrën e qefit! Ka ndeshë...

Doda kércei.

— More, tý t'â mbushë mëndja vërtë se nuk më bân gjaku dý pare... S'e lâ për ligshtí, jo, por jam kundra këtyne punve. Kishte me kënë turp me i a hî nji pune kaqë t'egër, un... mësues...

Malsori kishte ardhë për nji qëllim, të cilit donte me i dalë në skaj me mjeshtri. Prandej kapej për ç' do fjale qi mund t'i ndihmonte.

— Tamam... E dij edhe un qi ti vetë s' mundesh me qitë pushkë e me u fikë... Je në nji punë të mirë, shyqyr, e kishte me kënë gjynah m'e bjerrë... Por... i gjindet çajrja gjithçafes...

— Si? Fol! — e nxiti Doda pa durim.

— Fjala e moçme thotë: «Parja e bardhë përditë të zezë»! Në dash ti...

Malsori flitte dredhueshëm, dyshas a me hý a mos me hý në thalb të bisedës. Doda bërtiti, gati si tue u kërcnue:

— More fol, po të tham!

Atëherë, Malsori foli shpejt e shpejt dhe pa e shikue ndër sý.

— Pare, çajre... Në dash ti, t'a gjëj un nierin qi për pesdhetë napoljona e shprazë nji pushkë ku të duesh...

Doda u çue në kâmbë me hov.

— Shiko, Mark, — tha — mos m'a msyj mâ derën për kso fjalësh se, pasha Zotin, prishem me tý.

Malsori u ngrit edhe ai e i u përgjegj idhnueshëm:

— Mue yt atë më ka çue pér kët punë tu ti. Por me jue qi i thoni vetes njerëz të dijshëm, s'flitet. Sa pér mue, dreqi më hangërt n'u kujdesosha mâ. Erzi i yt âsht ky... Un, pér vete, s' kam lânë gjak pa marrë deri në ditë të sodit. Mirë mbetsh.

Shkoi tue e lânë Dodën në nji tallaz mëndimesh të turbullueme. Pér me i ikë luftimit të rreptë të përmbrêndëshëm, muer kapelën e duel me bâ dy hapa dhe me kërkue ndonji shok qi t'i a tresë pak mërzin.

Para Kishës së Fretënve ndeshi në Don Shtjefnin, famullitarin e vëndit të tij.

— Oh, Don Shtjefën, sa mirë qi ju ndesha. Kah po i a mbani?

— Deri n' Argjipeshkvi.

— Më jepni lejën t'ju përsjelli nji grimë.

I lëshoi të djathën e u nis me tê.

Vizat e fytyrës s' atij prifti të gjatë ishin plot energji. Ekte me nji hap ushtarak, tue i çue pak përpjetë giûjt në t'ecun, si njerzit e vaditun me shtegtue maleve. Mustakët i shkojshin vesh në vesh. Por shikimi, qi e kishte t'âmbël e të kulluet si nji shikim foshnjeje të pafajshme, e zbutonte disi përshtypjen e egër qi bânte në të parin ças ai ministër i viganshëm i Zotit.

— Don Shtjefën, mbasi pata baftin me ju ndeshë, due me ju dhânen nji trazim pér kur të njiteni në famulli.

— Ça të keshë qef...

— M'i folni, Don Shtjefën, t' em atë qi m'a helmatisi jetën. Kërkon prej meje sende qi s' duhen as përmendë.

Prifti, me nji zâ indiferent qi e bâni m'u përqethë Dodën, pyeti:

— Pse? ça thotë?

Tâne bajraku e përçapte punën e mësuesit. A ishte e mundun që prifti mos të dinte kurrgjâ? Sigurisht jo. Po atëherë pse shtihej ashtu?

Doda përgjegjë:

— Don me më shty ja me qitë pushkë me dorë t'eme për gjak të Zekës ja me gjetë ndokënd tjetër me pare...

Don Shtjefni i a preu fjalën:

— Mos i vën faj: âsht plak; nuk duhet m' e idhnue tash në pleqní, sidomos imbas rrezikut që e ka gjetë...

— Un s' jam tue bâ kurrgjâ, Don Shtjefën, që m' e idhnue. Nuk e besoj se thotë kush për mue që s' i kryej detyrët e mijë ndaj familjen. Zotnija e juej mât mirë se të gjithë e dini se çà kam bâ e çà bâj gjithnjë për gjind të mij...

— E dij, e dij. Por ti mos u mërzit për fjalë që ndien. Âsht mentaliteti i vëndit që i shkakton...

— Ai mentalitet duhet thye...

Prifti e shikoi me syt e âmbël që qeshëshin tue qitë shkëndija t'imta.

— Tash qinda vjetsh na meshtarija punojmë ndër male, por s'â kënë punë që m' e thye. Dalkadalë, me kohna të reja që kanë ardhë, diça do të bâhet. Qe, tý, po e zâmë, shkolla t'a ka zbutë zêmrën e të ka prû në gjëndje shpirtnore që m' e çëmue bukurin e përdëllimit...

Doda s'e la me vijue. Nji idhnik i fortë i biente tu buza fjalë t'ashpra pa ditë as ai psehin. Tha:

— Nuk dij a më ka zbutë a por më ka egërsue shkolla... S'më tutet sýni me qitë pushkë edhe aqë

sa mëndon dikush dikush... Sa për punë të bâme prej meshtaris ndër male, s'jam nji mëndimit me zotnin e juej. S' është veprue me zellin e nevojshëm, se, me kënë, diçka mâtë tepër ishte bâ deri tash...

Famullitari vrâni vetullat e trasha.

— Na kena punue e punojmë gjithnjë... Shum gjaqe, me ndërmjetsin t' onë, pajtohen për gjith vjet... Rrêhen fort e fort — e këtu prifti u mbshoi fjalve, — ata që mëndoijnë se zakoni i gjakmarrjes ishte zhdukë po t' ishte kujdesue kleri pak mâtë tepër. Deshirin e shpaghimit e kena në gjak të gjithë na Shqiptarët e vonë e vonë ka me na u hjekë...

Dodës i kërcyen dreqnit.

— E dij. Taman është si thotë zotnija e juej. Më kanë kallzue se edhe nji Ipeshkëv shqiptar, sa erdh lajmi se i u muer gjaku vllaut të vramë të tij, hapi dritoren e Ipeshkvis e t'i a dha gjashtë herë revole jashtë, prej gëzimit.

Prifti u ndal në mes të rrugës e u suell idhnueshëm kah mësuesi. Âmbëlsija i ishte zhdukë prej sëve që shkëlqejshin në nji shprehje kërcnimi e përbuzjeje. Tha me zâ ndër dhâmbë:

— S'dij gjâ un për kët punë, po edhe t' ishte e vërtetë ai emzoti ka atenuantet e veta. Gjaku ujë s'bâhet, lum zotni loci. Jena shqiptarë e punon influenca e trethit mbi ne.

Heshti. Uli qerpikët nji ças: kur i ngriti rishtas, i kish kthye ndër së âmbëlsija e zakonshme. Vijoi rrugën e bisedën bashkë:

— E vërteta âsht që feja e jonë mbështetet mbi parime t'âmbla të mëshirës. Gëzimin mâtë gjallë e ndien njeri kur falë anmikun mâtë madh shi nj'atëherë

qi mundet me i bâ dâm. Krishti na mëson me shue në vëvete valët e mënës e me lânë me gufue lirisht krojet e kllueta të butësís...

Foli prifti tue përdorë fraza të lulzueshme qi i u dukshin mâ të përshtatuna për veshë të mësuesit; por ky nuk e ndëgjonte. Gjaku kishte nisë me i vluë idhtas ndër dej. Nji mëndim e tërbonte.

«Më kujtojnë të lig... Mëndojnë se e lâ prej friget e jo prej konvikcjoneve qi kam!».

Para Argjipeshkvis, Don Shtjefni, tue i marrë dorën, bâni:

— Kam me folë un me t'ët atë... Mos kij kasa-vet... Shpresoj se nuk kanë me të trazue mâ...

Doda nuk u përgjegj as mirë as keq, por u da ftoftas prej tij tue true, përmbrënda, at të ndeshun e mëndimin qì e shtyni të flasë me priftin.

Nji ndiesi pasigurimi qì përpara kishte qitë pak sa, hove hove, kryet nga fundi i ndërgjegjes, tashti zhvillohej, shtohej, ngjitej në shpirtin e pezmatuem...

V

Mbi tryezë të shkrimit, mbulue me turra librash, me teffterë të shpërdamë andej e këndejej, me fletë e letra të shkarravituna ku vepra letrare kish nisë me lindë, ritrata e Nushës lëshonte dritën e nji nënqeshjeje t'ândëshme. Por syt e âmbël, buzët e adhurueshme nuk ftojshin mâ Dodën në punë me fuqin misterioze të dikurshme. Maja e pëndës kishte vû ndryshk; fraza, në rrjeshtin e fundit, kishte mbetë në gjymsë.

Doda, shtrî në nji ndêjse me brrylka, qitte tym duhani prej goje e tym mëndimesh prej kreje.

Vërte qi, tue përbledhë gjith forcat e vullnetit, kishte mbrrijtë me i a vû mënden detyrës e me i krye punët e shkollës si përpara. Mâ tepër, veç, s' mund të bânte. Porsa qortonte hartimet e së nesërmes, humbte në nji gjymsë gjumi të rândë, ku ndiesit e idët i u shkatrojshin në nji kaos të turbullt.

At ditë, kujtime të hershme e të vona vijshin tue e mbulue.

Qitte dhent me kullotë nëpër shpate malesh e s' njihte tjetër gëzim përveç atij qi me i rá fyellit mâ mirë se barijt moshatarë. A qe fatlume a po fatzezë për të ajo ditë qi nji frat i ri, me së plot drithë inteligence, erdh t'a marri e t'a uli në Shkodër m'e ngjitë në shkollë?

Vjetin e parë, malli për shtëpi e për mal e kapte aqë fort sa dý a tri herë kishte dashtë me ikun nga konvikti. Mbandej u mësue e i a vû mënden shkollës. Ajo qi e shtynte me ndëjë orë e orë mbi libra s' ishte, së pari, deshiri i dijes sa sedri e krenja. Nuk donte m'u dukë mâ i trashë se shokët qytetas. Kështu qi, me zell të fortë e me squeti të natyrshme, delte gjithmonë ndër mâ të parët.

Ndër shkolla të mesme, pastaj, qi ndoq jashta Shqipnije, në nji qytet të madh t'Evropës, mëndimet e tij muerën nji drejtim mâ të caktuem. Më sa shumica e nxânsave shqiptarë tjerë habiteshin mbas qefeve, ai studjonte e lexonte, i shtymë nga nji ete e pashueshme ditunije. E kët herë s'ish mâ deshiri krenar me kapërcye shokët, por nji nevojë e madhe qartësije të përmbrëndëshme. Terri i grumbulluem, mbas qinda vjetsh padijeje, ndër trût e fisit prej të cillit rriddhë, donte

me bâ qëndresë në mënden e tij e me ndaluë hovin ngadhnjyes të dritës qi vinte shkulma shkulma. Por edhe kureshta e madhe para fenomeneve natyrore qi kishte ngucë nji varg të gjatë etënshtë padhëndun, ishte përbledhë gjith në të. Fakti âsht qi ai i çelte shteg vetes kah kroni i shkencave me nji entuziazëm luftarak si me pasë nji amnik për të mujtun, përmbrënda, në shpirt. Me sa gjëzim të gjallë e mbushte fitimi i ndonji ligje shkencore të vështirë qi hapte panorama të reja para sÿnit të mëndes së tij tue rrëzue e dërmue paragjykit e trashigueme në vogjilë. Donte me pá qartë në vetvete e jashta vetes. Kjo përpjekje metodike për t'a zgjâne rrotullakun e dritës rreth mëndes së vet, e pajisi në krye të disa vjetve me nji kulturë organike të rrallë ndër shqiptarë. E, kur këtheu në Shqipnë, zûni menjherë vënd të parë në radhën e kolegvet. Këta e nderojshin, por nuk e pëlqejshin fort. Ishte tepër ndryshe prej tyne. Ata e quejshin «pedant». E, me të vërtetë, edhe në fjalë të tij, në fijet e holla t'arsyetimeve qi bânte, ndihej t'orvatunit me ndriçue nji argument deri në fund me imtime të panjehuna, me analizë të prehtë qi lodhët mënden e ndëgjuesave shqiptarë, të cilët preferojnë syntezat e shkëlqyeshme.

Mbas kthimit n'atdhé, kontaktet e shpeshta me klasët e ndryshme të popullit, konstatimi i padiges së mëndershme qi kapërtuhente mënt e shumicës, deshiri qi me i vjeftë disi vëndit të vet, e bânë me dalë prej asaj kulle fildishi ku e kishin ndry studimet e gjata. U orjentue e i vûni vetes nji qëllim: me studjue, me dashuní e me kujdes, psikën shqiptare për me gjetë mbandej mjetet mâ të shpejta të qytetnimit. E kishte nisë me bâ diagnozën e smundjeve të shpirtit shqiptar

për me zgjedhë, mâ vonë, mjekimet mâ të fuqishme. Donte, po, donte shum punë me bâ, por...

Doda u shkund nga kujtimet qi e kishin rrethue. Tue u çue me marrë nji cingare tjetër mbi tryezë, i shkuen syt tu ritrata e së dashunës.

E kapi dhe ndëj tue e kundrue, përmallshëm.

E merrte gazi kur mëndonte se, gjatë vjetve shkollorë, në Shqipni edhe përjashta, kishte qënë amnik i femnave. Femnat, asokohe, i u dukshin gjâna luksi, lojna kalamâjsh, të kushtueshme, qi habisin mënden e u vjedhin kohë studjimeve. Kush e kishte thânë se nji fytyrë e lëmuet me dy së të mëdhâj plot rreze ândrrash, do t'a bâjshin me ndërrue kryekëput mëndim? Drita e âmbël e dashunis së Nushës kishte prû qartësin mâtë gjallë në shpirtin e tij. Tashti shifte si dashunija e vërtetë nuk e pengon punën, por shton zellin e saj.

Ajo fytyrë përpëra mbi tryezë e nxitte me i dalë kundra ballafaqe paragjykimeve të shtrëmbta të botës, mentalitetit t'egër qi shtyntë njerzit me i zhytë duert në gjak për nji keq-kuptim të ndiesisë së nderit.

«Mâ trimni âsht me mujtë shkaset e këqija të gjakut e me hypë sypri gjykimeve të gabueshme t'ambjentit për me ndëgjue zânet e kullueta të ndërgjegjes, se sa me vrâ nji njeri...»

Hodh nji shikim mbi fletë të bardha qi pritshin rrjeshtat e shkrimit të tij e, si vetimë, i u përshkue nëpër mënd nji shpresë e gazmueshme.

«Ndoshta mbi kët libër leximi, qi un jam tue përpilue, do të nxânë dikur edhe ndonji djalë i em!».

U ul në tryezë, kapi pêndën, mblodh letrat e shpërdame, i rendoi, dhe u vû me shkrue, i shpejtë ndër mëndime, i lehtë ndër shprehje, ç' mos kurr. Fa-

qet ndiqshin njâna tjetrën, papushue, të frymsueme nga bukurija e shikimit të Nushës.

Pa pritë dora u ndal, pênda u pérplas me idhnik pér tryezë, letrat fluturuen tue u shpërdá: Dodës i kishin shkue sýt tu ritrata e Zekës, në mur, qì e zoja e shtëpis si mbas zakonit të Shkodrës kishte mbulue me paftë të zezë.

U ngrit me turr dhe e hoq paftën.

Zeka, veshë me çakçirë, shtrëngue në rryp të fyshekve, me pushkë brí krahit të djathët i a nguli, prej fotografis, sýt ku shkëlqente trimnija e tij fisniqe.

Doda çoi dorën tu tâmthat qì po i pëlsitshin së rrähuni.

«Un e dij çà kishe me mëndue ti pér mue, mor' i shkreti Zekë... Ti kishe me mëndue se un s'hýj me t'a marrë gjakun pér mos me humbë Nushën, punën qì kam e stimën qì më rrethon. E këtë... ti kishe m'e njehë ligshtí. Në vënd t'em, pér mue, ti kishe bâ namin, e dij... S'e lâ, pra, pér ligshtí, Zekë, jo; as pér Nushën as pér dhimbje të pozitës. Por... s'due me pasë në ballë zhigun e kriminelave. Tý kjo punë kishte me të bâ me qeshë, e dij... por... me i pasë këndue ti librat qì un këndova, me pasë jetue ti ndër vënde ku un jetova... Por, jo, ndoshta edhe atëherë ti, pér mue, kishe qítë pushkë deri tash...»

Ai ndiente se farë t'imta kishin nisë me i lëvizë nëpér gulta të gjakut, m'u âjun e me bïjtë... Ai shifte, si nëpér nji vegim të rrufeshëm, se po i u lëkundëshin themelet e kulturës të qituna mbi nji truell të pasigurtë të brejtun prej rrymave të hovshme t'influencave stërgjyshore... Duer të padukshme e kapshin pér mbrapa dhe e ngrehshin kah errsina... Duert e errsinës shqimën

nêngeshjen e ritratës së të dashunës dhe i a rrethuen të pamit me tisa të zez...

Në thellsi të pandërgjegjes, aty ku flëjnë prirjet e rreziksme dhe mëndimet e përzânuara prej arsyesh, nji instinkt nisi m'u zgjue e m'u ngjitë kah drita e kuptimit në gjasë të nji gjarpni të mëndershëm që kacavaret dalkadalë nëpër gurë të nji pusi mbushë me terr e qet, i papritun, kryet fishkullues përmbi grykën e ndritëshme.

« Jo, Zekë, mos e kërko prej meje. Mâ mirë â me vrâ veten! »

Qytetnimi... Lidhsa të forta që e sigurojnë anin përbreg, larg valavitjes së rreptë të nji deti të furi shëm... Por vjen vala dhe e lëkundë anin me tërbim përpisë e lidhsat nisin m'u ligshtue...

Qartësija shpirtnore... Rreze e farfurishme që derdhë ar e shkëndija t'ylberta mbi kafshë e sende të jetës së përditëshme, tue e bâ mâ t'âmbël... Po ré të zeza dalin e ndëhen anë për anë e rrezja zën m'u dridhë, m'u zbe, m'u shue...

Njishtu â Shqipnija.

I u bâ se po don me i luejtë mëndja. Thirri trëmbshëm zojën e shtëpisë, që i a befi tue ngá. Sa hyni ajo mbrëndë, Doda erdh në vete menjherë e tha, me zâ të qetuem, tue fshi djersën e ftoftë që i a mbulonte ballin :

— M'a gjëj dikë që të vrapijë deri në konvikt me i thënë drejtorit se sot mbasdite nuk mund të bâj shkollë... Më dhëmb kryet.

Muer shkopin, kapelën e duel të shkojë me gjetë shpëtim tu Nusha.

VI

E dashuna, kur e pa tue ardhë n'at orë të jashtzakonshme, u çudit e, madje, edhe u trëmb nji fije. Por ai e qetësoi me dý fjalë t'âmbla e me nji nënqeshje plot dashuni.

— Më ka dhimtë kryet e s'kam shkue në shkollë hiç sot mbasdite.

Ishë e para herë qi mungonte në detyrë.

Nusha e muer për dore, buzqeshun, tue i folë si nji kalamâni të vocërr.

— Mirë fort ke bâ qi ke ardhë. Afër Nushës s'ate tash po të kalon dhimba. Hajde! Jam tue punue me nânën në çardak...

Në çardakun e çelun kah lulishta amsime lulesh valaviteshin, freskuese.

Drandja ishte ndëjë mbi nji shtroje për tokë, e po bânte do pê lâmsh.

— Më fal se s'po çohem — tha tue u përshëndetë me Dodën.

Nusha u ul kundruell për me mbajtë shkulin. Pêni i ngjymë kërcente nëpër gishta të bardhë e të njomë të vajzës e u mblidhë tue u rrotullue me shpejtë në dorën e zeshkët e të thatë të grues.

Doda zûni vênd në nji karrikë afër tyne.

Paqa shtëpijake rrëthue me dritën e me ernal e mbarimit të prendverës, i depërtonte në shpirt tue e flladitë si balçëm dhimbë-shutitës.

Drandja, pa çue syt nga fija e pënit të shtjellun, zû të kallzojë mâ parë disa punë të saj mbandej ato të gjindes, tue dalë prej nji llafje në tjetrën me at udobí kapërcimesh qi vetëm grât kanë në biseda të tyne.

Foli e foli, pa pushue. Doda, ndoshta për të parën herë qyshë se e njihte, i a vû veshin me kujdes. Ato lajme të mbledhuna nëpër dyer oborresh, thânelashat e grave me çarçafa qi kthejnë nga mesha mëngjesore, këshillet e pëshpërituna vesh në vesh si në rrëfim në nji skâj rruge, at ditë e argtuen dhe i a larguen disi trishtimin.

Nusha, hove hove, çonte syt e bukur kah ai e i falte — dhunti e shkëlqyeshme — shikime dashunore qì i a zhavaritën edhe avujt e fundëm të paqetis.

Qe nji ças qì qartësija i ktheu në shpirt, e plotë, ngushulluese. Mëndime të qeta e rrëmbyen. S' ndëgjonte mâm zânin e Drandos; shifte vetëm dritën e sýve të dashun.

— Çou, Nushë, e na piq kafen. Nepja shkulini Dodës. Le të m'a mbajë ky pak. Mbasi nuk ka shkue në shkollë... për pendesë po e bâjmë me punue këtu...

Doda qeshi e i bâni së dashunës :

— M'a nep shkulini.

Ajo u ngrit, e lehtë e e shpejtë, për t'i a dhânen. Gishtat e tyne u ndeshën, për nji ças. Doda, qì kishte duert e nxeta, qe i përshkuem nga nji të dridhun i ândëshëm freskije kur e përkitten duert e freskta të Nushës. Kjo shkoi tue e shkue ngultas t'âmën ndër së me nji shprehje ku lutja shifej e përzieme me nji urdhën të premë. Ai shikim ishte nji porosi.

Por Drandja priti sa duel e bija e i u drejtue dhândërrit menjherë:

— Pashë fén qì kena, Dodë, a i a kallzon Drandos nji të drejtë?

— Po në mos t'a kallzofsha tý, nânë, kuj kam me i a kallzue?

Grueja u përdî si të donte me i mëndue fjalët përpara se me i qitë e, mbandej, tue e shikue djalin drejt ndër sŷ, bâni:

- A m'a nep fjalën qi nuk m' idhnohesh?
- Fol, nânë, fol.

Grueja foli shpejt e shpejt.

— Kam ndie se je tue kërkue shtegun për me i a marrë gjakun Zekës (dritë-pastë).

Doda mbështeti duert përmbi gjûj, me gjith shkul qi kishte në to, e, tue u ngrehë me gjoks kah e âma e së dashunës, pyeti me zâ të turbulluem:

- Kush të ka thânë?

Drandja përgjegji pa guxue m'e shikue mâ ndër sŷ:

- Të jam lutë mos me m'u idhnue. E kam ndie...

Shtoi, mbas nji ndalimi të shkurtë:

— E kam edhe un do arsyen që tê pëves. Kurr-kush nuk mund tê thotë që mos me i a marrë gjakun vllaut. Jo, jo... Âsht e drejta e jote! Por, aman, bir-o, ndëgjoje Drandon: bâne punën me mënd e, në paç se si, pa rrezikue veten. Mëndo disprimin e Nushës me pasë për tê ndodhë gjâ e keqe, prite Zot!

Doda e pau veten pezull mbi nji humnerë tê frigueshme, por mblodh gjith fuqit për mos m'e diftue turbullimin e përmbrêndëshëm. Pyeti me zâ të qetë:

— Pse... me pasë për tê qitë un pushkë, a s'kishe me m'a dâ ti mue Nushën a?

Grueja s'e merrte vesht at djalë aqë tê stërhoilluem. Briti, në kulm tê çudis:

- Po me sa mënd po t'a daj un ty?!

Doda desht me shkue deri në fund,

— Don me thânë që kishe me i a dhânen edhe nji gjaksorit?

- Gjaksuer nuk âsht ai qi qet pushkë për erz!
- Gjaksorë janë të gjithë ata qi derdhin gjak njerit...

Grueja nuk dha përgjegje. Mëndonte se dhândërri ato fjalë i flitte sa për me i a tretë asaj pusullën. Por ajo donte m' e kthjellue mirë at punë, n' interesë të vajzës edhe të tij; prandej vijoi:

— Shif, bir-o, nânës s' ate s' ke pse i shtihesh. Un e dij qi ti, nesër a mbasnesrit, sot nji muej a sot nji vjet, ke m' e thá brîjësh ndonjënин prej atyne qi të kanë gjakun borxh. Pra, ndëgjo mue qi jam plakë, e kam pá e kam ndie shum. Vênya mënden fort se ata, me ça kam marrë vesht un, mëndoijnë me të vrâ përrapa. E dijnë se ty, mbandej, s'ka kush t'a merr gjakun e shkoni gjak-hupët si ti si Zeka i shkretë...

Doda mezi qëndronte ndêjun. Drandja i kishte vû gishtin në plagë. E âma e së dashunës ishte bâ aljatja e duerve t'errta qi e hudhshin në humnerë. Briti, dishpruesëm :

— Po un s' due me marrë gjak prej kurrkuj! Ça bân shqiptari i pakëndueshëm, s' kam të drejtë t'a bâj un qi imbarova shkollël...

Gruen e trëmbi zâni i tij. U ngreh nëpër shtroje deri tu ai e nisi me e marrë me të mirë, tue i a fërkue gjájt me dorë e tue e lutë :

— Pashë besën, Dodë, mos u idhno. Un e marra qi nuk e ndëgjova Nushën! Njimijë herë më ka porositë qi mos me t'i përmendë këto sende. Por un jam teveqele... Aman, bir, mos m'u idhno.

Doda i a priti :

— S' kam pse idhnohem. Por... hiqe mëndsh at punë. Nuk qes pushkë, jo, mos druej. Nuk qes, pse

plumbi qi të më dalë nga pushka shkon e vret idealin e jetës qi kam ushqye me mundin e studimeve të nijezet vjetve!...

Drandja e kujtoi kryekëput të paquem. Tue ndëjë mbi shtroje, te kâmbët e tij, muer lâmshin qi i kishte râ në tokë e vijoi:

— Ti je i mëndshëm e din mâ tepër se un. Veç m'a nep lëjën me t'a dhânë nji këshill si plakë qì jam. Ti thae se nuk qet pushkë: kjo punë më gëzon sa s' ka... Ke me gjetë atëherë ndonji Malsuer besnik... Por ule gjinden t'ânde në Shkodër mâ parë e ti rueju...

— Si? si? — u çudit me ironi t'ihët Doda. — Edhe ti po më këshillon me i vrá me dorë të tjetër-kuj? Mirë, besa! Edhe shkon në kishë për ditë... Po çà u mësojnë ata priftë? A nuk e merr vesht se krimi â shum mâ i neveritëshëm kur bâhet me nji dorë të bleme? Shum mâ i neveritëshëm e mâ i mënishëm!

Grueja prap i muer vesht këto fjalë n'at mënyrën e vet, do me thâné qi dhândërrri kishte qitë cekën m'e marrë gjakun me dorë të tij. Asaj i dukej se kish ardhë, dalkadalë, me marifet, tue i a zhvillue krejt shkulin e mëndimeve të mëshefta ashtu si at shkul pënit qì shkonte tue pshtjellë. Qëllimin e djalit i gjante se e shef fare të qartë. Prandej vijoi, e sigurtë se ashtu e lypte e mira e së bijës edhe e tij:

— Un mëndimin t'em due me t'a thâné fund e maje: ti, mbandej, bân si të duesh. Në kjoftë se t'â mbushë mëndja me qitë pushkë ti vetë, atëherë bâne gati punën përpara e shesto mirë në menyrë qì me ikë e me dalë jashta Shqipnije... Mâ e kollajta âsht me kapërcye në Mal të Zi. Un, në daç ti, shes edhe shtëpin e vij me Nushën atje. Nejse, shef puna punën...

Bota âsht e rrumbullakët: sillet. Shqipnija edhe mâ e rrumbullakët... Sa njof un këtu qi kanë qitë pushkë e jetojnë sot ndër shtëpija të veta, rahat me Zotin!

Doda u ngrit me turr. Hodh shkulini që u ndërlilikue mbi karrikë e muer kapelen.

— Ku po shkon? — bâni grueja tue u çue m' e ndalë.

— Lamtumirë!

— T' idhnova...

— S' kam idhnim me kurrkënd, veçse me vete. E iku, tue i u ulë si i lafitun shkallive.

Nusha, n' at ças po delte prej odës së zjarmit në çardak me tabake e me filxhana të kafes. U zbé para asaj shkene të papritun e vikati :

— Dodë! Dodë!

Por ai ishte ulë e s'desht me ndëgjue.

— Dodë! Dodë!

I përgjegji krisma e derës s'oborrit që mbyllej me hov.

Âmë e bijë ndëjën si të ngurueme, njâna me lâmsh e tjetra me tabake tringulluese ndër duer që dridheshin.

E vjehrra s'e kuptonte kurrsesi punën e atij dhândërrit të çuditëshëm. Por Nusha menjiherë e mori me mënd se e âma, pa dashtë, kishte bâ nji faj të paqortueshëm.

VII

Iku prej shtëpisë së të dashunës e hyni në nji pijetore, ku të gjithë e shikuen për seri, kaq' e çuditëshme u duk ardhja e atij mësuesi të përmëndun për urti n'at lokal pijanecash. Po Doda s' pau kurrkënd.

Kishte humbë gati krejt pushtetin e vvetes. Lonte kâmbë e dorë, bânte gesta si në kllapi. Nji mëndim i papritun e kishte sjellë aty.

Porositi rakí. Kur i a prûnë, lagu porsa gojën me tê dhe e vûni kûjin përpara tue e harrue mbi tavolinë.

Fjalët e s' âmës së Nushës i tingllojshin gjithnjë në vesh, provokuese. Donte m'e largue mëndimin nga to; kërkonte me harrue, m'u davaritë. Kot: qarku i errsinës, qi kish nisë m'e rrethue shpirtin e tij si natë mëndere, ngushtohej ças me ças.

«Un shkova tu ato me kërkue paqen e gjeta dishprimin».

E, me të vërtetë, çepojt e dishprimit i kishin hythellë në zëmër.

Jeta humbte ngjyrat e bucura, zverdhohej, mbulohej me hije tê zeza. Ajo skutë fatbardhsije, qi duert e njoma tê Nushës do tê lulzojshin për ditë me drandofille tê përvoesueme, a thue kishte për t'u zhdukë si ândërr e avullt qi fshin drita e diellit? Libri original, vepra e thellë qi do tê përtrinte psikën e kalamâjve shqiptarë, tue ngjallë e forçue instinktet mâtë tê shëndoshta tê kombit, kishte për tê mbetë vallë deshir i pafuqishëm i nji mëngjesi t'ëndun vetëm me rreze shpresash? Misjoni i naltë me edukue djelmnin, qi sot âsht uzdaja e lumnis s'ardhshme, por nesër do tê jetë Shqipnija e re — ajo qi shkëlqen në kângën e poetve e që deshirimi i fundëm i deshmorve — a thue do t'i ishte mbaskënde detyrë e ândëshme e tjerve dhe jo mâtë tij? Do tê delte ai ndoshta nga radhët e çetës së puntorve e do t'i shifte kolegët tue marshue përpara, pa tê? Ideali i trajtuem me sa mundime e studjime a do tê shëmbej pa pritë pa kujtue? Kultura

e tij do t'ishte vallë si lëvore qi plasaritë vetvetiu tue lânë lakuriq natyrën primitive?

U ngrit, pagoi e doli.

Jashtë, ré të zeza udhetojshin të shpejta nëpër qiel. Vetima, si gjarpën ari xhixhillues, rrëshqitte për të gjatë të tyne tue e shqye, hove hove, terrin e natës. Ajri ishte i nxetë, i âmtë me të marrë frymën. Shtërgata po avitej. Ai shkoi drejt në shtëpí, pa mujtë m'e këputë fijen e mëndimeve.

«Të tâné janë çue kundra meje... Bajraku mur-muron tue thâné se deri më sod s'ka pasë pjestar qi të ketë lânë gjak me hupë... Apa â në short me m'u sëmue prej idhnimit e ndoshta më nâm në zêmër të vet si djalë të bastardhuem... Don Shtjefni nuk më foli asnji fjalë qi me m'a shtue qëndresën... Drandos i â mbushë mëndja se un s'bari kore e se do t'a bâj me doemos nji punë... Të tâné kundra meje... Kurrkush s'm'a thotë nji fjalë qi me m'a përrí fuqín e vullnetit... E, pra, me gjith këtë, un do t'i qëndroj këtij ambjenti të kalbun... Un s'do t'i prulem këtij mentaliteti t'egër... Le të më thërrasin *tutës*, le të më quejnë *djalë të lig:* un due me dhâné nji shembull të gjallë kuraje civile tue u shpallë luftë zakoneve të mbrapshta».

Me gjith qi ky vëndim i marrun në vetvete i a qetoj disi turbullimin e mëndes, prap gjumi s'e merrete. Kujtimi i t'et, sidomos, nuk i hiqeji. Ai e dinte mirfillit se, po të kish mujtë me fluturue tu shtëpija n'at ças, aty afër votre do t'a gjente, pa gjumë, në paluejtin e zakonshme, kapërthyen n'idhnimin e gjakut të pamarrun qì i a brente përmbrênda fuqit e fundme të jetës.

Vetoj, jashtë, e bumbulloj. Era bâni me gjëmues dyer e dritore. Në fund qelli shfreu: ra shiu; i fortë,

i shpejtë, i kumbueshëm. Mbandej vetimat u rralluen, bumbullimat u larguen e ktheu heshtja e përparshme. Vetëm, ndëgjohej uji tue rrjedhë rrëkeve t' oborrit, poshtë, përherë mâ i kadalshëm.

Dodës i ra në kujtim se kishte lexue në nji libër qì, për me ndiellë âmbëlsít e lulkuqave të Morfeut, duhej largue ç' do mëndim e duhej njehë sýmbyllë me mënd, pa u sjellë nëpër të shtrueme, deri sa gjumi t'a këpusë vargun e numravet. Ashtu bâni, tue fillue të njehunit dý tri herë rishtas sepse mëndimet e kapshin trathmënd. Tekembramja fjeti. Ândrrat qì pau qenë edhe mâ të turbullueshme se mëndimet e ditës.

...Natë e shkâmbije. Ai ikte, ikte turrshëm tue u shqye petkash nëpër gurë të thepisun. Ndiente në trup pak rândim: ai rândim, veç, vinte tue u largue për gjith hap. Po sa mâ fort afrohej, aqë mâ tepër i u lehtë-sojshin gjymtyrët. Arriu. Dritoret e shtëpis ndritëshin në terr të natës. Kâmbët e tij fluturojshin. Veç, çà?, sa mâ fort i lirohej trupi nga pesha, aqë mâ fort i rândohej shpirti. Kishte nji gur të madh në shpirt mbrêndë, nji krep, nji mal. Briti: «Apë! Apë!» U gjet n'odë, si për mrekulli. Apa rrinte tu zjarmi me krye ultë. Ai e thirrte: «Apë! Apë!»; por apa nuk e conte kryet. Atëherë vikati: «Apë! E kam marrë gjakun e Zekës! I a kam mbushë Nikë Fetës kryet plumb!» E i kallzonte pushkën qì kishte në dorë. Apa, tânë gëzim, me duer të dridhshme, i a kapte fytyrën, e shikonte ndër sý e i thonte: «Ke gjakun t' em ndër dej! E kam dijtë, e kam dijtë qì heret a vonë do t'u çote peshë. Pse e kam dijtë, kam pritë me sabër...» Pse nuk gëzohej edhe ai si apa? Apa çelte dritoren edhe e shprazte gjashtë herë revolen jashtë, në terr. «Le t'a marrë vesht tânë mahalla se

kam natë shyhreti sonde». Dukej i përtrimë si t'i u ishin hhekë prej shtatit njizet vjet e mâ. Pse nuk gëzohej edhe ai si apa? Apa e uronte, e bekonte, e vënte me ndëjë afër vetes, çonte në kâmbë të madh e të vogël për t'i shërbye e për të preqatitë darkën e gazmueshme. Pse nuk mujte me gëzue edhe ai si gjith shtëpija? Sepse Nusha prej nji kândi e shikonte me sÿ plot tri-shtim. Ai shtrinte duert m'e thirrë, por ajo sillej me hov tue mbulue fytyrën e tmerrueme me gishta. Ai shikonte duert e tij: pikojshin gjak të zi... të nxetë... pikë! pikë!... biente me nji krisëm të fortë në tokë... pikë, pikë... pikë, pikë...

U zgjue trëmbshëm. Djersë të ftohta i a mbulojshin ballin e zëmra gati i dilte vëndit së rrahuuni. Sahati, që shkente përherë nën jestek, i kishte rrëshqitë deri tu veshi. E shikoi: ishte shtatë pa pak. U çue dhe u vesh. Tue pritë kafen, hoq fletën e kalendarit që ish mbi tryezë: fleta e re shënonët: 17 maj, e mërkurë.

Piu kafen e duel me shkue në konvikt.

Shpirtin e kishte të qetë si vala që flën nën diell pa kurrnji rrudhë e pa kurrnji të dridhun. Asnji mëndim i trazueshëm s'i a lodhët mënden; asnji shëj i luftimeve të rrepta të ditës së kalueme s' kish mbetun në të. Kalthërtia qiellore ndritte mâ e kulluet mbas shiut të natës. Shpirti i tij ishte si qelli. Ndiesit i kishte të dlirta si rrezet e ândëshme që e rrëthojshin. Edhe zâni i kumbonte mâ i qartë udhës, ndër përshtëndetje mëngjesore.

Dha mësim prej orës tetë e deri në nândë. At ditë nuk u diftue fort i veshtirë me nxânsa në qortimin e punimeve.

N' orën e dytë, nj' aty në nândë e gjymsë, hyni shërbtori në klasë dhe e lajmoi se dikush e kërkonte jashtë për nji fjalë. Duel menjiherë, tue u çuditë për at thirrje të jashtzakonshme. N' oborr të konviktit gjet Markun, mikun e shtëpis, qì tha :

— Nikë Feta â ulë në Shkodër... Kjo s' â pá as s' â ndie ndër ne deri më sod qì me t' ardhë gjaksi e me t'u sallnisë përpara në kreni pa i hý ferrë në kâmbë... Mbasi nuk je i zoti m'e vrá, shko e padite nëmostjetër. Ti ke miq në hyqymet: ngà njitash fillë e thuej t'a zânë...

Dodës i u errën sýt e i u suell oborri rrotull me gjith çà kishte. Ngeli do çasa si i hutuem. Çà ndodhët në shpirt të tij? Bâni :

— Prit këtu.

Ktheu tu nxânsat e porositi të parin e klasës me mbajtë qetin n'absencën e tij sepse do t'u vononte pak jashtë. Në rruginë, thirri shërbtorin dhe e pyeti befas :

— A ke pushkë?

Shërbtori e shikoi pa e kuptue.

— A ke pushkë? Fol.

— Po, zotni, e kam nji.

— Bjerma këtu.

Shërbtori ngau m'e marrë n'odë të vet, tue mëndue se mësuesi donte t'i a napin atij Malsorit.

— Sa të bân? — pyeti Doda kur i a prûni.

— S'dij, zotni, por merre e tash m'a kthen, vec...

Doda shtini dorën në xhep të xhamadanit e i rrasi në grusht dy napoljona.

— Na, merri.

Duel tue ngrehë Markun me vete e tue i thâne :

— M'a kallzo për së largu cilli âsht.
Arrijtën tu Dugajët e Reja.

Gjindja vlon te aty pari. Ish ditë tregu. Kual e mu-shka ngarkue me qymyr shkojshin e vijshin pa i a dá tue pengue ecjen e kaluesve. Malsorë e Malsore, katundarë e katundare vêshin notat e tyne karakteristike në popull monoton të qytetit. Tregtizat ishin mbushë me blesa. Ndëgjoheshin britma, thirrje, nâmë, urime, gaz, ankım: zhurma e zakonshme e ditës së tregut.

Marku e la Dodën në nji skâj udhe. Shkoi vrap përpjetë tue çá valën e gjindes me brryla të fortë e, mbas pesë minutash, ktheu e tha :

— E gjeta: tek âsht!...

Para nji pijetorje, galuc tue shikue rrëth e rrotull, me nji shkop të hollë në dorë, rrinte nji Malsuer i ri, i pashëm, mustak-verdhë.

— Ai âsht! — pëshpëriti Marku tue e shënju me gisht. Edhe Doda e njohti, mbas përshkrimeve qi i kishin bâ.

U afrue. Syt i ishin kuqë. Buzët i u dridhshin. Pyeti, tue ndëjë dy hapa larg, me dorë në xhep, tu pushka :

— A je ti Nikë Feta?

Malsori u turbullue e e shikoi me sý të dyshimtë. Mëndoi ndoshta mos ish ndonji njeri qeverritar qi e kërkonte për vrasje të kryeme. Ndoshta u kujtue se kish përpara vllan e të vravit. U ngrit në kâmbë e tha tue u zbythë për bri murit:

— Pse? Çà të lypet?

Gjasht të krisme revolje kumbuen. Nikë Feta u përplas për tokë tue qitë gjak gjithkah. Gjindja u shpërdanë.

Katër a pesë Malsorë, të bajrakut të tij, u turrën kah Doda e britën:

— Të lumtë pushka; lëshoje diçë në tokë për mos me të zânë gjaku... E ik se po të hapim na rrugë...

Doda nuk u vënte vesh. U drejtue kah Fusha e Qelës, tue shtî pushkën në xhep.

Marku e kapi për krahi:

— Ku po shkon? Hajde t'ikim. Sod e ke kollaj, pse â kallabllek i madh...

Doda e liroi krahin prej tij e përgjegji, gjak-ftoftë:

— S'due me ikë.

Nji toger gjëndarmerije, me revole në dorë, po nxitte vrapi kah vëndi i vrasjes.

Doda i duel para e i tha:

— Un kam qitë pushkë, zoti toger. Po i dorzohem zotnís s'ate.

Toger i a nguli sýt dhe e shikoi me çudí të mëdhe. Kurr, në karrjerën e gjatë të tij, ushtrue nën qeverrit e ndryshme qi sunduen herë pas here në vënd t'onë, kurr s'i kish tokue me ndeshë gjaksuer qi dorzohej me vullnetin e vet, n'at mënyrë. Muer armën qi Doda i paraqitte tue i thâné:

— Prij para meje, në Prefekturë.

U nisën të dy tue ça gjindën qi grumbulloheshin me pá. Doda ndëgjonte fjalët:

— Ka marrë gjakun e vilaut...

— Gjaksi i â futë ndër hundë: ai s'ka mujtë me durue mâ...

— Sa herë ka qitë?

— Pse nuk iku? E ka pasë kollaj.

— Âsht hutue...

— E ka zânë gjaku...

-- S' duket, pra, i hutuem...

Ai ecte me hapa të shpejtë e me sÿ për dhé, pa çelë gojë. Valavitej, përmbrênda, në nji kaos të pshtje-llueshëm ndiesish. Vetëm, në fund të shpirtit, diça lehtësohej: ish si nji ndiesi e paçansueshme lirimi. Por s' ishte i zoti me mëndue: as nuk donte.

Kur arrijtën në Gjêndarmerí e togeri i dha karri-kën me ndëjë, atëherë foli:

— Kam mujtë me ikë... U dorzova pse due me pasë ndeshkimin për faj qi kam bâ e për me diftue para gjyqit se fajtorë mâ të mëdhâj në kët vrasë, jeni ju, autoritetet!

Heshti e shtoi mbas nji çasi:

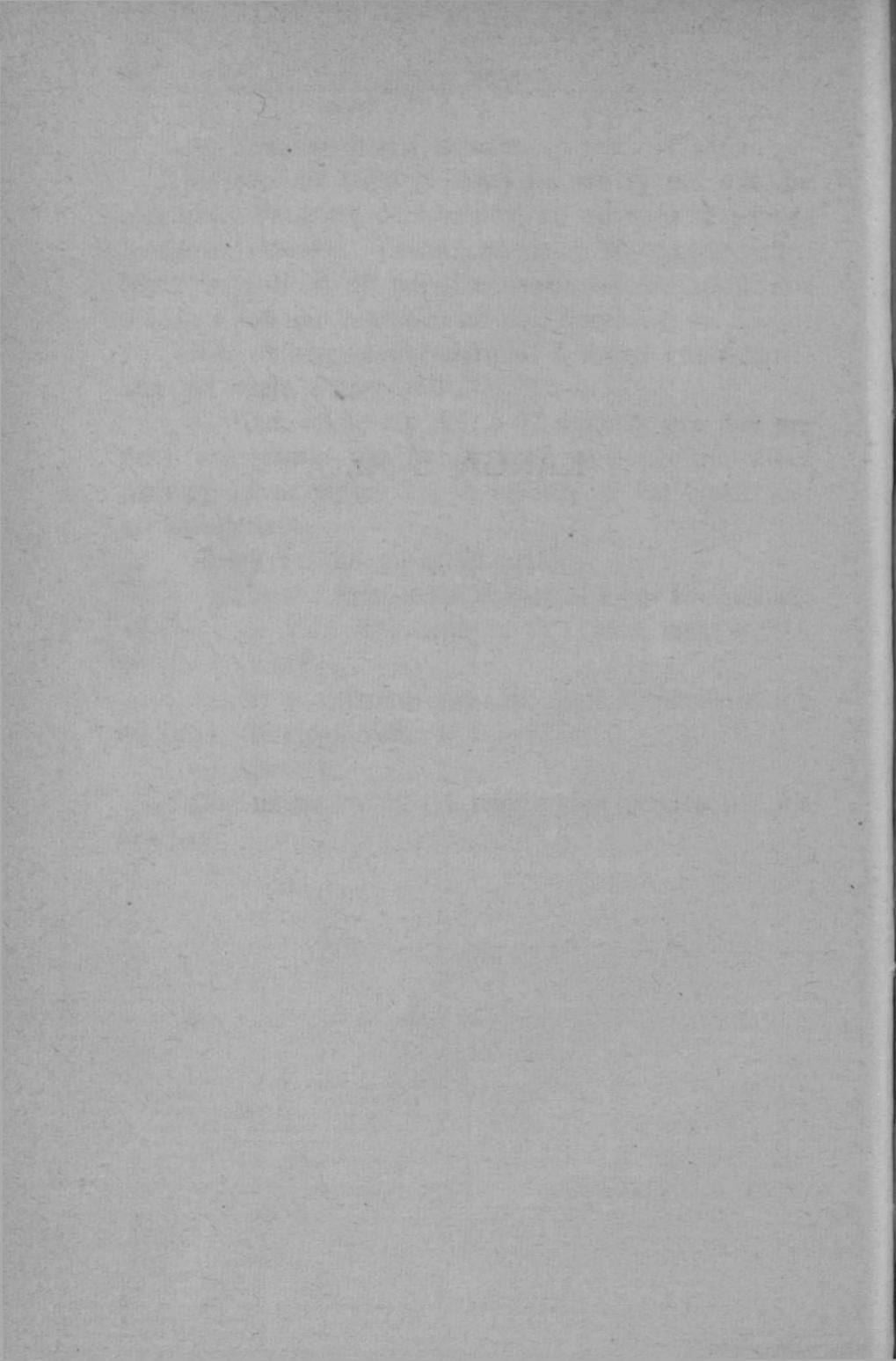
— Un s'e kam mëndue kurr se e qes kët pushkë: nji forcë qi s'dij m'e spjegue m'i mori mënt e m'a rrëmbue vullnetin.

Togeri e shikonte me nji çudí të përzieme me admirim. Përgjegji vetëm:

— Kismet!

Dhe nxuer do tabakë letër e kapi pêndën për me shkrue.

KÂNGA E RE

I

S' kishte Shkodran qi mos t'a njihte Ton Laskun. I tânë gaz e pakujdes, për orë me kângë në gojë, vjolinist i mirë, *bejtaxhi* i shpejtë e i hollë, ai ishte prisi i shokve ndër qefe e mbreti i *ahêngieve shkodrane*. Ai i vetmi kishte mjeshtrin e veçantë me u dhânen shpirt mbledhjeve shoqnore, m'e mbajtë gjallë gëzimin e m'e çue deri në kulm, m'e bâ kângën me fluturue, me shafitë me nji fjalë të bukur gazit idhnimin e papritun të shkaktuem midis shokve nga ndonji mosmarrveshtje. Pa tê nuk bashkohej shoqnija. Për natë, gati, në kumbonë të mbrâmjes, shifej Toni, me qemane nén krah, tue shkue me bâ *ahêng* tash ke nji shok tash ke nji tjetër. Por, mâ të shumtën, mbledhjet i bânte në shtëpí të vet, e cila ishte, të thuesh, mâ te-për e shoqnís se e tij. Sa herë shokët, në mjesnatë edhe mbas mjesnate, i a mësýjshin befas derën, çojshin atë e gjint e tij prej gjumit, u shtrojshin pa kurrrfarë zorit n'odën e madhe e i a thojshin kângës deri në të zbardhun të dritës.

Feja e Tonit, muzika. Kurrkush në Shkodër s'dinte me i këndue aqë përmâllshëm sa ai kângët e dashunis. Ndër net vere hapshin fqînjët dritoret e rrijshin pa fjetë me i a ndëgjue kângën. S'e kishte zânin aqë të fortë, por t'âmbël e të zjartë si pak kush.

Mund t'i ndodhët nganjiherë Tonit me ushqye sympathi për ndonji vajzë, e atbotë kërkonte mënyrën si me bâ *ahêng* kund afër shtëpis së saj. Qemanja e tij, ndër ato rasa, këndonte me nji qind gojë, drûni i saj dridhej kumbueshëm si të kishte njiqind shpirtna; hovi e bukurija e taksimave qì merrte rrëmbejshin gjith kënd në nji ekstazë të mrekullueshme. Në kët mënyrë Ton Lasku i bânte shpalljet dashunore të veta. Por s'ishte i qëndrueshëm në këto sympathi. Ndërronte mëndim, për sa u përket vajzave, me lehtësi të madhe. Ndoshëta nga shkaku se në nji vashë të vetme, në nji vashë hyjnore, kishte marak të madh e të pambaruem: në Muzikë. Shokët shpesh i thojshin: «Ti s'din me dashtun. Nuk e ngulë mëndimin. Lot si era». Ai u përgjegj: «Në kët mënyrë nuk i përtrij të çame kreje vetes. Maraku mâ i rândë se plumbi. E un i kam rândë të gjitha ato sënde qì më bâjnë me ndëjë mâ se pesë minuta mëndueshëm...»

Por, qe, nji ditë prej ditsh, pa kurriji arsyë të kuptueshme, Ton Lasku na nisi me ndërrue. Në krye të nji mueji nji metamorfozë e çuditëshme ndodhi në të. T'afërmit, miqt e dashamirët s'e njihshin mâ: nuk ishte kurrkund ai Toni i dikurshëm. Shokët e përditëshëm e shifshin, tashti, vetëm nji herë në javë. U bâjshin *ahêngje* të mëdhaja e Toni, qì përpara ishte i domosdoshëm në ta, nuk merrte pjesë. Por sa shifte udhës, për së largu, ndonji mik, edhe të ngushtë, dredhonte për mos m' e ndeshun. Gjint e shtëpis i kish porositë me përgjegjë «s' â këtu» kuj do qì t'a lypte tue i trokllue në derë. Shokët kur e zêjshin pa bef, ndonji herë të rrallë, i a çajshin kryet me njimijë pyetje. Toni heshtëte. Thâne-thasha të panumrueshme qarkullojshin gojë në gojë,

por askush s'dinte me i rá në tê me siguri shkakut tê vërtetë t'atij largimi. Ky interesim nuk ngjati shum. Mbas disa kohe as nuk pyeti mâ shoqni ja për tê, dhe, pak nga pak, Ton Lasku zû tê harrohet.

II

Këputi n'oborr nji gêm jeseminash tê rimë me voesë e doli prej shtëpije tue i marrë erë.

Asnji njeri s'ish rrugës.

Mbi kodra tê Rrencit posa kisthe nisë me zbardhë agimi. Nji ndrizë e gjatë rrezesh ishte ndë në quell kah lindja e zgjâhej papushue.

Shkodra flênte në freskim tê mëngjesit tê parë.

Errsit e natës ishin kaltërtue e rrëshqitshin prej majes në fundin e mureve tê nalta, tue ikë para triumfit dielluer t'afërm. Në heshtin e lehtë ndëgjoheshin vetëm cingrimet e panjehuna tê trumcakve e, në largsi, ushtima e krismës së nji qerrje.

Ai shetiti, pa drejtim, kryq e têrthuer qytetit tê fjetun, si i shtymë nga lumi i mëndimeve qi i rridhte përmbrênda, deri sa n'ajr kristaluer s'tinglloi pëershëndetja e kumbonvet tê para.

U suell, vrik, mbrapa e muer rrugën kah Kisha e Madhe. Arrîni kur po binte kumbona e dytë: tê devoçmit heracakë kishin nisë me ardhë.

Ai zûni nji kând, tu dera e oborrit tê kishës, e priti.

Vajza e grâ, tê mertisuna dikush në çarçafa tê kuq e dikush në tê bardhë vija-vija, vijshin pa pushue e hýshin në kishë tue bâ kryq.

Ai pritte, tue u marrë erë jeseminave qi kish në dorë, me sâ tê ngulun kah Serreqi.

Papritë, zêmra i ngufoi.

Tri grá po afroheshin shpejt e shpejt. T'ecunin e asaj qì rrinte në mjedis ai dinte m' e dallue ndërmjet njimijë të tjerave. E mbulueme me nji çarçaf të kuq, kin-dat e të cilit i shtrëngonte në dorë, ajo qitte jashtë vetëm njânin së, — të madh, të dritëshëm, rrëthue me qerpikë kadifje.

Toni përditë studjonte me të tânë psimin e zê-mrës at së qì ishte si nji botë për të. Po kush mundte me hetue ndiesít e ndryshme qì përbëlidheshin në beben e gjallë? Heraherë i gjante Tonit se ai së qitte shkëndija kureshte e interesimi e se ngulej, shqyrtues, në fytyrë të tij, e atbotë dita i kalonte në rreze të shpresave mâ guximtare e të gjitha mëndimet i merrshin ngjyrën e reve të ndërpashme të mëngjesit. Heraherë i dukej të lexonte, në dritën flakuese, shëje përbuzjeje e talljeje, e atbotë si nji rrufë e papritun i a shëmbte kështjellin e ândrrave qì kish ndërtue në çase të shpresës.

Toni kishte zâne marak. E, kët herë, përnjimënd.

Herët tjera kjo ndiesi kishte qenë, në të, si nji deshir i paçansuem fatbardhsije, nji shkas i lehtë kah këndelljet e shpirtit, nji përmallim i shkurtë e kalues; por kët herë ishte nji nevojë imperative e krejt ekzistencës së tij, nji hov i madh kah kënaqsit e panjohuna të nji jete mâ të mirë, nji obsesjon âmbëlsije qì po e robnonte përditë mâ tepër. Edhe vetë mrekullohej për at pasuni ndiesinash qì nji prendverë e hyjnueshme bânte me lulzue në shpirt të tij e m'u shtue për ç'do mëngjes.

Fillimi i ksaj prendvere të përbëndëshme qe fare i papritun.

Nji ditë Toni po pinte kafe tu do gjini, ndër të cilët rallë i tokonte me shkue. Kish ndëjë afër nji dri-

torje qi shikonte rrugën. E, qe, nji derë e madhe oborri, kundruell, çilet tue kërsitun. Do grâ me jepanxhe krahvet dalin, do tjera me bohçe e facoleta në krye i përsjellin deri tu porta. Ndër këto të mbrapmet, nji vajzë gjashtëmdhet vjeç: Ajo.

Ça mbante mënd Toni prej atij vegimi të shpejtë? Nji fytyrë të pastër me dý vetulla të zeza, rrethue prej kaçurrelave qi lëvizëshin mbi ball sa herë qi ajo përkulej në përshëndetje; nji trup të vergjilët mbërthye në jelek mëndafshi qi s' mundte me i a mëshefun bukurin e krahnorit të njomë.

Toni pyeti:

— Kush â?

I a kallzuen emnin: ishte bijë e asaj dere të parë.

Qysh'at ditë, mbas atij të pamit, jetë e deratëher-shme, i u duk Tonit fare e shprazun, pa kurrnji shije.

Mëndimet e dashunis vijnë si dallëndyshat. Arrin e para, si shigjetë në diell, e me fluturime të rrëmbyeshme, përhapë lajmin e prendverës. I a befin katër a pesë tjera e fletët rrahse shumohen në kaltërtim. Në fund vjen vargu i gjatë e qielli jehon me cërcërrime. Tuba tuba, të panumrueshme, fluturojnë prej tjegullave të shtëpisë në fusha, prej kodrave mbi tela të telegrafës, tue e mbulue qytetin me dridhje puplash bardh e zi dhe me thirrje ajrore. E prendvera zgjohet dhe buzqeshë në qiell, erson në lulishta.

Nj' ashtu mëndimi i parë i dashunis ulë fletët mbi shpirt të qetë, qi nisë m'u dridhë në pritje. Dý tri tjera arrijnë hovshëm e shpirti mbushet me ândrra e me deshire. Mbandej i a përshpjettë vargu i pambaruem qi kunoron shpresët e ditës e mallet e natës. Kështu dashunija çelë në shpirt kronin e lotve, lumin e fatbardhsis.

Edhe Toni, si shumica e Shqiptarvet, kur u pá i kapërthyem në kët ndiesi t'âmbël e t' idhët përnjiherë, u ndry në vetvete e s'i bâni zâ kuj. Deri sa kishte ushqye sympathi të lehta, shpotit e kritikat nuk e kishin trazue. Por tash shtati i përqethej kur mëndonte se shokët, po t'a dijshin sekretin e tij, mund e merrshin nëpër gojë emnin e krijesës s'adhurueshme. Për me qënë mâ i lirë në mëndime, për me i ikë kureshtës trazuese të shokve, për me mbajtë larg ç'do dyshim nga vajza e dashun, kishte vëndue m'u dâ shoqnije. S'ishte, veç, aqë vëndimi i dhânum në vete qi e bânte me ndëjë larg mbledhjeve gazmore, sa nji nevojë e vërtetë vetmije qi ndiente mbrënda. Kânga s'kishte mâ ândje për tê. Gëzimi i *ahêngjeve* nuk i a joshte asnji fije shpirtin e përbledhun në nji mëndim zotnues: si me u pá, si me folë më Atê.

III

Te ilakât, qi përpara rrallë vizitonte, tashti dukej shpesh fort. Me orë rrinte tue shikue derën e madhe kundruell, derën e parrizit t'ândrrave të tij. Gjithsa herë ajo celej e mbyllej, zêmra i rrihte me hov. Vajza kurr s'delte. Dý herë vetëm e pau, për rrëshqit, në të çelun të portës, nëpër oborr. Nji ditë i a ndëgjoi edhe zânin. Kumbimi i atij zâni i a mbushi shpirtin, për nji javë rrjesht, me melodî të mbinatyrshe.

«Ah, kish t'a dinte ajo se sa fort e due!...»

Mëndo e shmhëndo, gjeti nji mjet si me u marrë vesht me tê. Njihte nji grue puntore qi mund të kishte rasë me hy n'at shtepi. E kërkoi, i a kallzoi punën fill'e për pê, i fali diça dhe e nisi me hetue mëndimin e vajzës.

— N'i a pafsh gjasën thueji açik se, për tê, jam gati me bâ ç' mos.

— Mos kij kasavet; m'a lén mue kët punë.

— Mate mirë fjalën... diftoji gjithsesi... mos fol marrina... — e, kështu, nji hûe porosí.

E përsolli gruen deri në krye të rrugës së vajzës e ndëj m'e pritë, me shpirt pezull. Në nji rasë tjetër do t'i kishte rá për shkurt: do t'a kishte lypë dhe do t'a kishte marrë për grue. Por ajo qilloi derës së parë dhe ai e dinte mirfillit qi atij, po t'a kërkonte, kurrsesi nuk do t'i a jepshin.

« Sa shum po vonon... »

N'at pritje, shpresat e dyshimet kalojshin në tê tue e ngjallë e tue e dërmue, hove hove. Valë tê turbulla ndiesinash e përkundshin, më sa shikonte, kah fundi i rrugës, mos po vjen grueja lajmëtare.

Kaloi nji gjymsë ore? Kaloi nji orë? As ai nuk e dinte.

Mâ në fund grueja u duk.

Porsa e pat afër, Toni bâni:

— Hajde mâ, se më plake. Ele!?

— Ç' më kë bâ... U korita. Gati sa s'më ka përzânë...

Toni u pezmatue.

— Ele, më kallzó, ça tê tha?

— S'don me dijtë... Po un e marrë qi u hýj këtyne punve...

E grueja kaloi tue murmurue. Ai mbeti shtâng, si i nguruem në midis tê rrugës së madhe. Shpirtin i a kishin mbushun deri në fyt pezmi e pikllimi.

U dynd, tekembramja, e u drejtue si automë kah shtëpija, tue shá veten qi s'mëndoi përpara krenin e

vajzës e qi s'parapau mos pranimin e dashunis. Si kishte mujtë ai me shpresue se nji vajzë dere bujare do t'a pranonte?

U ndryt në shtëpi heret. Ra në shtrat pa shtie kafshatë në gojë. S'mujt me mbylli së gjith natën e lume. Ndëj tue pie cingare mbas cingarjet. Prej agimit, mëndimet i kishin marrë nji rrymë tjetër.

« Ka arsy me më dashtë... Ka arsy me më përbuzë... Un s'jam kurkush përpëra asaj... Mbandej kam shkue e i kam çue gruen e huej tu dera... I a kam bâ keq... Ka të drejtë mos me më këqyrë me së... Nderi i vajzës â si xhami qi fryma mâ e lehtë i a pakson qartësin... E kam fye... Mbës sodit do t'a due për së largu... pa dijtë kush... pa dijtë as ajo... »

Ky mëndim diçë i a shafiti idhnimin. Ndër ditët që vazhduen kënaqsi ja më e madhe e tij ishte me mbledhë hollsi mbi natyrën, cilsit e zakonet e vajzës së dashun. Me mjeshtri të hollë ai e sillte rrëth e rrotull bisedën dhe e bânte me râ mbi shtëpin e saj. Mbandej, zhdrojtazi, pyette për të e përpiquej me dijtë sa më shum imti të jetës së saj. Ç' prej agimit deri në perëndim e përsillte me mënd. Fantazija, e këndellun prej pasjonit, orvatej me e ndjekë në të gjitha orët, ndër vepra të ndryshme të ditës:

« Tash do të jetë tue u krehun... Tash do të jetë tue qindisë... Tash do të jetë tue lagë lulet n'oborr... »

Nji ditë muer vesht se vajza delte gati përditë, në mëngjes, me shkue në Kishë të Madhe për me pá meshën e parë.

Ky lajm e gazmoi. Ora mëngjesore e meshës u bâ për të më e gëzueshmja e krejt ditës. Marazi i tij, kur u prishte moti. Pse, nëpër shi, vajza s'delte. Nâmte

qiellin me egërsim e rrinte gjithditën tue shikue rét mos po zhdavariten me qitë motin pér n'e nesre.

Nji mbrâmje, pak para kumbonve, Toni, prej dritoreve t'odës së vet, ndëgjoi dy grá tue bisedue, poshtë n'udhë.

— Te Gudhejt, thé?

Toni ngrehi veshët: Gudhejsh ishte vajza e dashun.

— Po, tash tri dit jam tue lá tesha tu ata. Kam punë edhe nesër. Shtëpí e bekueme! S'ka mâ të mirë se janë...

— E dij. Ça po bân Çilja?

— Tue punue ç'me kumbonë të para. Gjith ditën më kâmbë... me çilsa në dorë, posht' e nalt... pa pushue kurr.

— Po vajzën si po e ka?

— Si molla. Ça kemi bâ tue qeshë me tê! Erdh e më ndihmoi me ngrehë konopin pér me ndë te-shat... Vojt e hypi mbi pexhere të jerevis e ferrat e drandofilles qi âsht aty i a kapne branavekët. «Hajde e më shkatrro» më bâte. Un ishem shpërthyenë gaz e i thojshem: «Jo, aty rri. Ça t'u desht? Mir'e pate!»

— Âsht shum vajzë e shyreçme...

— Gjith ditën e lume rri tue këndue. E ka nji zâ të bukur, ajo mos pritet... Shum kângët i din, bindesh! Rreshth e resht i merr si *ahêngxhijt*...

— Âsht maraklije kângësh. Edhe mue, kur shkojshem përpara tu ata, më kërkonte vallet me i shkrue. I kam pasë kallzue plot...

— Po pse mos të këndoje e mos të bâjë qef... A dro po i mungon gjâ a?

— I a ka bâ Zoti nafakë, moj loce.

— Na të mjerat do të shpërvilemi gjith ditën me fitue kafshatën e bukës...

— Ça me bâ... Rrisku i ynë...

Grât u danë tue u përfalë e kaluen.

At natë Toni u pajtue me mikneshën e vjetër, me Muzikën. Kapi qemanen qi kishte ndêjë sa javë e varun e ishte mbushë me pluhun. E dliri mir' e mirë, i a ndërroi telat, i a ljeu thupurën me çimçakez, e vûni në dyzen dhe nisi me i rá, lehtë e lehtë, vetëm për vete. Deri atëherë, mjeshtrija e rrallë qi kishte në të ramë, i kishte dhânë kënaqsí të pashoqe sedrit të tij. Kur shifte fytyrat e ndëgjuesvet të tretuna në nji rrëmbim plot haré, krenohej në vvetete. Lavdi i sinqertë, qi gufone vvetet nga goja e tyne, sa lëshonte thupurën, i a kadirte âmbël shpirtin. Por kurr muzika s'i a kish ledhetue ndiesinat si n'at mbrâmje. Kângët kishin nji shije të jashtzakonshme. I u dukshin të reja. I bâhej se po i ndëgjon për të parën herë.

Me nji ândje të panjohun përparandej i a këndoi vetes, nga nji nga nji, kângët ma të bukura, deri vonë. Mbandej ra me fjetë e gjumi e muer menjiherë. Ândërrat qi pau, për të parën herë qyshë se e zûni maraku, qenë t'âmbla. Rridhite në to nji melodî valavitëse si kânga e njiqind bylbylave.

IV

Me gjith qi moti ishte si pisha at mëngjes nuk vojti n'oborr të kishës me pritë të dashunën. Kishte ndjehë i lehtë, shpirtin plot me deshire të paçansueshme melodije. I kërceu, sa u vesh, nji trill i çuditëshëm. Duel prej shtëpije, me qemane nân sjell, e çau, nëpër Zäll të Kirit, kah Bardhejt, me kërkue heshtin e vëtmín, dý shoqet e padame të marakut. I a kândte Bardhejt, at

rrypinë toke mbulue me vneshta e pemë gjithnduersh, qì, si nji brez i blerë, i sillej për rrâzë kodrave të Bardhanjorit. I kândte m'u futun nëpër ato blerime e lulzime, të ngîme me rreze.

Mrekullija e agimit, arit e drandofillesh, rrinte pezull mbi horizontin linduer. Kânga e përditëshme e dritës, qì dikohet për ç' do mëngjes mbi botë t'avullueshme, shpërtheu e pamatun në kupën qiellore e u përhap, me dridhje t' ylbertha, tue zgjue bimët e sendet e fjetuna. Dielli nisi të qesë ballin e farfurishëm përmbi kodra. E prej Cukalit në Tarabosh, sipër Shkodrës së përgjumshme, ishte nji festë e heshtëshme rrezesh e ndriçimesh, djamantash të shkrimë e zafirash xhi-xhillues.

Toni mblodhi nji krah gjethë të njomë fierit, i shtroi nën nji rrap vigân e u shtrî, praptë, mbi ta.

Fërshllimi i pareshtun i gjethvet, qì fllimet mëngjesore lëmojshin, dridhej n'ajrì. Gardelina e treckla të padukëshme përshëndetshin me haré lindjen e ditës. Nji âmë prendvere t'egër, nji frymë e shëndoshë, nji fllad qì binte të përzieme ernat e ndryshme të vneshtave, të gardhiqeve në lulzim, të barit të naltë, bânte m'u zgjâne mushknit.

Ai mbeti nji kohë të gjatë, pa luejtun, si i shkrimë n'at nirvanë dritash, hijesh, perfumes, flladesh, frushullash e fërshtîzash.

« Kish t'a kishem këtu, në kët bukurí të gjallë natyre ».

E mëndoi, tue e përfytyrue, me gjih fuqin piksuese të mëndes, me gjith zjarrin deshirues të zêmrës. Vajza i u duk përpara. Qe, fytyra e pastër me së të shkëndishëm, me qukë në mjekër të zambaktë, me ví

prej buzës s'epër deri në rrâzë të hundës së vocërr; qe, duert e njoma, me gishta të gjatë e të hollë; qe, trupi i hqedhët, beli nji pllâmbet, krahnori bulzues.

«Eja... ulu e rri pranë meje... Mbasi t'i kânde kângët, due me këndue sod gjith ditën për ty...»

U çue ndêjun e kapi qemanen.

Porsi natyra qi at ditë qershori ishte mbushë me âmbëlsi deri ndër skâje mâtë largta të saj e i derdhej teprija e dritës dhe e ersimeve përtëj rrathve të horizontit, ashtu edhe shpirti i tij ishte plot deri në zgrip me ndeshtrasha muzike, me deshirime harmonije, me bula kângësh.

Nisi me i marrë kângët vargue. Por sa fillonte nji, e këputte në gjymsë.

«Kjo sigurisht nuk i pëlqen... As kjo... As kjo...»

Kërkoi, ndër mâtë bukurat kângë qi dinte, atë qi mund t'i a shuente eten shpirtnore t'atij çasi. Nuk gjeti gjâ. I u dukshin të gjitha të shprazta, tepër të vjetra, si të veshkuna prej buzve të shuma qi i kishin këndue. Ai kishte nevojë për nji send të freskët, për nji gjâ virgjën.

E lëshoi thupurën, mërzitëshëm.

Vetvetiu nji frazë muzikore i u zgjue ndër funde t'errta të shpirtit e duel, dredha-dredha, tue u zhvillue e kadalshme. Kujtim i avullt i ndonji kângë të harrue-me? E muer me qemane. Ajo frazë e shkurtë i a mbushte zëmrën me nji kënaqsí të çuditëshme. U shtrî përmbyss tue e këndue me vete. E, qe, papritë, nji shkulm melodije i kaloi nëpër shpirt e treti, pa lânë gjurmë. Kërkoi durueshëm tue gërmue mbrêndë në mënde; mori përsëri, dhetë herë rrjesht mbi ç'do tel të qemanes, frazë muzikore qi i a kish dyndun shpirtin ç'në themel,

e, si pakujtuemas, ajo themë pesë gjashtë notash nisi të zhdrivillohet, të zgjatohet, të lakohet, të plotohet deri qi, në fund, lulzoi e papritun në gjasë të nji kaçube kaçash plot bubuqe qi, sa e prekë nji frymë e voktë flladi dhe nji rreze e artë dielli, çelë menjihërë e mbushet unji me drandofille.

Dashunija e ndrydhun kishte shfrye në melodî.

Kângës së qitun Toni i gjet fjalët qi përputheshin me nota të saj.

Të gjitha ahtet e netve të dyshimit, endirat e zêmrës ndër çasa të shpresës, hareja e shkaktueme nga nji shikim i âmbël, deshiret e zjarrta, fluturimet e mëndimeve të dalldisuna, thirrjet qi shpirti drejton prej vëtmis kah fatbardhsija e largët, të fshâmet e lotët, dridhjet e të përqethunat, të gjitha, të gjitha ishin shprehë e shkrie n'at kângë.

V

Shokët qi kishin fillue t'a harrojnë e t'a njehin të shkëputun nga rrethi i tyne, u mrekulluen për së tepërm kur Toni, pa pritë pa kujtue, i ftoi të gjithë me bâ *ahêng* në shtëpi të vet. Mâ se njizet vetë u mblodhën në nji mbrâmje n'odën e madhe, qi kishte pá sa e sa *ahêngje* tjera e qi tash dy muej e mâ rrinte në nji heshtje të pamësueme. Ishin ulë kâmbëtyrqiqt për tokë, mbi halí, me gota rakije e me çinija mezje përpara. Gërgitshin Tonin.

— Po si mâ, Ton Lasku? Na kallzo 'i herë: çà janë këto ndrrime në ty?

— Na u pate bâ jeremí...

— Shyqyr qi të ktheu prap mëndja...

— Mos kë zânë marak, more dreq?

— Të kena njehë të dekun e të mbaruem për shoqni...

— Por u ngjalle si Sh' Lazëri...

Toni përgjegjët tue qeshë, me fjalë të holla gazit. Ishte në qef; fytyra i ndritte, të tâne gjim e gjallnë. Bânte hoka me shokë, tue i râ njânit partinë qafës, tue i futë tjetrit në gojë pirûnin plot me mushknija të kavurtisuna. Nxitte të gjithë me çue gotën pa pushue, tue e shkrepë me secilin para se me e vû në buzë. Shkurt: kish kthyë ai Toni i përparshëm, që të gjithë Shkodra njihte.

Krisi kânga hovshëm.

Nj' aty, prej mjesnatet, kur *ahêngu* kishte arrijtë në kulim, Toni luti shokët më prâ nji çikëz.

— Kam qitë nji kângë ndër këto dit. Më jepni lejen t'ju a këndoje më mbandej më kallzoni si ju duket.

Muer pikë së pari përciellsen, shum të mallëngjeshme, me nota t'ulta e të gjata. Nisi tubzën e parë.

Shokët ndëgjojshin qetisht, tue pí duhan. Njiherë, kur dha Toni me aqë serjositet lajmin e kângës së re, disa prej tyne shikuen shoqishoqin me nji shprehje dikush çudiye e dikush talljeje, ndër së, por nga pak nga pak âmbëlsija depërtuese, fuqija e thellë dashunore, malli i hollë që gufojshin rrjedhas nga vargjet e notat e kângës, u a rrëmbyen zëmrat të tâneve.

Mbaruen tubzat e për nji copë herë nuk çeli kurkush gojë. Përmallimi i kishte shtângë të gjithë. Tekembramja shpërthyen lëvdatat më të thjeshta e të përzëmërtat.

— Bukuri...

- Mâ të bukur s' kam ndëgjue deri më sod.
- Prap, Ton, prap...
- Edhe nji herë...
- Duem t'a zâmë...

E Toni u a përsëriti sa herë deshtën.

Të nesërmen kânga e re e Ton Laskut zû me fluturue gojë në gojë. Në Shkodër kângët e bucura përhapen menjiherë. Në krye të nji javë, kânga ndëgjohej nëpër tregtiza, nëpër kopshtije; kumbonte shtëpijave e udhave; në mëngjes, në zheg, në mbrâmje.

Toni i bâni me dijtë vajzës se kângën i a kish qitë asaj, por qì mos t'u bânte vesvese për kët punë pse kurrkush s' do t'a merrte vesht.

C'farë fuqije të mrekullueshme patën vargjet e thekëshme e notat përmalluese mbi at shpirt vashe? Edhe asaj kânga e re, ai lajm ajruer dashunije të flaktë, i kishte arrijtë, tue kapërcye, me fletë të muzikës, muret e nalta e dyert e ruejtuna. Mû në midis të zêmrës e kishin prekë thjeshtija e bukurija e saj.

Në nji mbasdite vere Toni po kthente në shtëpí, tue ecë hijes së mureve, kur grueja lajmtare qì disa javë përpara e kishte futë në nji gomën helmi e pikillimi, me përgjegjen e vajzës, e ndali dhe i pëshpëriti:

- Sonde të pret.

Ai u zbé e mbet si i hutuem. Gëzimi sa s'i a merrte frymën. Por nji dyshim i rrufeshëm, papritmas, i a terratisi fytyrën.

— Ti, grue, mos luej me mue... S' âsht e vërtetë ça je tue më thânë!

Grueja e siguroi e i diftoi mënyrën si me mbërrijtë në vênd të pjekjes. Toni, tue i u falë nderës me belbetime hareje, i lëshoi në grusht sa pare kishte me vete.

Mbas nji pritjes t'ethëshme, në fund edhe koha hyjnore e pjekjes erdhi.

Toni shkapërceu nji varg muresh të nalta, pa mën-due rrezikun qi mund t'a gjënte po t'a kish hetue kush, hyni në lulishtën e ândrrueme e priti n'at vênd qi i kishin porositë.

Hyjnesha me bishtaleca të zez, kânga e gjallë e tij, erdhi, e tânë marre e e tânë frigë. Mbante syt pér dhé e buzët e vogla i u dridhshin, kur u afrue.

Toni i a kapi dorën e fshâni:

— S'më bâhet me u besue sâve të mij... Më duket si me kënë n'ândërr...

Ajo tha, me zâ t'ultë:

— Sa kângë të bukur ke qitë... Un rriij ditë natë tue e këndue me vete... Mue m'a ke kushtue, asë?

Rreth tyne mbrâmja ishte plot me zâne gjethësh, me ersime lulesh, me zhurma të largta qi shkojshin tue u shutitë.

Pa pritë, mbas murit të naltë qi dante lulishtën prej udhës, nji kalimtar nisi të këndojoë. Kânga e tyne u ngjit e përmallshme në paqë të mbrâmjes.

Si të shtymë nga nji forcë e mësheftë, të dy nji heret, i u afruen shoqishoqit e i bashkuen gojët e reja në nji të puthun t'âmbël, të gjatë.

E kânga kaloi, pér me zgjue përtej prendvera të reja dashunije e me bashkue tjera gojë të njoma qi dridheshin në deshir n'at mbrâmje të voktë.

SE QOFSH, PLEQNOFSH

1770000000000000

I

Tâmën, — Filen e ngratë, — para shum kohe kishte nisë m'e bré dyshimi. Disa herë ish matë t'a pyesi, yetëm për vetëm, por friga e kishte ndalue. Friga e së vërtetës. Sepse, po t'ishte e vërtetë, kobi e mjerimi do t'u përplasshin mbi shtëpí.

Ajo ferrë, qì i ishte ngulë në zémër, s'e lënte me mbyllë sý natën; në dyshek, ajo mbante veten për mos me fshâ fort nga droja se po e ndien i shoqi. Për gjith mëngjes, para se m'u çue, thonte me vete: « Sod duhet t'a pyes! », por kur veshej dhe e shifte të bijën tue punue si pérherë nëpër oda, e lëshonte zémra. Përsillte me sý shqyrtues të tâna lëvizjet e saj, porse në mënyrë qì ajo mos t'u kujtonte. E ç'do shqyrtim i dukej nji vërtetim i rí. Dyshimi vinte tue i u zmadhue në shpirt. Si nji grusht i përmbrêndëshëm hekuri i a ndrydhte zémrën përditë mâ tepër. Herherë e ngushullonte shpresa se mund edhe të rrêhej; por dyshimi kthente, me të shpejtë, mâ i fuqishëm e mâ i therëshëm.

Tekembramja, për me shpëtue nga ajo torturë gjakpise, dau m'e çue punën në gjet, daltë si daltë. Friga, qì përpara e ndalonte, tashti e shtynte, e nxitte. Po me bâ me pasë rá në dyshim edhe Sufa, i shoqi,

si ajo? Prite, Zot! Nji mbrâmje kishte pá sýnin e burrit tue shikue Minen disi me vêrejtje e asaj i ishte pérqethë shtati. Por sigurisht ai shikim i hqedhun prej Sufës mbi tê bijën kishte qênë i paqëllim, pse menjiherë ai kish sjellë sýt ngjeti. Me gjith kêtë Filja vêndoi mos me ndéjë mâ me at hanxhar në zémër.

Të nesërmen, kur mbetën âmë e bijë vetëm, — Sufa po punonte ndër tokë e Xhaferi i vogël ish ulë poshtë me luejtë n'oborr, — ajo i solli Mines nji pyetje tê papritun, tue e shikue ngultas në sý. Kjo, e zânun pabeft, u zmbrap, u zbe, mbandej u kuq e, pa guxue me ngritë fytyrën, uli kryet e nuk dha përgjegje.

S'âmës i u dridhën gjûjt.

— Rrezik-zezë! — gjëmoi. Qe tue u rrëzue, por nuk e lëshoi veten; mblodhi tê gjitha fuqit e qëndroi në kâmbë.

— M'u hiq sýsh... — i briti mâ vonë e shkoi e ra ke votra, shi n'at vênd ku rrinte zakonisht burri në mbrâmje.

E vërteta ishte mâ e zezë se terri i vorrit.

Si i kallzohej Sufës, tashti? Lajmi do t'ishte dekë pér tê. Madje, mâ pér nderë do t'i a kishte dijtë ai, kujdo, me i pasë rá pushkë lules së ballit se sa me i kallzue at rrezik shënderues. A mund t'i u mëshifte nji turp i tillë? Filja kërkoi, kërkoi gjatë me vete, pér me shpëtue tê bijën, mënyrën si me i a mëshefë tê shoqit, por mâ në fund e la at mëndim; s'ish punë qì bâhej kurrsesí: duhej kallzue me doemos. Çà do tê ndodhte mbandej? Ajo e dinte ase, mâ mirë, e parandiente mirfillit, porse s'desht m'u ndalue n'at mëndim: e kapshin tê dridhunat. Donte me fshâ, ndiente nevojën me gjëmue me zâ tê naltë, me vikatë në kupë

të qiellit si me i pasë marrë mortja nji mâ të dashunin e gjindve të shtëpis; hangri buzën me dhâmbë, zaptoi furin e pikllimit për mos me trêmbë të birin, Xhaferin e vogël, qì lonte poshtë n'oborr.

Xhaferi, djali dhetvjeçar, duhej pruejtë nga vëneri e helmi qì kishin për të mbushun, mbaskëndej, jetën e saj e të Sufës.

II

Sufa, kur ajo me lot për faqe e tue u dridhë i a rrëfeu fajin e Mines, mbet si i ngrimë e s'qe i zoti me qitë fjalë prej goje. Në fund, u trand. Syt i ndritëshin nga idhnimi e mënija.

— Ku â? — pyeti me zâ të shqyem tue u çue me hov.

Filja ra në gjûj para tij e i a kapi kâmbët.

— Aman, pashë syt e ballit, mos i bân gjâ!

— Ku â? — pyeti ai edhe mâ rreptas e u nis të dali t'a kërkojë.

— Andej, n'odë të miqve — bâni Filja me nji fije zânit.

Sufa u turr n'at anë. Grueja e shkretë i u vû mbrapa.

Vajza, kur e kish ndëgjue t'anë tue ardhë si duhija, ish strukë në nji qoshe t'odës si nj' ajo gjaja e zânun ngusht qì pret të ramit e mortëshëm. I ati e kapi për krahi me tërbim dhe e ngrehi zharg deri në mijedis t'odës tue vikatë:

— Fol, stërvinë qì më ke qelbë konakun, fol: kush âsht ai?

Ajo nuk bâni zâ. Dridhej e rrinte me sý për dhé, bardh si peca në fytyrë.

— Kush âsht ai? Fol! — përsëriti i ati furishëm.
Ajo nuk përgjegjej.

Atëherë ai e shkundi, e përplasi për tokë.

— A don me folë a jo?

Buzët e Mines, të nxime nga friga, rrijshin ngjitun si t'i kishte të qepuna.

— S'don me folë a?

Kërcnueshëm e kapi me të dyja duert, e ngriti përpjetë e desht me i a përplasë kryet në mur t'odës, por e âma, tue qá me të madhe, u hyni ndërmjet. Ai e lëshoi, tue e hqedhë në n'anë si një grumbull zhelesh. Goja i qitte shkumbë. Tâmthat po i pëlsitëshin së rrahuuni.

Shkoi te votra e ra në vênd të tij të zakonshëm, si lânda pa shpirt qi rrëzon spata e druarit.

Mbylli sýt; pastaj i hapi e i solli rrrotull.

S'i u bânte me i besue vetes; i bâhej si m'e pasë zânë ângthi në gjumë.

— Kush e kishte mëndue për tê? — dënesi Filja.

— Shukat! — i briti ai. — Âsht faji i yt qi s'ke dijtë m'e ruejtë...

E kapi kryet ndër grushta.

Kush mund t'i pritte pëshpëritjet e gojve të këqija të malit? Turpi i a kishte mbulue shtëpin. S'kishte mâ sý e faqe me dalë në kuvênd të burrave.

Si? Minja? Loçka e zêmrës së tij? Ah, bastardhja e poshtme!

Kishte pasë ai femna të reja, vajza e nuse sa të thuesh, në shtëpí e në gjiní, por njeri i gjallë s'kishte mujtë me gjetë gjymsë fjale për to. E tânë at varg nusesh të ndershme, nânash fisnike, grásh bujare do t'a shënderonte shi e bija?

E bija, për erz të së cillës kishte vû njiqind e njimijë herë dorën në zjarm ?

Rrezik !

Po... tjetri ?

Donte m'e dijtë njimtarin e së bijës; donte m'e dijtë atë q'i i a kishte marrë nderin e shtëpis, — nderin e ruejtun të papërlyem me vrasje të pareshtuna, tue ndërrue krena mbas krenash. Donte m'e dijtë...

Si mund t'u kthente nderi në vënd ? Si mund t'u shlyente njolla e turpshme q'i ish vû mbarë fisit ?

Kërkonte me mënd nji udhë për me dalë nga ajo prroskë e ndytë ku e kish futun ajo.

Mâ parë e mâ dalë duhej dijtë fajtori. Ai mund t'ishte djalë fisnik e me të mund t'u mbyllte, ndoshta, puna bukur tue i a dhânë Minen për grue para se të delte turpi për fushë.

Kush ishte ?

Sufa u ngrit ndêjun me hov.

— Hajd — i tha Files, e cila, ulë kundruell, i a shqyrtonte fytyrën për me i diktue mëndimet, pa guxue me bâ kurrnji pyetje. — Hajd e xirja êmnnin e atij...

Grueja u çue e shkoi tu e bija. E gjet po n' at skutë e n' at pozitë në të cilën e kish lânë.

— M'a kallzo muenierin...

Minja fshâni, pa përgjegjë. Ajo dinte mirfillit zakonin e vëndit edhe njihte mirë t' anë. Tue kallzue emnnin e dashsit gjykonte këtë për dekë dhe bânte me rá në gjak shtëpín. I u dhimbshin tepër njâni dhe tjetra për me folë. Besonte se me at heshtje do të shpëtonte të dy palët. Edhe e dinte se me at mënyrë ish tue dënuë veten. Në fund, çà i u donte të gjallët mbas rrezikut qì e kish gjetë ? Ato pak dit dashunije

qi kishte gëzue ish gati t'i paguente edhe me jetë, sikurse sa e sa tjera vajza malsore para saj. I ati e kishte dashtë gjithmonë si dritën e sëve, por ajo ishte e bindun se për nderin e shtëpis, sikurse ish gati m'u futë vetë në zjarm ashtu do të bânte fili edhe cilin do tjetër. Zakoni i maleve âsht mâ i fortë se dashunija atnore...

— A s'don me folë a?

E âma e nguci, e lutti, i u kërcnue, por pa dobî. Kur e pau se ishte i kotë ç'do mundim, këtheu e i tha burrit:

— Gjâ s'i a çelë gojën: s'don me folë.

Sufa brofi në kâmbë.

Filja lexoi, në syt e tij, dënimin e vajzës e u vërvit me i dalë para. Ai e shtyni m'anësh tue bâ me zâ t'ultë qi asaj i a shtini mënderën mâ tepër se cila do e britme:

— Mos foltë qetash, s'ka për të folë mâ se të jetëjeta.

Nâna e mjerë desht me kapë derën e m'u bâ gardh i gjallë për mos m'e lânë të kalojë, por diça e nguroi në vênd ku ishte. Mëndime të vetimshme i vlojshin në krye. Shifte veten e të bijën e shënderuemë të mbylluna vjet e vjet në shtëpi me at dangë qi veç gjaku mund t'a shlyente.

«Deka, kapak ari».

Kur ndëgjoi nji klithëm të frigueshme e nji krisëm të shkurtë e të fortë, i ktheu fuqija e ngau si e falisunkah e bija. Ndeshi në burrin ke dera. Ai kishte ndër së nji trishtim aqë të madh sa qi asaj i u akullue gjaku ndër dej.

Sa hyni atje n'at odë, u ndëgjue vaji i saj tue shpërthye e tue jehue me dishprim nëpër tânë shtëpín.

Xhaferi i vogël ishte ngjittë nalt pa frysë mbas krismës e tue ndie vajtimin e s'âmës nisi edhe ai me qá pa dijtë psehin.

I ati e mori me të mirë për mos m'e lânë me hý n'odën e përgjakun e shkoi e u ul bashkë me të ke votra. I a lëmonte kryet kadalë për m'e mbajtë aty kur fëmija i shqetuem nga ai të dënesun i këputëshëm i s'âmës mezi zënte vënd. Pyeti mbas nji grime:

— Lalë, çà ka Filja qi qan?

Ai nuk përgjegji, përsë, tretë ndër mëndime t' idhta, nuk e ndieu pyetjen. Âmbël, kadalë, i a fërkonte të birit flokët dhe fshântë hove hove sikur të donte me qitë shpirtin përjashta. Ishte, po, i piklluem thellisht e i u bânte, bilé, si me pasë vû vetë me duert e veta nji shkrep në zémër, por s'ndiente kurrfarë pendimi përvepër të bâme. Kishte krye nji detyrë, nji detyrë t' idhët qi i ngarkonte ndera e gjithë familes e e farefisit të tij, n'emën të nji ligje të shkrueme ndër zémra të malsorve t'onë e të trashigueme brez mbas brezi prej sa shekujsh.

Xhaferi pyeti prap e kët herë ai e ndëgjoi pyetjen e tij:

— Lalë, ku â Minja?

Ai i u përgjegj me zâ të butë e të dridhshëm, Mâ fort se të birit donte ndoshta me i folë idhnimit qi e dërmonte përmbrênda.

— Kam pasë nji mollë të kuqe qi më kënaqte me erë të mirë... Bukuria e saj ishte ngushullimi i sëve të mij... Por i hyni krymbi e u kalb... Un e këputa edhe e treta...

Xhaferit të vocërr, qi kujtoi se lala po zën me i kallzue pralla, nisi me i u zgjue kureshta.

— E ku e ke tretë, lalë?

Por ai s'i vênte vesh mâ fëmijës: përgjonte jashtë vajin e plasun të së shoqes.

III

Mbasi vorroi të bijën në kodër t'ultë afër shtëpis, ku rrusat e nguluna thikë nëpër bar shënojshin vëndin e të dekunve të tij, Sufa shkrîni gjith kujdesin e vet me hetue njimtarin. Porse ky ishte i mbuluem prej territ mâ të dëndun. Përpjekjet mâ të censhme qenë të padobishme, pyetjet e bâme aty këtu me vênd e me mjeshtri nuk prodhuen asnji fryt.

Në krye të disa ditve Halil Zeneli, nji burrë mustak-madh, flokë-thinjët, erdh m'u pá me të. Nga mënyra e përshëndetja dhe nga sjelljet e para të tij Sufa mori vesht qi diça vinte me i thânë ndoshta mbi çâshtjen qi i përvlonte shpirtin. E ngjiti nalt; i qiti kafe e i dha duhan.

Shtrue kâmbë-kryq në halí, miku pshtillte e pinte cingare mbas cingarje tue i ndezë kapuç në kapuç, më sa pyette për tokë të mbjelluna, për gjâ të gjallë e bânte profeti mbi bereqetna t'ardhshëm. Sufa, ndëjë kundruell, përgjegjej me zâ të qetë, pa dhâne me kuptue padurimin me të cillin ish kah pritte. Parathânëjet e zgjatueme të Halilit i a mbushëshin edhe mâ tepër mënden se ajo ardhje s'ishte pa qëllim.

Tekembramja miku i a nisi larg e larg.

— Zakone shum të mira, lum Sufa, ka kjo Shqipnija e jonë. Nji ndër tjera âsht ai qì i a vën me borxh vrasisit me i çue fjalë shtëpis së të vramit se ku duhet t'a kërkojë gjakun. Burrat kështu e kanë!

...Pse? a nuk tē duket burrní me dalë e me thānë, kur vrasa ka mbetë nē terr: «Mos u bier, se gjakune ke tek un!»? Si thue? Edhe kur s'â punë vrase, por nji ç' farë do faji...

Sufa mori frymë mā lirisht. Faji qì ai donte me ndeshkue nuk do tē hupte nē terr, sikurse kish pasë frigë. I a bleu fjalën mikut para se ky tē flitte.

— Un kam ardhë me tē kallzue fajtorin.

Sufa mori vesht me tē parën se Halil Zeneli tjetër s'ish veçse lajmtar i dërguem prej fajtorit për m'u zbulue. E, si Shqiptar i mirë qì ishte, u gëzue nē fund tē shpirtit qì kish për ballë nji anmik trim: n'anmiq tē dobët merret gjaku pa qef... Këto sende i mëndoi, por gjâ nuk tha: priti mbarimin e fjalve tē Halilit.

Ky vijonte:

— Kur tagri i gjakut âsht i açikshëm, mjafton nji pushkë e... tu mirë vofsh e qofsh! Por kur puna âsht e ngatrueme e s'din njeriu a e ka borxh gjakun a por i a kanë borxh, atëherë âsht hall...

Sufa hapi syt e ngrehi vetullat, i çuditun. Atij puna i dukej fare e qartë: i ish marrë nderi, kishte tē drejtë shpagimi. Desht m'e thānë këtë, por u mbajt. Donte me dijtë se ku po del puna.

Halili thithëte cingaren tue ulë e tue shtrëngue vetullat si me dashtë me gjetë fjalët. Kur çeli gojën foli rrallas, tue qitë tym duhanit jashtë bashkë me fjalë.

— Âsht hall... pse s'din asnijâna palë kah me i a mbajtë...

— Un s'dij njerin... se... kah më duhet me i a mbajtë e dij shum mirë — s'mujt me durue pa përgjegjë Sufa.

— Ti kërkon njerin, por... edhe ai njeri të kërkon tý...

Sufa hapi edhe gojën.

— Po ça kërkon ai prej meje përposë plumbit qi meriton?

Lajmtari kët herë nuk u mëndue por u përgjegj shpejt e shkurt.

— Hajdar Liti kërkon gjakun e fëmijës qi i ke vrá.

Hajdar Liti!... Dyshimet e avullta morën papritisë mas fytyrë e emën. Porse njimtari prej territ të mëshëfsis delte plot guxim e kreni para Sufës me një kërkesë të pabesueshme qi e mbushte këtë me çudí e me idhnik.

— Hajdar Liti, mbasi m'a dhunoi vajzën e m'a mbuloi emnin e shtëpisë me turp, mundet edhe m'u tallë me mue. Â djalë trim, e dij, amâ... nuk duhet të harrojë se edhe shtëpija e eme i ka bâ m'u ngrehë disa murana dromeve...

— Ai lypë të drejtën e vet.

— Si?! — briti Sufa, — të drejtën, thae? Ç'farë të drejte ka ai me m'u përzie në punë të shtëpisë s'eme? Këtu urdhnoj un : vras, pres, i a vê zjarmin kur të më tekët, pa pasë kurrikush të drejtë, posë Perëndis, me futë turin në punë të mijë. Ai qi e futë, e lën mbrëndë.

Halil Zeneli e la me shfrye e kur pushoi:

— Ke vrá njerin t'ând — i a bâni — e kurrikush s'ka ça të thotë. S'je as i pari as i mbrami në male t'ona qi e bân kët punë. Në kâmbë t'ânde kushdo e kishte bâ. Por... bashkë me njerin t'ând ke vrá edhe fëmijën e tjetërkuj.

Sufa, i pezmatuem, hante buzën me dhâmbë përmos me i u përgjegjë keqas. Tha me sarkazëm t'ihet :

— M'ishte dashtë të pres pjellën e turpshme për me i a çue tu shtëpija Hajdar Liti pështjellë në ndrizatë mëndafshta...

Halili i a preu fjalën:

— Askush nuk kish mujtë me kërkue atë që je tue thânë, pse askush nuk kish mujtë t'a ndali veten në nji rasë asisoji.

Sufës i u duk e arsyeshme me i pré drút shkurt.

— Hollonje e stërhollonje punën si të dueni. Un dij me thânë vetëm këtë: Hajdar Liti mos të harrojë borxhin që i ka ngarkue vetes ke un. Sa për atë drejtë që qan ai në mue, le t'a lypë sa të dojë e si të dojë. Në kët derë kurrkush deri në kët ditë s'i është kujpa i pasë gjakun. E un Hajdar Liti gjak s'i kam...

Lajmtari u çue e, tue u nisë me dalë, tha:

— Ça më kanë porositë me të thânë, t'a thashë. Kjo s'â puna e eme, prandej s' mundem, pa qënë i pyetun, me i a kallzue udhën e drejtë kurrkuj...

— Udhën, në këto rasa, më mirë se gryka e pushkës kurrkush s'din me t'a kallzue, Halilo!

Kështu u danë.

IV

Hajdar Liti me vllazën e kushrîj ishte çue peshë e britte an'e kând se Sufa i kish gjakun borxh. N'anë tjetër, ky, ankohej se mbasi e kishin shënderue dojshin edhe t'i mbesin në qafë me nji pretezë e cila deri n'at ditë s'ishte ndie ndër male t'ona.

Miqt e përbashkët, për me pritë vrasje të paarsyeshme, i shtrënguen me qitë pleq.

Çâshtja për t'u rrahë ishte e jashtëzakonshme: si njâna ashtu tjetra lagje zgjodhën nga tre pleq ku ishin mâtë mëndëshmit e mâtë të rrähunit e krejt krahinës. Danë ditën e mbledhjes edhe orokun.

Të gjithë mëndoishin se pleqsi ja do t' ishte e gjatë edhe e ndërlikueme, madje të thuesh, e pazhdrivillueshme.

Pleqt e të dý palve u ndeshën në ditë të shënueme në vënd ku ish dâ oroku. Pa u ulë ende prej kalit nji ndër pleq të njimtarit i solli nji pyetje të shkurtë por plot kuptim Xhep Nelit, plakut mâtë squet të Sufës, që kishte mbërrî para tij e ishte tue e pritun përjashta me gjithë shokë. Si mbas zakonit të Malsorve, donte m'e gërgá pak tue e prekë ndër tela për me hetue, nga përgjegja e tij, para se me hý në themel të çâshtjes, se me ç' lloj argumentash mëndonte t'a mprojë anën e vet. Pyetja e hollë, që plaku i Hajdar Litit bâni n'at trajtë e përfytyrueshme në të cillën Malsorët t' onë janë mjeshtra, që kjo:

— Pse m'a derdhe at miell?

Xhep Neli, plaku i Sufës, e përfshîni fluturim rândësin e atyne fjalve dhe aty aty për aty i a priti:

— Ça kërkoi mielli i yt në thes t'em?

Plaku i Hajdar Litit mbet i topitun e s'dijti ça me i u përgjegjë. Kuptoi menjisherë se çâshtja ishte e humbun për tê. Prandej, tue njohtë kalorsisht zotsin e të drejtën e kundrështarit, solli kalin, u bâni shënj shokve m'e ndjekë edhe la Xhep Nelin fitues mbi vënd të pleqsis me këto fjalë:

— Se qofsh, pleqnofsh!

KËRCIMTARJA E DUKAGJINIT

ГЛАВА ПЕРВАЯ

Puc, motër e vogël ândërrtare qì hapë sýt e zez të mëdhâj edhe dridhesh nga ândja e sendeve të mrekullueshme kur të kallzoj ndonji prallë, — Puc, shtegtare e palodhshme gjatë udhës lulzim-plotë të prallave, e cila në kët jetë â ndoshta e vëtmja qì arrin deri tu Fatbardhsija, — Puc, ndëgjoje, me kure-shtën e heshtëshme qì të pezullon krejt gjallnë e vizava të fytyrës e të gjymtyrve të njoma, legendën e vjetër të Kërcimtares së Dukagjinit.

Paska qënë dikur në Dukagjin nji vajzë mreku-lisht e hijëshme. Për në dhë t' onë asokohe mund të thohej se nuk kishte si m'u gjetë nji tjetër mâ e bukur. Hijeshija e fytyrës e përsosja e gjith pjesve të trupit, lënte pér nji copë herë pa mënd para saj këdo qì e shifte së pari. Kryet, krye perëndeshe; duert, duer zânash; kâmbët aqë të vogla e të lehta sa me t'u bâ se hê hê po qesin fletë e po e çojnë fluturim n'ajrî. Me dý fjalë: nji kryevepér natyre.

Por...

Kapricet e nânës Natyrë janë vërtë të çuditëshme. Vasha mâ e bukur e dheut t' onë ishte e ngathtë, e trashë, turulluqe. Kur flënte dukej nji hyjneshë e zbritun nga qielli qì nji gjumë i papritun kishte zânë mbi tokë; sa zgjohet therte shpirtin me ngurtin e lëvizjeve, me

pazhdërvjelltin e sjelljeve e të gesteve e me trashamanin e fjalve. E gjith ajo bukurí qi kishte derdhë Perëndija në të bânte me spikatë edhe mâ tepër shëmtimin e atyne mënyrve të palëvrueta. Syt lëshojshin shikime të fikuna, buzët i u shtrëmbnojshin në nji nënqeshje të marrë e të pakuptueshme. S'dinte me ndëjë, s'dinte me ecë. Gjith ditën e lume shifej me duer n'ijë pse kurrgjâ s'i vinte për dore me punue.

Ishte mbesë e Lekë Dukagjinit. E âma ankohej me të gjithë për at kryq qi i u donte me bartun.

Tashti ndodhi qi Mbreti i Shqiptarve, Skanderbegu, mbas nji lufte të fitueme kundra Tyrqve, grishi në Krue gjith Parzin e Shqipnis për me kremtue at ngadhnjim armësh.

Lekë Dukagjini ishte i thirrun ndër mâ të parët e prandej shënroi gjinden qi do t'a përsillte: pesëdhëtë luftarë të zgjedhun, njizet krenë, tridhetë gra e vajza mâ fisniket ku ishin. Ndërmjet tjerve i tokoi me marrë pjesë n'at udhtim edhe Zogës me të bijën Lulen, (kështu quhej vasha e çuditëshme).

Princeshë Zoga tue pregatitë petkat mâ të çëmueshme qi ruente n'arkët e mëdhâ, si për vete ashtu për vajzë, fshânte e shkreta, trishtueshëm. Mëndja e saj s'kishte paqë. Mëndonte se n'at mbledhje princash e bujarësh, bukurija e së bijës do të tërhiqte menjihëre vërejtjen e përgjithëshme e se shum kush do t'i afrohej me ândje për m'u largue i neveritun.

Zbardhi dita e të nisunit. Kualt pritshin para kështjellit të Dukagjinve tue rrahë kalldramin me thuندra të padurimshme, tue tërfatë e tue hingllue. Kumbonët bijshin hareshëm për me i urue udhën e mbarë princit e ndjekësve të tij. Lekë Dukagjini doli, i rrëthuem

prej krenve, kërceu mbi kal e u nis në krye të vargut. Parzmoret hekuri të burrave shkëlqejshin në dritën e diellit të mëngjesit. Veshat e grave e të vajzave hidhshin ngjyrat e ylberita nëpër blerimet e shtigjeve prendverore.

U nisën, mbi kual, së bashku, rrethue prej heshtave të luftarve përsjellës.

Princeshë Lulja kishte hypë mbi nji kal pullumb e ecte krah për krah me t'âmën, pa folë. Zoga bisedonte pa pushue me gra. Tue e dijtë se Lulja nuk i qëndronte mirë kalit, or'e ças sillej për me i thânë: «Vênga mënden se këtu rruga âsht e keqe». Por nji herë tue u dredhë me i a përsritë për të dhetën herë këtë porosí, çudija e la me gojë haptë. E bija e shikonte me dy sý të qeshun, plot gjallni e âmbëlsi qi i jepshin fytyrës nji shkëlqim të jashtëzakonshëm. Zoga rrahi qerpikët e verejti mâ mirë. N'at buzqeshje hyjnore skâjet e buzve nuk i u ulshin tue i u strëmbnue si në dit tjera. Mbandej i rrinte kalit për bukurí si kalorset e vadituna qi gjajnë të leme mbi tê. Por çudija e Zogës dhe e gjith udhtarve gjet kulmin kur karvani doli në nji shesh të gjâne e Lulja e lëshoi kalin në pikë të vrapi, bashkë me djelm qi dojshin me mujtë shoqishoqin në të ngamë, e arrijti e para tue kapërcye gropë e prroska me nji udobi të mrekullueshme.

Ishë ndërrue krejt. Krijesë mâ të shkathtë s'kish pá sý njeriu. Nuk e zënte vëndi vênd: herë dilte në krye të vargut tue u vërvitë tërmaleve të thikshme, herë ndalej në fund për me zâne pastaj karvanin me vrape të falisuna: bânte hoka, shpërtihente në gaz të kândëshëm e të zâshëm qi rrëshqitte nëpër varg t'udhtarve tue zgjue ndiesi të freskta âmbëlsije të mbina-

tyrshme. E gjithkush bâhej katër copash për t' a kondendue në ç'do trillë qi i kërcente. Zoga dyshonte mos ish n'ândërr. Tue e shikue mirë s'i dukej bija e saj: fytyra po; edhe trupi po: sýt, por, si mos me qënë të Lules. Dy sý të rij, të panjohun, plot shkëndija misterioze qi mezi me i a durue të shikuemit.

Mbas nji udhtimi tri ditsh me ndalje e pushime të shpeshta, Princ Lekë Dukagjini e përsjellsit e tij arrijtën në Krue ku ishte mbledhë Parsija e gjith Shqipnís. Kishin ardhë tu Mbreti me dhunti të panjehuna edhe bajlozat e Venedikut, të Raguzës e të Mbret Alfonsit. Hareja ishte e shkrueme në gjith fytyrat. Kânga kristë anë për anë. Vallet e lojnat derdheshin prej qytetit nëpër rrethe. Edhe qelli qeshej mbi at triumf lavdije shqiptare. Lulet e prendverës kruetane ersojshin mbi parzmat e gocave e të zojave t'ardhuna në kremitim nga katër anët e dheut të shqipeve.

Ishte agimi i ditës mâ fatlume të kombit t' onë, i asaj dite qi mbaroi tepër shpejt me nji perëndim të përgjakun tue lânë mbrapa natën e errtë të nji robnije shekujsh.

Kremitimi i madhnueshëm ngjati shtatë dit e shtatë net. Në pallat mbretnuer sofrat u shtrojshin njâna mbas tjetrës e kush do, i njobun a i panjohun, shqiptar a i huej, mund t'u ulte në to. Muziktarë Italiye, natën e ditën, mbajshin gjallë me vegla të tyne kângët e vallet. Kërcehej ndër salone të ndritëshme të kështjelleve, ndër shtëpija të bujarve, në çardaqe të pasanikve, n'odat e pastolisuna të puntorve, në jerevit e skamnorve, nëpër lulishta e oborre, në rrugë të madhe. Gëzimi rrëmbente gjith kënd sikur shé i turrshëm qi bjen nga malet e hqedhta në fushë tue përlá çà gjên përpara.

Ishte nji të marrun fryme ndërmjet dý luftimeve titanike. Mbreti i paprulun hiqte parzmoren hekuri e veshte në vënd të saj petkun e mëndafshëtë të pushimit për me i çelë popullit luftar kremtet e meritueme, të cilat shpesh herë ishin të këputuna në gjymsë nga nji kushtrim i ri.

Ditën e fundme të kremitimit, kasnecat mbi kual tue u fry burijave e tue u rá trumbetave nëpër sheshe e kudo qì daheshin udhët kryq, lecitën :

« Mbreti lajmon se ka me i falë plaçkën mā të çëmueshme, qì u gjet në shatorren e krye-kumandarit tyrk të vramë, asaj vajze a grueje qì para oborrit mbretnuer të bâjë kërcimin mā të bukur ».

Nji grue e panjohun, veshë si tyrkinë, e mbështje-llun krejt në mahrama të qindisuna qì i a mëshefshin fytyrën e trupin, erdhi e para.

Mbreti ishte në salën e madhe të Kështjellit rre-thue prej kapidanave mā të përmendun e prej bajlozave të huej. Rrinte në kâmbë, në mes të tyne, tue u sjellë fjalën tash njânit e tash tjetrit. Prej nji selije të naltë, Donika, mbretnesha e bukur e zémér-bardhë, i falte kudo qì t'a shikonte nga nji nêngeshje plot dritë e mirsí.

Sa muer vesht Mbreti për tyrkinën qì pritte jashtë, dha urdhën qì të niste menjiherë kërcimi.

Mbékâmbësit sollën nji shtrojë të mëndafshëtë Persije dhe e shpalisën tue mbulue me të mesin e salonit. Oborrtarët u renduen rreth e rreth.

Tyrkina hyni, u përkul deri në tokë para Skandërbegut e u zbulue, tue hqedhë në nji anë mahramat e pashmângët ari qì kishte në kâmbë.

U kallzoi muziktarve jonën qì i lypej e, kâmbë-dathun, befas si t'a prekte nji dorë e padukshme, u

ngrit maje gishtave, çoi të dyja duert përpjetë e i ngjiti përmbi krye dhe u rrotullue kadalë me bel, tue i shikue të gjithë ndër sý sikurse të donte me njobun këqyrësit nji nga nji.

Shtat-hjedhun, me krahnuer të mbërthyem për gjymsash në nji xhamadan të shkurtë të ngrîmun n'ar, këmishë harkate të ndërpashme, me mângë të gjâna, dimij të hollë të mëndafshëtë bojë qiel me lule të zbeta gjelbrore, lonte kâmbë e krahë ritmikisht herë shpejt herë kadalë. Nji unazë e vetme i ndritte në dorën e rrëmaktë me nji gur të madh qi qitte flakë në të luejtun. Dy vâthë të gjatë i u varshin nga bulat e veshve.

Kërcimi i saj shëmbllente nji lutje dashunore të dishprueme. Mësonte nji nga nji skâjet e shtrojes tue përkulë belin e tue dredhë krahët pa pushue; zmbrapë me hove të shkurta; ravizonte rrotullakë të vetimshëm; ngitte maje gishtave me duer të ndême si të kërkonte me zânë dashunin qi ikë. Hapat e shpejtë e rrotullim i krahve gjinikojshin nji vrellë përpise të luejtunash ku ajo dukej se don të fusë nji dashës të padukshëm. Por erdhi tue u ndalue, pak nga pak, deri sa kërcimi i saj u shëndrrue në nji ecje të kadalshme: kryet e rrëzoi mbrapa si të lodhun; krahët përsollën me nji lëvizje shum mâtë qetë muzikën. Mbet për pak çasa në mes të shtrojës si nji gem i lulzuem qi flladi lëmon e puthë tue e përkulë kah të dojë. Por, qe, rishtas vallja e saj u ngjallë, u valavit, flakroi; ra, nisi prap, vijoi me rrotullime të panjehuna, brodhi me hove të reja, u bâ deshir psim tërbim shpejtije, mbandej u âmbëlsue, u zgjâne, mbaroi e kadalshme e e plogët dhe në nji atitudë plastike gjet paqën.

Kur pushoi muzika, ajo ra ndër gjûj para Mbretit. Krahnori, tue marrë frysë, i rrihte me turr e syt e zez të qeshun silleshin rrotull tue lëshue shikime përkëdhelse.

Mbas asaj u paraqit nji Shkinë hollake e sý-larme e cila kérceu gëzueshëm e rrëmbyeshëm tue i u sjellë shtrojës për qark si çuterr gjarpënues qi përhapë fushave harén e vet prendverore.

Pastaj tjera e tjera; u ndërruen mā se dhetë kérçimtare, disa t'ardhuna prej së jashtmi, disa të daluna nga vargu i madh i zojave e i zojushave bujare qi rrethojshin Mbretneshën.

E fundmja qe nji princeshë nga Tosknija qi bâni nji kérçim të dridhshëm, plot hír e zhërvjellti, buzqeshun, sý-shkëlqyeme, rrethue me tânë dritën e rinis së saj ngadhnjyese.

Si u këshillue me bajloza, Mbreti dau me i a dhâne çëmimin e premtuem tyrkinës së panjohun e ishte kah jepte urdhën të shpaljej ky vëndim, kur nji kérçimtare e papritun e ndaloi tue dalë në mes të shtrojës.

Ishte princeshë Lulja, mbesa e Lekë Dukagjinit.

Si u bâ? Çà ndodhi?

Porsa hyrija malsore çoi duert e luejti kâmbët, nji habí e âmbël kapi gjith shpirtnat. Nëpër tânë salonin u ndie si nji âmë lulesh mali e si nji gurgullim krojesh të ngrîta.

Sý njeriu s' kishte pá as valle mā të mrekullueshme as kérçimtare mā të bukur. Lékura e fytyrës së saj gjante e endun me rreze e fletëza prilli. Trupi i vërgjilët përhapte anë për anë nji njomsí si lule qi sa po ka çelë.

Të gjithve i u bânte se shifshin rrëth saj tue lulzue e tue u shfletëzue, si n' ândërr, lulishta madhshtore. Ishte nji apotheozë lulesh: lule të dênduna të panjehuna i u

çelshin nêñ kâmbët e lehta, reshëshin mbi flokë të lëshuem, dridheshin ndërmjet gishtave të bardhë, derdheshin mbi trup hyjnuer.

Tash gjante si t'ish tue luejtë foshnjisht me përfytyrimin e saj në pasqyrën e nji uji të kulluet; mbandej dukej të këputte rremtha të lulzuem, tue ungritë maje gishtave të vogjël. Herë ngitte nëpër shtroje si të ndiqte ndonji flutur ari; herë valavitej si t'a perkundte jehu i nji jonës së largët qì ngjallë malle të paprituna.

Merrte m'u ngjitun nëpër nji shkallë ajrore, largonte gjeth e lule të padukshme qì i a ndalojshin hovin, hidhej përpara si të biente zhyt në ndonji krue, shtrinte dorën me kapë shoqe tjera e sillej me mënyrën e asaj qì u prîn nji vargu të gjatë vajzash kërcyese.

E drejtë si curril uji gufues, e lakueshme si gem i njomë, e shpejtë si hije reje, e dridhshme si drita në krue, endej shpejt, kadalë, hovshëm, pritueshëm. Kërcimi i saj ishte i freskët si lirija e maleve, i lehtë si kind flamuri qì valon ndër maje t'epra, i egër si fluturimi i shqipeve, i përmallshëm si kângë e harrume qì ngjallet në fund të zëmrës.

Sa mbaroi, nji brohorë e përgjithshme e emnoi mbretneshë të kërcimtareve. Mbreti vetë erdhi m' e marrë për dore. Princat, kapidanat, bajlozat, bujarët, kalorsit e rrëthuen tue e mbulue me lavde e tue i ngjité mbiemna të bukur.

- Zânë me flatra !
- Hyjneshë e kërcimit !
- Dritë hâne në prruë !
- Fillad fluturues !
- Lule n' erë ! Flutura e Shqipnis !

Bajlozi i Venedikut i pëshpëriti :

— Tersicore!

E âma, Zoga, me çudin mâ të madhe qì mund t'i shprehte fytyra, u lëshue kah ajo :

— Po kush të ka mësue, moj, tý me kërcye ashtu ?

Shatrat e Mbretit e çuen me zgjedhë ça të donte ndër plaçkat e luftës së fundme. E ajo mori nji peshtah ari të punuem pér mrekulli.

Mbretnesha e thirri afér vetes dhe e puthi në ballë. Tuba lulesh të panjehuna nisën me i ardhë. Princat e rij çojshin me kërkue lule nëpër lulishta të Krues pér tê; zojat i hiqshin prej parzmit me i a falë asaj.

Nji triumf i pashoq !

Ajo shkëlqente pér gjith ças mâ e bukur mâ e njomë, mâ tërhjekse.

Festat mbaruen e gëdhini dita e kthimit. Lekë Dukagjini me përsjellësa u nis pér Malsi.

Udhës të gjithë ishin të lodhun prej kretimeve të gjata. Vetëm Lulja, së cilës i u përtrijshtin ças me ças forcat, s' kishte kurr qetë. Lojnat e hokat e saj, gazi kristaluer, të ngamet mbë kual ngallshin gëzimin e tre-tëshin lodhjen e shtegtarve.

Arrijtën, tekembramja, në nji perëndim të kuq, te kështjelli i Dukagjinve. E, sa hangrën bukën, të gjithë u rrrokullisën në të shtrueme me i hjekë spik gjumit.

Të nesërmen nji lajmtar i papritun e zgjoi heret Zogën. Lekë Dukagjini e thirrte pér nji punë me rândësi të madhe. I a kish befë në kështjell nji princ i ri, nga shtepija e Muzakajve, qì kërkonte m'e marrë Lulen e donte m'u fejue aty pér aty. Kërcimi i pashoq e kishte bâ m'u çëmëndë mbas saj, e ai kish vrapue pér

t'arrijtë i pari, sepse ishte i sigurtë se tjerë deshirtarë do t'u paraqitëshin për së shpejti.

Zoga, si mori vesht punën, ngau me zgjue të bijën. Por kjo gérhitte tue fjetë e s'ishte send qì e lonte vêndit.

Mbasi e shkundi e âma mirë e mirë, në fund Lulja u ngrit me së të turbullt e me nji shprehje mërzije në skâje të buzve.

— Çou — i briti Zoga — se kanë ardhë me të lypë për grue.

Ajo s'u tund asnji fije, por mori m'u veshë kadalë me plogtin e zakonshme.

— Mâ shpejt, he qyqe! Ku m'a lae zhdërvjelltin qì kishe në kërcim? — bâni e âma tue e nxitë.

— Ku? Si? — pyeti vajza e nji habi e madhe i u piksue në fytyrë.

— Në Krue, pra deh, — i a priti Zoga: — kur ishim në Krue.

Vajza qeshi si e marrë e tha:

— Në Krue?... Po un s'jam kënë kurr në Krue!

E âma e verejti çuditëshëm. Sët e Lules kishin shikimin e dekun të përparandejshëm; buzët i u shtrembojshin prap në nji nënqeshje trashanike e të pakuptueshme.

E, si Zoga, të gjithë u habitën, kur e panë Lulen të kthyeme përsëri në plogtin e trashamanin e dikurshme. Askush nuk mund të kuptonte se si ajo vajzë e ngathtë kish pasë nji triumf aqë të madh në Krue. Por çudija kapërcente gjith kufijt e kuptimit kur ajo bânte bë se kurr s' mbante mënd qì të kish kërcye në jetën e vet. Princi i ri, sa e soditi dhe foli pak me tê, lypi leje e iku i dishpruem.

Puc, motër e vocërr me shpirt plot et mrekullimi, un e shof në buzët e tuja të njoma tue u ravizue pyetjen qi rrjedh vetvetiu mbas këtij kallzimi.

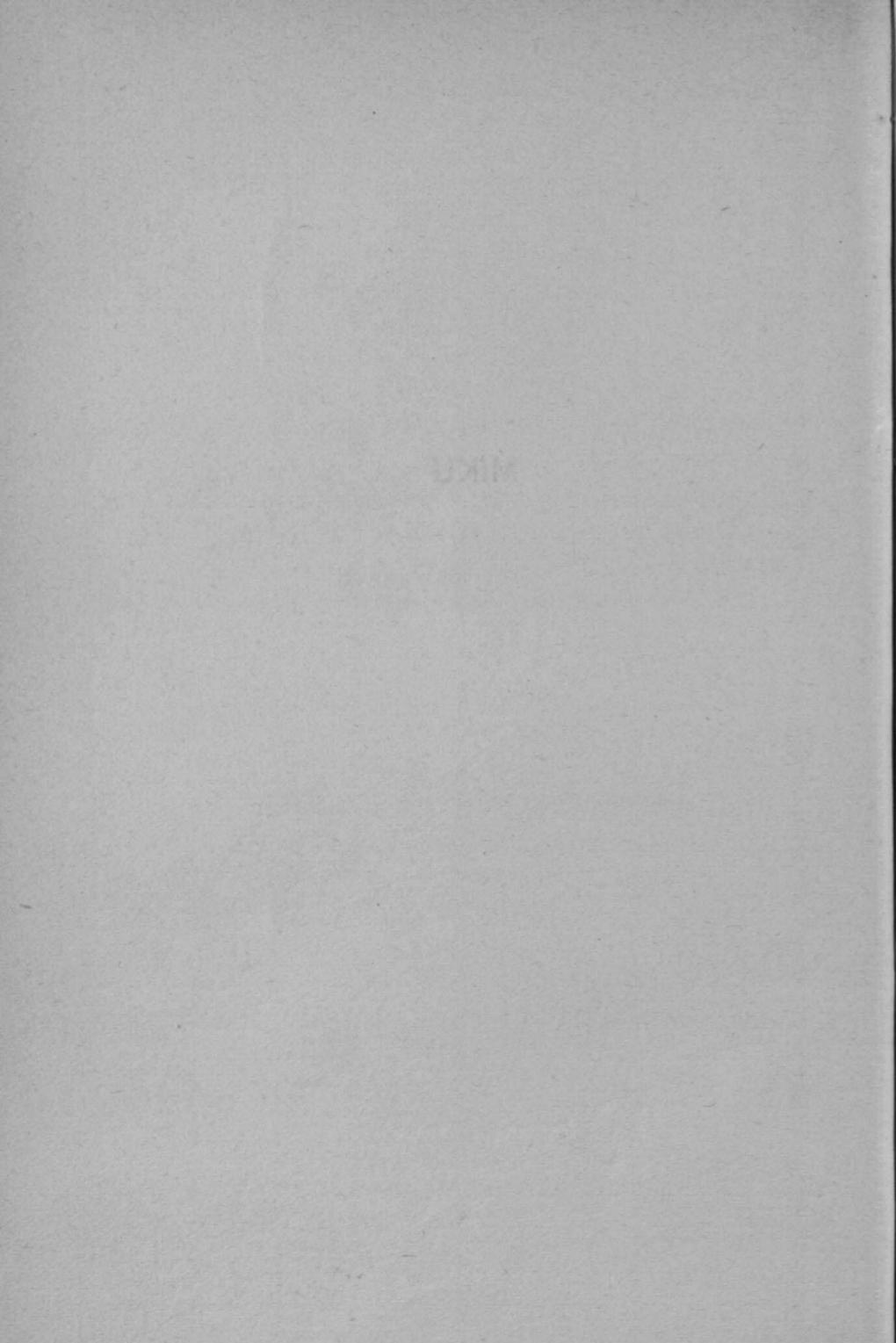
«Ça kishte ndodhë?»

Mos i hap syt e bukur edhe më tepër se i ke hapë; qe, me dy fjalë po t'a hjeki kureshtën. Zanat e Dukagjinit, për me i qitë zanin maleve të tyne, kishin dëqi njâna prej sosh të merrte fytyrën e trupin e Lules e të shkonte në Krue në vënd të saj, më sa që këtë, tue e plandosë në nji gjumë të rândë, e kishin vû me fjetë në banën hyjnore ku ato jetojnë. Mbandej e kishin çue prap në shtëpi, natën, pranë s'âmës, kur shoqja e tyne ktheu nga triumfet e Krues.

Puc, Zanat bâjnë shpesh këso lojnash!...

100
101
102
103
104
105
106
107
108
109
110
111
112
113
114
115
116
117
118
119
120
121
122
123
124
125
126
127
128
129
130
131
132
133
134
135
136
137
138
139
140
141
142
143
144
145
146
147
148
149
150
151
152
153
154
155
156
157
158
159
160
161
162
163
164
165
166
167
168
169
170
171
172
173
174
175
176
177
178
179
180
181
182
183
184
185
186
187
188
189
190
191
192
193
194
195
196
197
198
199
200
201
202
203
204
205
206
207
208
209
210
211
212
213
214
215
216
217
218
219
220
221
222
223
224
225
226
227
228
229
230
231
232
233
234
235
236
237
238
239
240
241
242
243
244
245
246
247
248
249
250
251
252
253
254
255
256
257
258
259
260
261
262
263
264
265
266
267
268
269
270
271
272
273
274
275
276
277
278
279
280
281
282
283
284
285
286
287
288
289
290
291
292
293
294
295
296
297
298
299
300
301
302
303
304
305
306
307
308
309
310
311
312
313
314
315
316
317
318
319
320
321
322
323
324
325
326
327
328
329
330
331
332
333
334
335
336
337
338
339
340
341
342
343
344
345
346
347
348
349
350
351
352
353
354
355
356
357
358
359
360
361
362
363
364
365
366
367
368
369
370
371
372
373
374
375
376
377
378
379
380
381
382
383
384
385
386
387
388
389
390
391
392
393
394
395
396
397
398
399
400
401
402
403
404
405
406
407
408
409
410
411
412
413
414
415
416
417
418
419
420
421
422
423
424
425
426
427
428
429
430
431
432
433
434
435
436
437
438
439
440
441
442
443
444
445
446
447
448
449
450
451
452
453
454
455
456
457
458
459
460
461
462
463
464
465
466
467
468
469
470
471
472
473
474
475
476
477
478
479
480
481
482
483
484
485
486
487
488
489
490
491
492
493
494
495
496
497
498
499
500
501
502
503
504
505
506
507
508
509
510
511
512
513
514
515
516
517
518
519
520
521
522
523
524
525
526
527
528
529
530
531
532
533
534
535
536
537
538
539
540
541
542
543
544
545
546
547
548
549
550
551
552
553
554
555
556
557
558
559
560
561
562
563
564
565
566
567
568
569
569
570
571
572
573
574
575
576
577
578
579
580
581
582
583
584
585
586
587
588
589
589
590
591
592
593
594
595
596
597
598
599
600
601
602
603
604
605
606
607
608
609
610
611
612
613
614
615
616
617
618
619
620
621
622
623
624
625
626
627
628
629
630
631
632
633
634
635
636
637
638
639
640
641
642
643
644
645
646
647
648
649
649
650
651
652
653
654
655
656
657
658
659
659
660
661
662
663
664
665
666
667
668
669
669
670
671
672
673
674
675
676
677
678
679
679
680
681
682
683
684
685
686
687
688
689
689
690
691
692
693
694
695
696
697
698
699
700
701
702
703
704
705
706
707
708
709
709
710
711
712
713
714
715
716
717
718
719
719
720
721
722
723
724
725
726
727
728
729
729
730
731
732
733
734
735
736
737
738
739
739
740
741
742
743
744
745
746
747
748
749
749
750
751
752
753
754
755
756
757
758
759
759
760
761
762
763
764
765
766
767
768
769
769
770
771
772
773
774
775
776
777
778
779
779
780
781
782
783
784
785
786
787
788
789
789
790
791
792
793
794
795
796
797
798
799
800
801
802
803
804
805
806
807
808
809
809
810
811
812
813
814
815
816
817
818
819
819
820
821
822
823
824
825
826
827
828
829
829
830
831
832
833
834
835
836
837
838
839
839
840
841
842
843
844
845
846
847
848
849
849
850
851
852
853
854
855
856
857
858
859
859
860
861
862
863
864
865
866
867
868
869
869
870
871
872
873
874
875
876
877
878
879
879
880
881
882
883
884
885
886
887
888
889
889
890
891
892
893
894
895
896
897
898
899
900
901
902
903
904
905
906
907
908
909
909
910
911
912
913
914
915
916
917
918
919
919
920
921
922
923
924
925
926
927
928
929
929
930
931
932
933
934
935
936
937
938
939
939
940
941
942
943
944
945
946
947
948
949
949
950
951
952
953
954
955
956
957
958
959
959
960
961
962
963
964
965
966
967
968
969
969
970
971
972
973
974
975
976
977
978
979
979
980
981
982
983
984
985
986
987
988
989
989
990
991
992
993
994
995
996
997
998
999
1000

MIKU

Në pikë të zhegut sekretari i krahinaris i a behi në kal para kullës s' Uc Lleshit e vikati prej së poshtmi:

— Zoti toger! o zoti toger!

Uc Lleshi doli në krye të shkallës tue përgjegjë:

— Ç'â zâni?

Mbandej, si njohti njerin, mori m'u ulë tue i bzâjtë mikut:

— Hajde, byrum.

— Jo, jo, s' po rrrij; — i a priti tjetri maje kalit — por kena marrë nji urdhën prej Shkodret e erdha me t'a kallzue. Ka ikë mbrâmë nji gazetar prej andej, nji asi shkollarësh qi shkruejnë kundra qeverris e duket se â nisë me kapërcye kuffin e këndej kah ana e jonë. Qeverrija e kërkon kët njeri. Duhet, pra, të vêsh roje gjithkah për mos me e lânë me kalue kurrsesi.

Uc Lleshi u mëndue pak, e mbandej bâni:

— More, a e dini mirë qi s'ka dalë përtej deri tash?

— E si ka pasë me e kapë kufinin në nji natë?

Ai mbrâmë, thashë, ka dalë prej Shkodret e ditën, pa e pasë kryet çelikut, s'ka guxue sakt me udhtue!

— Atëherë veç në fluturoftë për havá se n' ectë për tokë, i gjallë kuffinin këtej pari ai s' po t'a kapërcen. Po ti ndalu e piye 'i kafe.

— S' mundem, zoti toger: më pret krahinari. Do të dalim edhe na m' e ndjekë t'ikunin. Lamtumirë.

— Udhambare; e m'i thuej krahinarit që mos të bari hiç kasavet për sa i përket punës s'eme këtu.

E me dorë diftoi rrëthim e kufinit t'afërm.

* * *

Sa u nis sekretari i krahinaris Uci i tha Mirashit, të nipit:

— Shko shpejt e m'i mblidh gjëndarmët e m'i ço këtu sa mâ parë. Tue kalue kah prozhmi lëshoi zâ Dodës edhe Nikollës e thueju të lânë punën e të ngasin tu vetë. Hajd, shpejto.

Djaloshi fluturoi e Uci i lypi së shoqes uniformën, që vënte vetëm kur u thirrte në ndonji shërbim si ky; për ndryshe hante q'at gjymsë rroge në shtëpi si oficer rezerve e këqyrte punët e veta. U vesh, mbathi opangat, ngjeshi armët e zdrypi poshtë n'oborr me pritë njerzit.

Burrë i shkurtë, me shpatulla të gjâna e të fuqishme, kâmbët pak si të lakueme, Uc Lleshi, me gjith që flokët s'i kishte fort të thinjun, difonte së paku pesdhetë vjet të plotë. Por vizat energjike të fytyrës së djegun prej diellit e sëtyt si xhixha diftojshin edhe se, për shpejti e guxim, nuk i a lënte dalë nji të riut. Njeri me influencë n'at pjesë të Malsis ku banonte, kishte pasë prej qeverris grada e shpërblime për me përfshî forcën e madhe të tij, që për ndryshe mund t'ishte e dâmshme, në makinën e Shtetit. E nuk kishte

qênë masë administrative e gabueme, kjo, për at kohë, pse qyshse Uci veshi uniformën, s'guxonte komitë mâ me u endë n'ato ana edhe urdhnat e qeverris u zbatojshin mâ së miri. S'kish nën komandë gjêndarmë të rregullt, por njerz besnikë qi mblidhte në rasë të nevojës. Këta ishin gjêndarmët e tij. Gjind qi shkojshin e u vritëshin mbas si, pa kurrfarë shpërblimi, veç për hatër qi i kishin e për nderna të vogla qi atij i tokonte me u bâmë në shehër e në mal. Edhe at ditë, porsa u vojt lajmi, i a mbrrinë fluturim n'oborr të kullës, t'armatosun mâ së forti.

Uci u diftoi çâshtjen gjithsesi e mbaroi tue thânë:

— E kena do punë, burra. Ka me na tokue ndoshta me ndëjë dý tri net pa fjetë. Duhet me hapë mirë së e veshë e mos me lânë as mizën me fluturue.

Kurrikush mâ mirë se ai nuk i njihte shtigjet e ndryshme qi qesin në kufî, pse kishte pasë shpesh herë nevojë për to në rasa të kritikshme të mâparshme. Nga dy e dy i drejtoi njerzit ndër vënde ku i lypte nevoja e, si u nisën të gjithë, u tha të bijve, Dodës e Nikollës :

— Ngjeshni armët e ejni me mue. Ti, Mirash, rri në shtëpi.

E u ul me dy djelmt teposhtë.

Ecën pa folë. Doda e Nikolla, i pari shkurtalak si i ati e i dyti me nji trup vigâni, nuk guxojshin me çelë gojë pa qênë të pyetun. Uci e kishte zakon, udhës, të mëndonte shumë e të flitte pak. Të bijt e dijshin qi ç'do mëndim i t'et ishte për nderë e lumni të konakut.

«Feja kishte me kënë m'e hetue e m'e zâñë kët dreq shkollarit. Kishem m'e përsjellë un vetë në

Shkodër, m'e dorzue atje edhe me thâné açik në hyqymet qi i ka ardhë koha me më bâ kapidan. Në më daltë me e krye kët shërbim si duhet, kam të drejtë m'e çelë gojën...»

Këto mëndime e bânë Uc Lleshin në qef. Punët i shkojshin gjithmonë mbarë, prandej kur i ngulej mëndja në nji send ishte gati i sigurtë se, me pak sabër e marifet, do t'i delte në krye. Ishte njeri me orë. Vetëm nji gjâ nuk i eci deri n'at ditë e kjo, për tê, ishte plagë e paimbyllun qi i a brente zêmrën dit'e natë. Vjetin para, shtëpija e Gjokë Vatës i kishte vrâ tê vllân, t'anë e Mirashit, e me gjithë t'orvatunit e tê përpjekunit e tij e tê mashkujve tjerë tê shtëpis ende s'kish qênë i zoti me i a marrë gjakun. Por s'ishte për t'u çuditë: shtëpija e Gjokë Vatës, e rivalit tê përhershëm t'Ucit n'at krahinë, ishte e fortë, edhe ajo me rreth tê madh, e gjint e saj nuk mund tê vriteshin udobisht.

Kishin ecë mâ se nji orë nëpër teposhte tê malit, kur Uc Lleshi u ndal e u tha tê bijve :

— Jue tê dyve po u vê në roje këtu, tu Shtegu i Barijve. Jam i sigurtë se Malsorët qi e përsjellin at Shkodranin, kanë m'e këshillue me dalë nëpër kët grykë. Â si më njân'anë e mëndoijnë se e gjêjnë tê lirshme. Ju, po patët se si, kapnje, n'ardhtë këtu pari; përndryshej, gjallë, mos e lêni me kalue...

E Uci u kthye, vetëm. I u ngjit prap malit, në nji shêj vêndi ndërroi rrugë e vojt me bâ kontroll nji nga nji rojet e vûme nëpër shtigje, gjatë kufînit.

Kur mbrrîni, lodhë këputë, n'oborr tê kullës së vet, po errej.

Tue u ngjítë nalt vêndoi me ngrânë shpejt e shpejt, me pushue sa grima, me marrë Mirashin me vete e me dalë në roje gjithë natën. Mund e hetojshin kund t'aratitunin dhe, tue e ndjekë mjeshtrisht, mund e futshin si në kurthë në ndonji shteg të zânum prej njerzve të tij. E aty m'e kapë me dorë.

Në çardak, rrahi qerpikët, i çuditun. Kishte pá drítë n'odën e miqve e dý pushkë varë në krraba.

N'at ças doli grueja prej odës së zjarmit e lajmueme nga zhurma e hapave pér ardhje të tij.

— Kush â n'odë të miqve? — e pyeti ai.

— Gjokë Vata...

— Kush? — përsëriti pyetjen me zâ të plasun.

— Gjokë Vata me nji Shkodran.

Uci u pré. Përqethje të ftotfa i a mbuluen shtatin.

Gjaksi i vllaut në shtëpí të tij? A ishte ândërr a zhgjândërr?

Përmblodh krejt forcat e vullnetit e u shkund. Vari pushkën e vet bri tjerave e u mundue m'u kthiellë në fytyrë.

Hyni. Miqt po rrijshin me Mirashin.

— Mbrâmja e mirrë, burra, e mirë se u ka prû Zoti.

Ata u çuen në kâmbë. Uci u muer ngrykë mâ parë me Gjokë Vatën, qì ish moshatar i tij, por mâ i gjatë e me musteqe qì i shkojshin dredha dredha deri në veshë, e mbandej me Shkodranin. Ky dukej shum i ri, ishte pak si i thithun e i zbetë në fytyrë, veshë allafranga.

Ndêjën. Uci qiti kutin e duhanit e u bâni cingare. Pyeti gjint e vet:

— A keni prû kafe?

— Kena pí, kena pí — tha Gjokë Vata.

— Bini edhe ka nji tjetër — porositi Uci.

Për do kohë ngelën në heshtje.

Ucit i pikonte gjak plaga qi kish të pambyllme në zémër. Gjaksin, qi kérkoi kot nji vjet rresht nëpër vetmit e bjeshkve për t'i rá pushkë lules së ballit, qe, e kishte përpara. E zakoni e detyronte me e pritë e me bisedue me tê si me mâ të shtrëjtin dashamirë, mbasi i kishte rá mik tu shtëpija! Por idhnimin e përmbrêndshëm mbas pak kohe e kapërceu kureshta. Po pse, vallë, Gjoka bâni at hap mjaft të vështirë edhe për tê? Tue shikue Shkodranin, Ucit diça i shkoi nëpër mënd si vetima, por s'desht me e përtypë gjatë at mëndim qi e pezmatonte për së tepërmë. Dau me i u shtrue së keqes qi i kish tokue, pa stërhollime të kota mëndje.

Mbasi, qyshë në të hymë, menjherë kish vû roe se miqt mbajshin gjithnjë të ngjeshun rrypyat e fyshekve dhe armët e brezit, si u pí kafja e dytë, u suell prej tyne e u tha:

— Lironju, burra.

Gjokë Vata hoq alltin me dorsë argjendi edhe rrypi e i a dha Mirashit. Ashtu bâni edhe i Shkodrani.

— Mirash, bjerna rakin.

Në rakí, të dy Malsorët rivala, biseduen mbi gjithfarë punësh tue u ndëjë larg, me hollsín e zakonshme të tyne, çâshtjeve qi mund i a prishëshin qejfin, njânit ase tjetrit. Atij qi i shifte të ndëjun kundruell shoqishoqit, tue pí duhan e tue shprazë gota rakije, kurrnuk mund t'i shkonte mëndja qi të nesërmen, me pasë për t'u ndeshë kund, ata dy burra do t'i mbshojshin pushkë hekuri pa mëshirë njâni tjetrit. I Shkodrani

dukej në kasavet; s'çelte gojë veçse me i u përgjegjë urimeve qi i u bâjshin në pije. Uci e Gjoka kuvênduen mjaft, pa u shikue gati kurr ndër së.

Q'atje vonë, mbasi kishin rrokullue nji numër bukur të madh gotash, Gjokë Vata çoi të veten e i u suell Shkodranit:

— Për të mirë, zotni, po t'a fali edhe un nji gotë. Hiç s' ke pse rri në mëndim tash qi gjinde ndorë Uc Lleshit.

— Pric të mirë, Giokë Vata, — i a priti ai si tue u zgjue prej gjumit. — Po më kânde me ndëgjue kuvêndin t'uej, se sa për mëndime më kanë lodhë vetëm deri sa mujta me mbrrî tu dera e jote e në kët shtëpi.

Uc Lleshi kuptoi e uli kryet. S' kishte mâ pikë dyshimi: Shkodrani qi i kish prû Gjokë Vata në derë s'ishte tjetër veç vetë gazetari i aratisun, njeri për të cilin ai kishte dyndë të tânë gjinden e vet e zânë an'e kând shtigjet e kufinit. Mëndime gjithfarësh i a dogjën trút si flaka e rrufés.

« I mëndshëm ky Gjoka, he shitofta Zâna! Mirë mjaft ka mujtë m'e gjetë mënyrën si m'e shpëtue mikun shkodran edhe ndryshe. Por âsht i hollë! e ka mëndue se vêhej në rrezik m'e ndjekë un, jo mâ vetëm si gjakës qi e kam, por edhe si fajtuer përpara qeverris. E kishem fikë me gjâ e me shtëpi! Por i ka dalë punës para...».

Shqipnija ka zakone të çuditëshme. Shtëpija e Uc Lleshit s' kishte njohtë kurr kori. Kushdo qi e kish mësë, kish qënë i sigurtë se gëzon proje deri në fikjen e në rrenimin e plotë të saj. Nderi i shtëpis e zakonet e vëndit rrijshin për Ucin përmbi ç'do interesë, përmbi

ç' do urdhën qeverrije e përmbi ç' do ndiesi e arsyen tjetër. Prandej fshâni e tha me vete: «E pat, kjo!» edhe tue u sjellë prej Gjokë Vatës, përgjegji:

— Ça kjoftë, lum Gjoka, e hejrit kjoftë... përkët mik, që as emnin s' po i a dij...

— Shefqet Kadija, — i a priti vetë Shkodrani, tue i a këputë fjalën përgjymse.

— Kjofsh shëndosh!... Ndiç, si kjeshë tue thâne, çà kjoftë e hejrit kjoftë përkët zotni. Sa përmue, nuk do të kursehem me i a lâ borxhin qî na kanë lânë të parët përmikun. Mbandej, fundi le të dalë ku të dalë!

Mbas këtyne fjalve u shtruese sofra. Para se me kapë bukën në dorë, Gjokë Vata, mbasi kishte mbrrî me e prû bisedën atje ku i duhej, tha:

— Zoti të rritët oxhakun, Uc Lleshi.

E, tue e shikue përtë parën herë drejt ndërsy, vijoi:

— Ky zotnija kurr mât ngusht se sod nuk është jetë të vet. Qeverrija e kërkon e me bâ m'e zânë... vaj halli i tij! M'a ka mësë shtëpîn e më ka rá në besë. Un t'a kam prû me m'a marrë me ndore e me m'a qitë shëndosh andej kufinët, pse e dij mirë që, pa ndihmën t'ânde, kufinët, në kët anën t'onë, s'ka burrë që e kalon.

Uci, më sa flitte Gjoka, e kish vëndue punën e vet. Përgjegji, tue e përpjekë edhe ai shikimin me atë të rivalit:

— Un, përkët zotnин, do të bâj çà të më vijë përdore. Por njiherë po hamë e mbandej do të mëndojmë. Hangrën.

Vonë e vonë mbas darke, i zoti i shtëpisë u ngrit tue thâne:

— Burra, erdh koha m'e bâ nji punë.

U çuen të gjithë, ngjeshën armët, u përfalën me gra e duelën.

Gjokë Vata i a bâni tu dera e oborrit:

— T'ardhëshim për të mirë, Uc Lleshi. Un po çaj kah shtëpija. S'â nevoja të vij me jue. Zoti të rritët jetën për çà po i bân këtij zotnís.

Uci i a ktheu :

— Kjosh me jetë e e mira të gjetët. Por ti vetëm nuk po shkon. Mirash, përsille.

U përqafosem të gjithë. Gjokë Vata humbi në terr, i përsjellun prej të birit t'atij qi kish vrâ nji vjet para.

Nata ishte e freskët, plot me hyj e pa hâne. Agimi s'do t' ishte larg.

I Shkodrani shkoi nëpër errsí, i udhëhjekun prej Ucit qì ndërronte hapat nëpër udhë tâne gurë me siguri të çuditëshme. Mbas nji ore qì po i bijshin teposhtes së malit, u ndaluen ke nji shteg i ngushtë. Hynë në nji grykë prej kah shifej vetëm nji rriskë qilllit e qindisun me ar të hyjve. Diku, në nji vênd, Uci lëshoi nji thirrje :

— Dodë! Nikollë!

Prej territ, nga fundi i grykës, erdh përgjegja :

— Ç'â zâni?

— Un jam: Uci; po ju me kë jeni?

— Vetëm jena.

Dy djelmt, si u afruen, hapën syt tue pá Shkodranin, por nuk bâne zâ.

Ulën kryet e u vûnë mbas t'et.

Kur duelën nga gryka, qì ishte mjaft e gjatë, qelli po qartësohej prej lindjes. Përpara tyne rridhete nji prue, me vargje të gjata shelqesh nëpër brigje.

Ndriçimet e para t'agimit nisën m'u dridhë mbi ujë qì gurgullonte.

Uci tha :

— Tashti je i shpëtuem, lum zotnija. Përtej prronit â toka e huej. Kam mëndue se prej ksaj gryke do të delshem kapidan e shum drue qì këtu mbrëndë do të lâ ndoshta edhe togerlekun. Por ani, s'ka gjale: pa besë e pa miq s'ka çà na duhet asjeta në këto malet t'ona. Udhambare.

— Paç të mbarë e Zoti të ruejttë, Uc Lleshi - bâni gazetari. - Kët nderë s'kam për t'a harriue se të jemë.

U përqafosën të gjithë, nji nga nji, me të.

Ai zdeshi këpucë e çarapë e kapërceu prronin.

ÂNDËRR E NJI MBASDITJE VERE

Po drekojshin n'odën e bukës zotni Gjoni, zojë Çilja e zojushë Neta. Sofra ishte në mbarim. Rrogtari me çakçirë, që shërbente pa folë, nj'at herë kishte prû pemët: nji çiní të madhe mbushë me zerdelija e me fiq të zez.

— Merr, — i tha zoja burrit.

— Merrni ju sa po pështjelli cingaren — bâni zotni Gjoni me kutin e duhanit në dorë.

— Merr, — tha prap zoja tue i u sjellë Netës.

— S' due! — përgjegjji kjo idhnueshëm e nisi me bâ palë mësallën.

Zotni Gjoni e shikoi, lagu për të gjatë letrën e cingares tue e bâ thepa thepa me dhâmbë, e ngjiti, mbandej tha :

— S' ke pse ngrehë turijt... Â kot.

Ndezi cingaren e, tue qitë tymin për hundet e për gojet, shtoi :

— Un s'mund të përsjelli, pse kam punë. Çilja s'din me shkue vetëm as deri te Ura e Drinit. Ti vetëm nuk mund t'udhetojsh. Pra, kët verë, duhet me ndëjë në Shkodër. Kah vjeshta, tash shofim...

Vajza hodhi mësallën me huj mbi tryezë. Lot idhnimi i u ngjitëshin kah syt, por i kapërdinte. I ati foli rishtas me zâ t'âmbël:

— Kur t'a shikosh mirë, faji âsht i yti! T' ishe kënë djalë, do të jepshe pare mjaft e do të lêjshe me shkue kah t'a kishte dashtë qejfi. Fajin e ke vetë ti... qi deshte me lë vajzë!

Rrogtari, qi po hiqte çinijat, qeshi me të madhe, kaqë i u dukën të bucura këto fjalë, të cilat përmbajshin në vete nji mallëngjim të hollë.

— Prâj ti: mos qesh teveqel... — i bërtiti, tue trashue zânin, zotnija, qi nën mustakë edhe vetë qeshte.

— Mos u bân kryeneçe: merr — përsëriti zojë Çilja e i a vûni së bijës çinín e pemve përpara.

— S'due — i a priti Neta edhe u çue.

I ati e përsolli me sý dashunisht deri sa doli prej ode. E donte fort pse at vajzë të vetme kishte. Përpinqej me i a plotsue ç' do deshir, me i çue në vênd ç' do trillë; shkurt: e kishte llastue.

Neta shkoi fill'e n' odë të miqve. Aty, zakonisht, e kalonte ditën. E kishte stolisë vetë, mbas ândjes së vet, edhe e ndreqte, e fshinte, e dlirite me duer të saj, pa lânë shërbtoret me hý mbrêndë. Ishte odë mjaft e madhe, lye në katër anët me nji njyesinë gjelbrore të mbylltë. Ravizimet e asaj njyesine ishin të thjeshta, pa lajlime të tepërtë. Tavanin edhe copën e epërmë të mureve e kishte krejt në të bardhë. Prej midisit të tavanit varej nji kandil i bukur, me zinxhirë të ndërlikuem, qi kishte nji kupë të madhe kristali të blerë për sypër. Orendit, pëlhornat e ndëjseve, mbulojet e tryezave, koltrinazhet e dritoreve, të gjitha ishin të blera, cila mâ e qartë cila mâ e murrme. Ngjyra e blerë mbretnonte gjithkah, aty mbrêndë, me gradacionet e panumërtë të saj. Në nji kând ndritte nji qyp kinez. Dý pasqyra të mëdhâja, kundruell njâna tjetrës, dukeshin

dyer tē çeluna nē mur nēpërmjet tē cilave shifeshin qinda odash tē njinjishme e tē blera, rrjesht e rrjesht. Nē nji skâj, e vûme pér têrthuer ndërmjet dý dritoreve, nji pjanoftë e zeze, e re, e ndritëshme. Nëpér mure, ritrata e pictura.

Disa ritrata têrhiqshin vêrejtjen. Sa hýnte njeriu n'odë, nalt nē mur përkundër derës, nji zotni i gjatë, — veshë me branavekë, me anteri tē mëndafshët, jelek tē zi, çarapë tē bardhë, këpucë tē shkurta lustrafinit, tanuz tē vûmë mbi njânin sý e tufën qitë mbi krah, — tē pritte me nji buzqeshje tē hollë e t'âmbël: axha Filip, vllau i gjyshit tē Netës. Mâ poshtë ishte fotografiya e dý grave tē hijëshme: njâna nuse, me sallman plot lagjuhera ari, me katër rrjeshta dupash nē parzëm, me unaza tē mëdhâja ndër gishta; tjetra vajzë me bishalec tē lëshuem, me nji ftyyrë tē vogël e tē kândëshme ku pasqyrohej nji mituni e freskët. Ishin halla Leze e halla Gjysto, dý motrat e axhës Filip.

Neta, së cilës i ishte mësue sýni n'at odë, i shikonte pa i pamë gjith ato ftyra tē mocme. Shetitte nervozisht nëpér odë. Tue mëndue mërzin e gjatë tē verës, pa dalë kurrikah, ndry njaty nē shtepi, fshântë e shtrëngonte grushtat. Pér me shfrye nē diça, i ngrehi nji tel sazes së vjetër qi rrinte vjerrë pér brí njânës pasqyrë. Nji notë e ultë tringulloj gjatë nëpér odë e u shue tue lânë nji jeh tē mallëngjyeshëm e magjik.

Neta u shtrî nē nji poltronë. Griljet e mbylluna, koltrinat e afroeme s' lêjshin me depërtue veçse nji gjymsë drite e cila blerohej tue hý n'odë e pushonte me ândje tue u derdhë mbi ato sende tē bukura e tē çëmuëshme. Vetëm nji tubë drandofille, kuq si gjaku mbi pjanoftën e zeze, e thente monotonin e njyesinës zotnuese.

Ajo muer mbi tryezë nji cingare, e kalli, e thithi dý a tri herë dhe e fiku. U rras në nji ndêjse me brrylka, tue vû kambën mbi kâmbë. Në fytyrë të saj tê bardhë, rrumbullake, ishte shkrue mërzija mâ e madhe. Kâmba e bukur rrahte halin pa pushue si t'ishte tue njehë mëndimet e shpejta qi kalojshin nëpër krye të kaçurreluem. Mbylli syt ndoshta me mëndue valët e detit qi n'at verë nuk do t'a përkundëshin në freskîn e kaltër të tyne. Mëndonte koncertet qi nuk do të ndëgjonte si kishte shpresue.

Tha me vete:

— Kam nevojë, kam nevojë m'e ndie nji koncert mbas sa kohe. Jeta pa muzikë â si nji prendverë pa lule. Vetëm muzika e bân jetën tê bukur. Po... kush din në Shkodër ç'âsht bukurija? Bukurija s'ka tê bâjë me kët jetën t'onë...

U ngrit befas e çeli pjanoftortë. Nxori dý fletë nga notat e shumta qi ishin mbi nji stol tê zi e tê shkëlqyeshëm aty ngjat dhe i vûni përpara, tue u ulë me i rá.

Ishte «Kryekisha e mbytun n'ujë» e Débussy-hit.

Magjija e atyne notave krijoj nji vegim tê mrekullueshëm e ngjalli zâne tê çuditëshme n'at odë ku gjym-së-drita e blerë kishte dridhje tê gjata e fantastike si uji i kulluet i nji deti mëngjesuer. Kisha e mermertë në fundin e detit zgjohej si për mrekulli e kumbonaret e nalta dridheshin në qartësin e valve. E mbi sypërfaqe t'ujit tê blerë e tê kaltër, dilte tinglli i kumbonve tê mbytuna, pak i shutitun nga pesha e ujit, e përha- pej trishtueshëm në vëtmë tê pamatun.

Neta ishte habitë krejt mbas notave kur nji shkop i hollë i a preku krahin.

U kthye mbrapa me hov, tue u rrotullue ndêjun mbi stol-sjellës të pjanofortës, e hapi sût nga çudija. Para saj ishin axha Filip, halla Leze e halla Gjysto. Neta çoi sût ke ritratat. Ishin pa gjâ: suazat kishin mbetë bosh.

Axha Filip mbante në dorë nji shkop të hollë e të shkurtë, atê qi kishte edhe në ritratë.

Tue buzqeshë tha:

— Tý të duket shum e bukur, por un pak e marr vesht kët copë muziket!

Halla Gjysto, me bishtalec të lëshuem, i u afrue dhe e pyeti:

— Kush të ka mësue me i rá pjanofortës?

— Kam xânë në kolegjë — përgjegji vajza me gjymsë zâni.

— A din me marrë ndonji kângë shkodrane? — bâni halla Leze.

— Jo, nuk i bie kurr pa nota — tha Neta; e padashtas u kuq si t'a kishin gjetë në faj.

Axha Filip, tue sjellë shkopin e hollë nëpër gishta të bardhë e të [bukur e tue buzqeshun prorë me âmbëlsi, nisi me predikue:

— Ah, të mjerët na se ç' nipa kena!... Un e dij qi bota ecë, shkon përpara... përparon - a si thoni ju tash? - Edhe më vjen mirë pér kët të mbékâmbun. Un, veç kam pasë mëndue se ju do t'i zbulurojshi kângët t'ona. Mbajshem uzdajë se do të qitshi kângë të reja, por gjithmonë tue ndëjë rrëth e rrotull atij avazi (jonë a si thohet tash?) qi i pëlqen veshit shqiptar... Ça keni bâ? Keni hjedhë në njân'anë krejt muzikën t' onë të moçme e keni marrë atê të huejën, pa u kujtue se, ndër kângët qi na këndojojshim e në përkthesat qi na

merrshim, ka farë tē panjehuna melodinash tē reja. Por duhet me dijtē me i gjetē e me i zhdrivillue. Né, na mjaftojshin ato... Ju tē kishi dijtē me xjerrē prej tyne ça i duhet shpirtit tē juej tē sodshēm.

Neta ndëgjonte pa luejtē, mbi stol tē pjanofortës, duert mbi kupa tē gjûjve, si me pasë ngrí.

Axha Filip vijoi:

— Por ju, sod, i përbuzni kângët t'ona. Ato tē huejat ndoshta ju habisin mënden, por tē shumtën e herve ju lânë zêmrën tē ftoftë. S'gjêni në to at shije qì shpirti kërkon në këndim. Keni mbetë pezull: larg prej qefeve tē vjetra pa dijtē me i u afrue qefeve tē reja.

— Sa qefin e kena bâ në kët shtëpí... asë Filip? — tha halla Leze.

Axha Filip vûni shkopin mbi tryezë e kapi sazen qì ishte afér pasqyrës.

U ul kâmbë-tyrqijsht në halín e trashë me lajle tē blera e nisi me i rá. Përsjellsa e nji kângës së harrueme, plot me bukurí tē përmallshme, jehoi lehtas nëpër tânë shtëpín. E i u duk Netës se tânë shtëpija e vjetër po zgjohej nga nji gjumë i rândë me nji tē marrun fryme gëzimi.

— A s'âsht e bukur, kjo? — pyeti axha Filip.

— Mos e lén, Filip, aman! — u lutën tē dyja përnjiheret hallat e moçme, tē cilat ishin ulë afér vllaut në halí, mbi pala tē branavekve tē përhapun.

Ai nisi me këndue.

Neta at kângë e kishte ndëgjue plot herë e kurri s'i kishte bâ ndonji përshtypje. Por at ditë i a njohti bukurin. Ndieu se në melodí tē saj dridheshin zâne qì kishin jeh tē shpejtë e tē sigurtë në shpirt: zânet e shpirtit shkodran.

Axha Filip u çue, vari sazen në vênd, kapi prap shkopin në dorë e tha :

— Jeni verbue, ju të rijt. Jeta e Shkodrës ka nji bukurí të madhe qi ju nuk shifni. Rromanxat qi ke këndue, në vênd qi me t'a prû kët jetë në mërzí, ishte dashtë me t'i cilë syt e me t'a zbulue bukurin e paqme qi ka... A i shef këto drandofille të kuqe? Merru erë mirë. Gjyshi i em i ka mbjellë, un i kam shartue. Lângjet e tokës shqiptare i ushqejnë. Voksina e prendverës s' onë i shpërthen. Era e tyne ndihet në kët shtëpi tash nji qind vjet. Kurr era e luleve të hueja s'mundet me të kënaqë sa kjo erë. Kur ishem gjallë, gjithmonë e këputshem nji para se me dalë e shetitshem tue i marrë erë.

— Kur jam bâ nuse — tha halla Leze — ai fëmija qi më përsillte ditën e darsmës tu shtëpija e burrit, mbante në dorë nji tubë kso drandofillesh. Mbandej, sa herë qi ndiejsphem erën e tyne, më bite ndër mënd dita e martesës.

Neta ishte sjellë e shikonte me çudí lulet me fletëza të zjarrshme qi shkëlqejshin mbi pjanofortë. Âmsimi i drandofillevë të vjetra qi përtriheshin në ç'do verë i flitte shpirtit si nji zâ i hollë e depërtues.

Axha Filip vazhdonte, prorë tue buzqeshë, me zâ t'âmbël qi kishte nji gjasim të çuditëshëm me erë të drandofillevë.

— Muzika e juej e sodshëme duhet të jetë jehu i gjith këtyne zâneve qi pëshpërisin në Shqipnë rrëth e rrëth jush. Kur ndër nota të kumbojnë deshiret qi lejnë nën qìell e mbi tokë shqiptare e jo ata të turbullt qi hýjnë prej vêndeve të hueja, atëherë muzika e qitun dhe e shijueme prej jush ka me kënë mjet

me zbulue bukurit e pambarueme qi mëshefë kjo tokë e vjetër e ky shpirt i ynë aq'i vjetër sa toka. Jeta shqiptare pret dy së qì t'a shqyrtojnë me dashuni, dy veshë qì të mbledhin melodit e thella të cilat rrëshasin nëpër ajr t'onë prej nji agimi në tjetrin. Bukuria e muzika janë përditë nji hap para jush, por zëmra e juej s'i ka ndie deri më sod...

Heshti nji ças. Mbandej tue i u kërcnue âmbël Netës me shkop, verejti :

— ... e ju doni me i kërkue larg Shqipnijet, përjashta. Neta uli sët.

Halla Gjysto ngriti fytyrën e pastër e, tue rrahë shpesh qerpikët e zez e të mëdhâj, bâni :

— Un, nji herë, s'kam pasë ndëgjue me shkue në Venedik pse dojshem me kënë në shtëpi në kohën kur bâhen qyfterët. Për mue gjëzimi mâ i gjallë i krejt vjetit ishte ndër ato dit. E s'kishem pushim deri sa nuk i shifshem kallepët e mëdhâj, mbulue me gjeth lari, njânin sypër tjetrit, turrë turrë, n'arkën e harxhit. E currkuj, asokohe, nuk i delshin si mue as qyfteri i verdhë prej ftojsh as qyfteri i zi i rrushit. Por ça më bâte gati me dalë mëç prej shëndit ishin çilsat qì m'i lëshonte nâna me i mbajtë deri sa ngjatte ajo punë. Tri a katër dit un i sundojshem shërbtoret e u sillshem si zojë shtëpije poshtë e përpjetë. Ky ishte qefi mâ i madh i emi.

— Kena dijtë m'u kondendue — tha axha Filip — e m'e kërkue gjëzimin aty ku mund t'a gjëjshim. E kena dashtë kët jetën t'onë e prandej, kjo jetë, na ka falë kënaqsina e qefe.

E shtoi, si tue dashtë me përfundue :

— E marr vesht se ça ishte për né bukurí e gjallë juve ju duket hije e zbetë jete. Nuk tham me

jetue krejt me mënyrën t' onë, jo. Kishem me dashtë, veç, qì jeta e juej të zhvillohet mbi themelin e asaj s'onës. Mos bieni prej së jashtmi zakone qì s' bâjnë për né, por pértrîni, tue qortue e mirsue, ata qì ju kena lânë na. Mos e lëshoni rrugën qì ju kena kallzue, por vijonje.

Halla Leze ndërhyjni:

— Ti na e mërzite vajzën, Filip. S'e lamë me i rá pjanofortës. Aman, Netë, sprovo nji herë e m'a merr kët kângë...

E me zâ të bukur nisi me i këndue nji kângë shkodrane dashunije, plot mall prendveruer.

Neta u suell kah pjanoforta e u pérpoq m'e pér-sjellë. Zâni i hallës i kumbonte në vesh me âmbëlsin e pashoqe të nji zâni qì vjen prej së largu (oh prej nji largsije të pakufishme!) por kumbon qartas si t'ishte afër fort, mbrênda nesh. Nji erë të veçantë lëshojshin petkat e saj; erën e arkve të nuseve. Dupat i tringu-llojshin në parzëm sa herë qì përkulej tue këndue.

Prâni pa pritë.

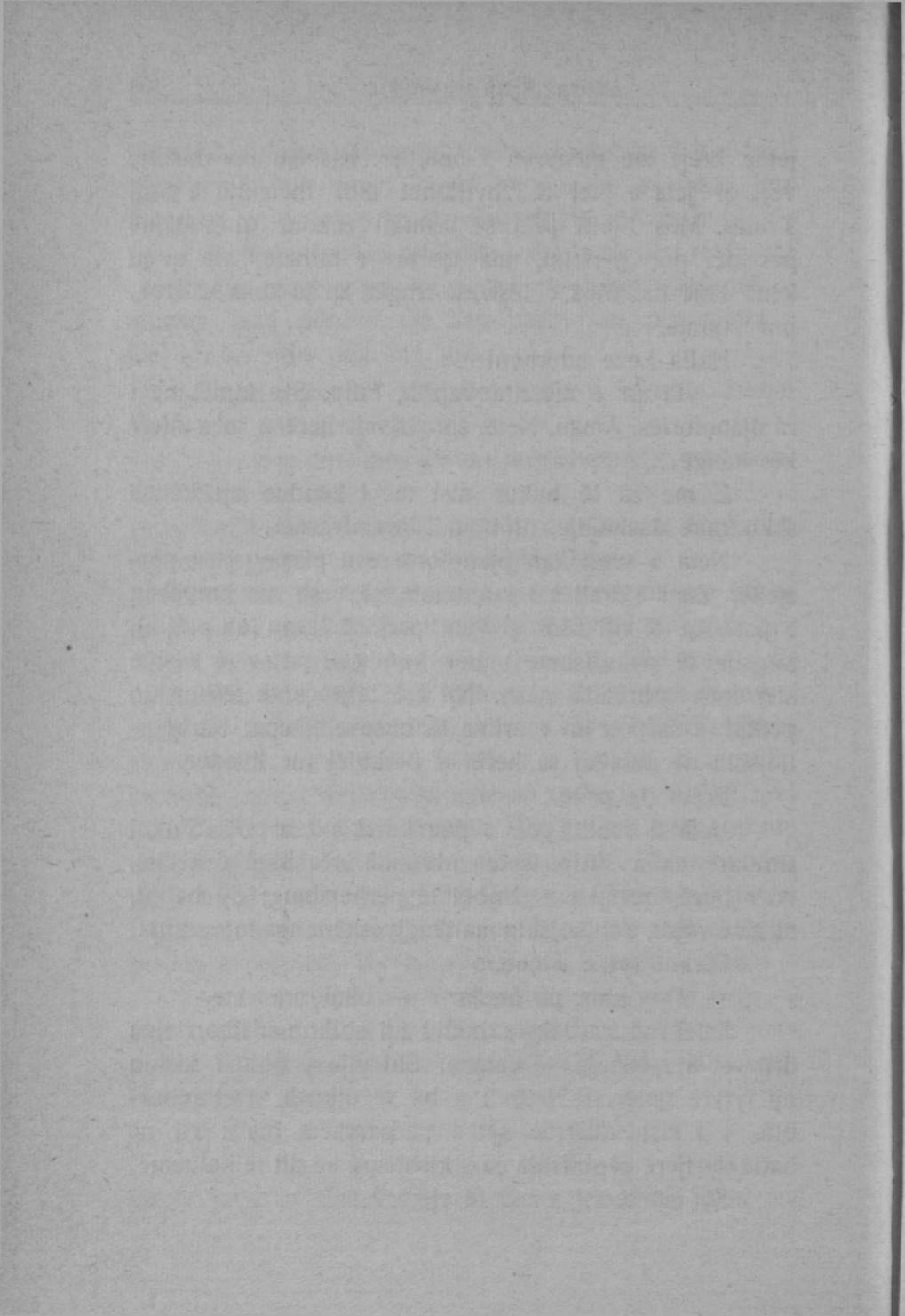
Neta u suell, por s' pau kurrkënd n' odë. Shikoi ritratat: axha Filip ishte mbrêndë në suazë e kishte, ndër buzë, qeshjen e âmbël të pérhershme; dý hallat, nusja e vajza, e shikojshin mallëngjyeshëm nga fotografija.

Ferkoi sýt e u çue.

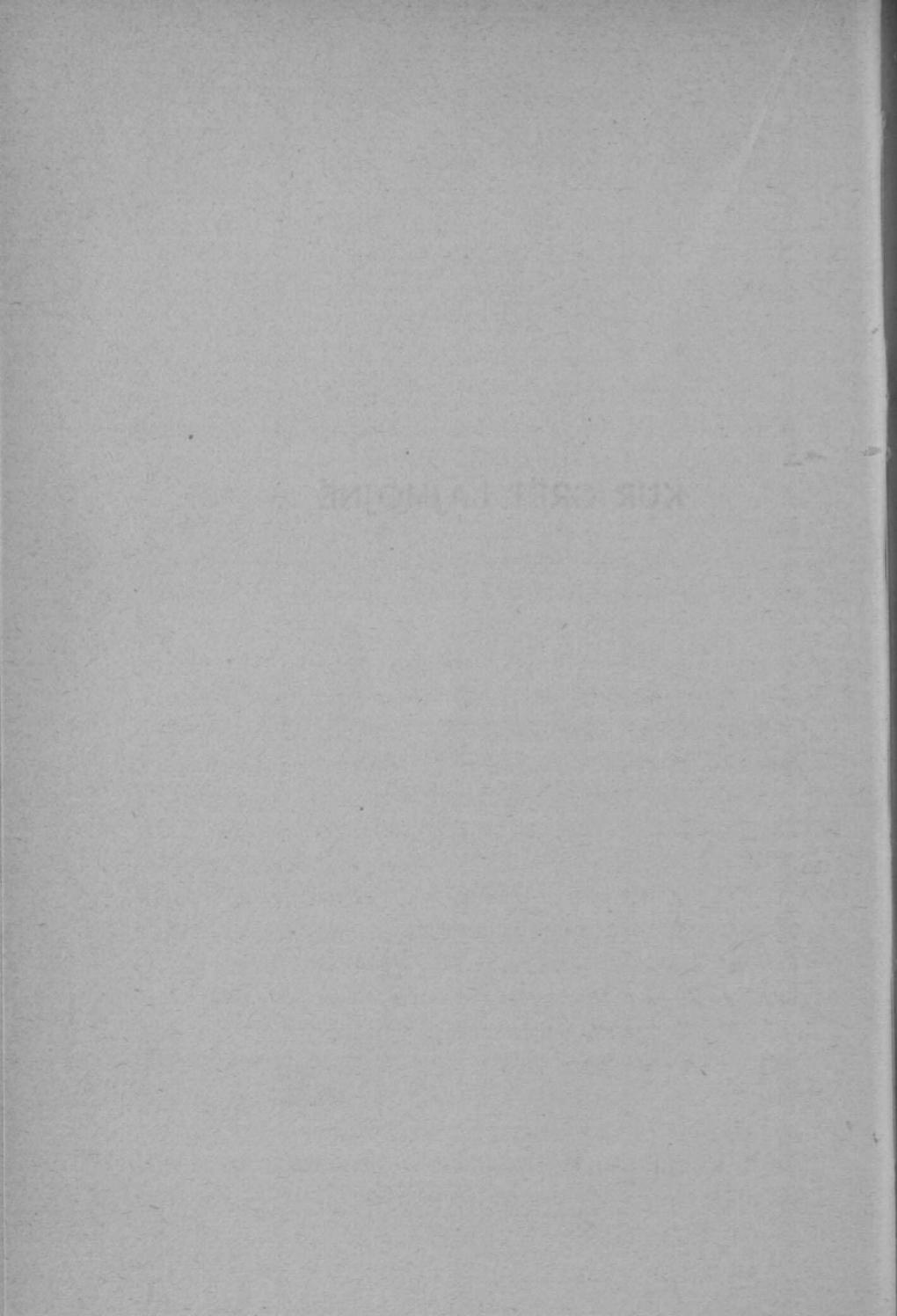
— Mos kam pá ândërr? — bâni me vete.

Duel në çardak e hodhi nji shikim n'oborr nga dritoret e mëdhaja, të çeluna. Shtëpija e oborri kishin nji fytyrë tjetër. E Netës i u bâ se dikush, n'at mbasdite, i a kish ndërrue sýt e pérparshëm tue i vû në ballë dy tjerë qì shifshin ça s'kishte pá në dit të kalueme.

Sý mâ të rij a mâ të vjetër?

KUR ORËT LAJMOJNË...

Gjeto Marku e Lulash Prela po hajshin bukë e shëllinë në nji shpellë mali. Shpella ishte e madhe e e naltë; drita i hynëtë nga do bira të çeluna në shkâmbijet mât' epra të saj; grykën e kishte aqë të vogël, të mëshefun e të ndërlikueme, sa qì dokushdo menjiherë s'mund t'a gjênte.

Po mbushej i dyti vjet qì ata burra rrijshin në mal, komitë. Të dy kishin vrá njerëz qeverrije e gjëndarmerija i gjurmonte pa pushue.

Pushkët e shëndritëshme i kishin mbështetë secili afër vetes. Ndëjë kâmbë-kryq po hajshin tue bâ kuvênd.

— More, sa ngjatë vera, nieri rri në mal edhe për qef: dimni, dimni na vjen hakut.

— E... po i a mbrrin i treti dimën...

— Drue edhe se, të ramen gjethi, s' janë kah na lânë rahat. Kanë me çue ndoshta edhe ushtrí me na ndjekë, mbasi gjëndarmerija s' po mundet m'e qitë me né. Ka bâ bujë të madhe vrasa e atyne ushtarve...

— S' kanë ça na bâjnë...

— Prap tash vritena me ta. Me të kallzue të drejtën, deri sa janë gjëndarmë nuk më dhimben kurrnji grimë, por ushtarët më dhimben fort. E..., 'asha Zotin, veç prej ngushticet se s'i kishna vrá ata dy!

Kështu flitte Lulash Prela.

— Kanë shkue e kanë mbarue — i a priti Gjeto Marku. — Shëndosh na, Lulasho... S'ke çà i përmendë...

— Shif këtu: — bâni Lulashi si mos t'i kish ndëgjue fjalët e tij — ishem mëshefë mbas nji guri e qitshem në ta si dreq për me i trëmbë. Tjerët kishin ndëjë mbrapa: këta dy u avitshin me marifet. Më gjuejshin, bâjshin dy hapa e bieshin për tokë. Kurr mânusht në jetë t'eme s'e dij veten. Qit un, qit: s'ishte punë qi me i hjekë qafet. Por, tekembramja, njâni u zbulue e i rá plumbja e eme lules së ballit. I dyti (kishte pasë kënë karathë!) s'u frigue asnji fije, 'asha Zotin, por... përpara drejt e në mue. Kaq' afër m'erdh sa qì jam çue në kâmbë e në bark i a kam shprazë pushkën tue britë: «Mos, he paç veten në qafë!». Ushtarët tjerë ikën. Un u lëshova kah ata qì u rrëzuen: kishin dekë të dy. Njâni ishte shum i ri: kishte nji fytyrë t'âmbël fëmije. Thashë me vete: «Gjynah! Zogj shqiptarësh janë edhe këta rrezik-zez!».

Lulashit i u terratisën sët e i u vuer edhe mân tepër fytyra e parrueme, rrëthue me nji shall të palamë. Ndëj mëndueshëm.

Gjetoja i a bâni:

— Ça dreqin ke sonde? Ça po të duhet me i përmendë punët e kalueme? Mos u bâni si grue e keqe! Na... prit të qes nji pikë raki, se të bâni mirë.

Gjetoja u ngrit. Sa po merrte në nji birë të shpellës shishen e rakis, nji batare pushkë krisi, pa pritë pa kujtue, aty afër.

Malsorët kapën mauzeret e u turrën kah gryka e shpellës.

— Na ka rrëthue patrolla — pëshpëriti Lulashi.

Pa qitë mirë fjalën prej goje, gjashtë pushkë tjeta jehuen gjëmueshëm nëpër shpellë.

Anmiku s'ishte sigurisht mâ se katërdhetë hapa larg. Komitet me pushkë të ngrehuna ishin shtrie përtokë në të hëmit e shpellës, tue pritë krismën e plumbave nëpër shkâmbije, gati m'e shpërblye shtrëjt jetën e tyne.

Pritën nji copë herë n'at pozitë: kurrkush s'u ndie.

Përgjuen mâ me kujdes: jashtë, as zâ as zhurmë.

Gjetoja çohet, tue u ruejtë, e qet, pak sa, kryet: as tërmaleve të xhveshuna as në teposhten e rrëmbyeshme nuk shifej njeri i gjallë. E njeriu, n'at mal të thatë, dahej nji orë larg tue ardhë; as vênd m'u mëshefun, përveç shpellës, s'kishte n'at shkretinë.

— Ça dreqi kje? — desht me thânë Lulashi, por nji fishkllimë e gjatë, e dridhshme, e çuditëshme jehoi mal në mal e u shue në largsi.

Atëherë ata Malsorë qi pa u tutë e shikojshin or'e ças dekën, u zverdhën e i a ngulën shoqishoqit syt e mënderuem.

— Orët! — bâni Lulashi me zâ të plasun.

Mbështetën pushkët për shkâmb e u ulën prap me ndëjë. Pinë nga nji gotë rakí e për disa çasa asnijâni nuk çeli gojë.

Në fund fare, Gjetoja pyeti me zâ t'ultë:

— Sa pushkë t'u bâ ty se ndëgjove?

— Gjashtë a shtatë...

— Aq' edhe mue...

Prap heshtën. Mbandej rishtas shikuen, të mënderuem, shoqishoqin. Gjetoja bâni me zâ qi dridhej:

— E... a e din çà donë me thânë?...

Lulashi uli kryet e përgjegji:

— E dij: mbrênda këtyne shtatë ditve njâni prej nesh des.

E nuk folën mâ.

Nata erdhi e mbuloi me errsi male e lugina.

Lulashi mâ i pari e theu heshtjen :

— Çou, - i tha shokut; - çou të shkojmë e të rrëfehena.

Gjetoja u ngrit menjicherë si t'a pritte at grishje.

U nisën, nëpër natë pa hânë, kah famullija mâ e aférme. Ecën disa orë të mira e, prej mesnatet, arrijtën ke qela. Kisha ishte pak mâ andej, në nji oborr. Tue i kalue përpara, dy komitet bânë kryq.

Lulashi kërsiti në derë të qelës me shul të pushkës. Mbas nji grime nji zâ i përgjumshëm briti prej së nalti :

— Kush â?

— Çile : shtegtarë jena e duem m'u rrëfye.

— S'â kohë rrëfimi kjo, - përgjegji idhnueshëm zâni i përmbrêndshëm. - Ktheni nesër.

— Hajd e çoje padren e mos qit dokrra kot.

Padrja vetë duel m'e çelë derën. Rrogtari, në këmishë e në të lînta, mbas tij, mbante nji qiri në dorë.

Frati nuk i njihte Malsorët, por u kujtue se kush ishin. U tha :

— Hajde, byrum : mirë se u ka prû Zoti.

E u prîni kah oda e bukës.

Komitët lanë pushkët tu dera, zdeshën opângat e hynë n'odë. Ndëjën në karrika, rrotull tryezës.

Rrogtari ndezi kandilin e duel me qiri në dorë tue hjudhë shikime të dyshimshme kah miqt e papritun.

— A keni hangë? A doni me ju shtrue sofrën?

— Faleminderës, zotní, - përgjegji Gjetoja : - s'duem kurrgjâ. Kena ardhë vetëm m'u rrëfye. Nuk âsht kohë

kjo me i a mësý kuj shtëpín, por ti, zotní, e din se na ditën s'mund të dalim.

— E dij - i a priti meshtari. - Un jam gati për çä të doni. Por... po pimë ka nji kafe njiherë e ka nji cingare duhan...

I lëshoi zâ rrugtarit, i tha me ndezë zjarmin e me pjekë kafet.

Gjetoja, tue thithë cingaren qì i dha frati, kallzoi:

— Zotní, kena ardhë tu ti m'u rrëfye, pse njâni ndër né të dy do të desin mbrênda këtyne shtatë ditve.

Frati ngriti fytyrën kah ai në shëj pyetjeje tue e shqyrtue me kureshtë.

— Na e kanë dhânen lajmin Orët e Malit.

Edhe e diftoi punën gjithsesi.

Frati tundi kryet e spjegoi:

— Kjo quhet bestytní qì don me thânen besim i rrêjshëm. Mos u jepni rândësi këtyne sendeve, pse janë të tâna kote.

Lulashi tha me nji zâ ku ndëgjohej sigurija mâ e madhe:

— Ti, zotní, je me shkollë e me dije e ke gjithmonë arsy. Por... edhe na Malsorët i njohim mirë këto shëje edhe e dijmë se dalin për herë të vërteta.

Erdh kafja edhe e pinë tue e përsjellë me tym duhanit. Rrogtari prûni, mbas porosís së fratit, edhe shishen e rakis. Mbas u shprazën disa putira, Gjetoja u çue e duel n'odë të zjarmit me pritë qì Lulashi t' u rrëfente. Mbandej, si mbaroi, priti ky e shkoi Gjetoja m'u ulë ndër gjûj para meshtarit.

Kryen punë të dy, pinë edhe nga nji putir rakí, i puthën dorën padres tue i lypë të falun për trazim e duelën.

Ishte nji orë mbas mesnate.

Lulashi tha, n'oborr të kishës :

— Shkojmë e falena me shtëpija t'ona.

Ecën gjatë, pa folë; kapërcyen lugje t'errshme; i u ngjitën tërmaleve të mundëshme e i u zbritën te po-shteve të thikshme, pa humbë kurr udhë, pse komitet e njohin vëndin pllâmbë për pllâmbë.

Në nji vënd ku daheshin udhët kryq, u ndalën : shtëpijat i kishin njâni në nji krah e tjetri në të kundërtin.

Lulashi tha :

— Këtu po dahena. Mos u vono. Kush të vijë i pari t'a presi shoqin. Shiko: mos ndez cingare tue më pritë se shifet drita prej post-komandës.

— Mos kij gajle, - përgjegji Gjetoja. - Lâmetêzonë !

— Me Têzonë vofsh e kjofsh.

U danë.

Nji orë para se me gëdhi drita, më sa Gjetoja po kthente me hapa të shpejtë pse ishte vonue pak, ndëgjoi do pushkë të largta.

U ndal, në përgjim. Pushka vijoi edhe do çasa tjerë, pastaj heshtja ktheu e madhe nëpër male të mëdhaja, që pritshin agimin. Gjetoja, me nji frigë të paçansueshme në zëmër, u lëshue tue ngá kah vëndi i orokut. Sa mbërrîni thirri me zâ të marrun :

— Lulash ! Lulash !

Kurrikush nuk dha përgjegje.

Atëherë u ul galuc e priti me pushkë ndër duer, mbas do shkâmbijeve.

— Fort po vonon ! E drita â kah del ! - thonte me vete.

Mbandej shtoi :

— Mos e ka gjetë gjâ ? Mos e ka marrë gjumi ?

Dronte me ndezë shkrepse e me shikue për rreth. U vû me kërkue, tue ngulë për ç'do skutë syt e mësuem në terr.

Pa pritë, kâmbët i ndeshën në nji trup të butë e zëmra i kërceu në fyt. Përkiti: ndieu në dorë diçë të voktë që e lagu. Mori erë, shikoi më mirë: gjak!...

Kuptoi e qenë tue e lëshue kâmbët.

Ngrehi trupin mbas nji shkâmbi e ndezi shkrepse.

Ishte Lulash Prela, i përgjakun, me këmishë të shporuem prej plumbave.

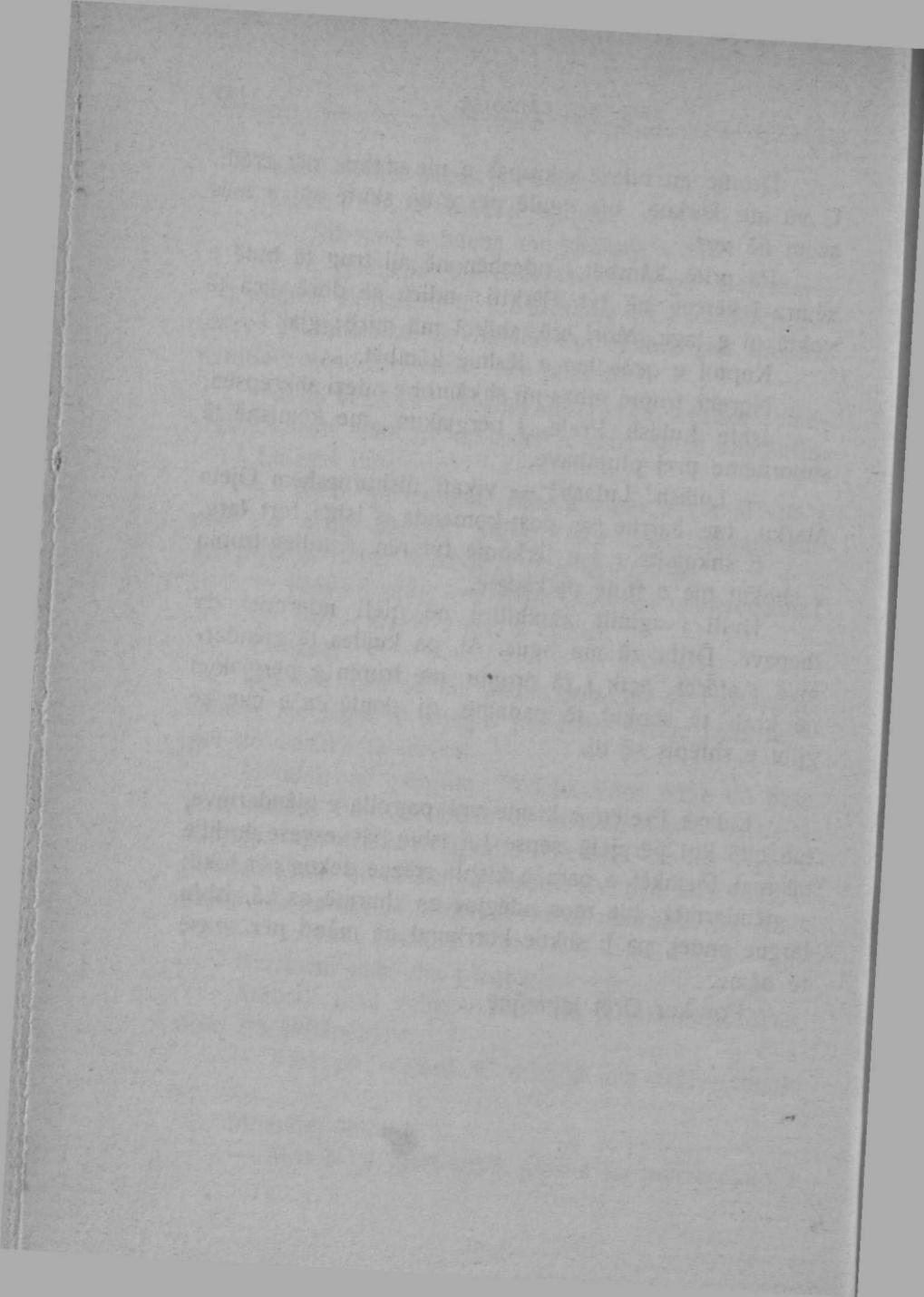
— Lulash! Lulash! — vikati dishprueshëm Gjeto Marku, tue harrue se post-komanda s'ishte fort larg.

E shkundte e i a fërkonte fytyrën. E ndieu trupin e shokut tue u ftotë dalkadalë.

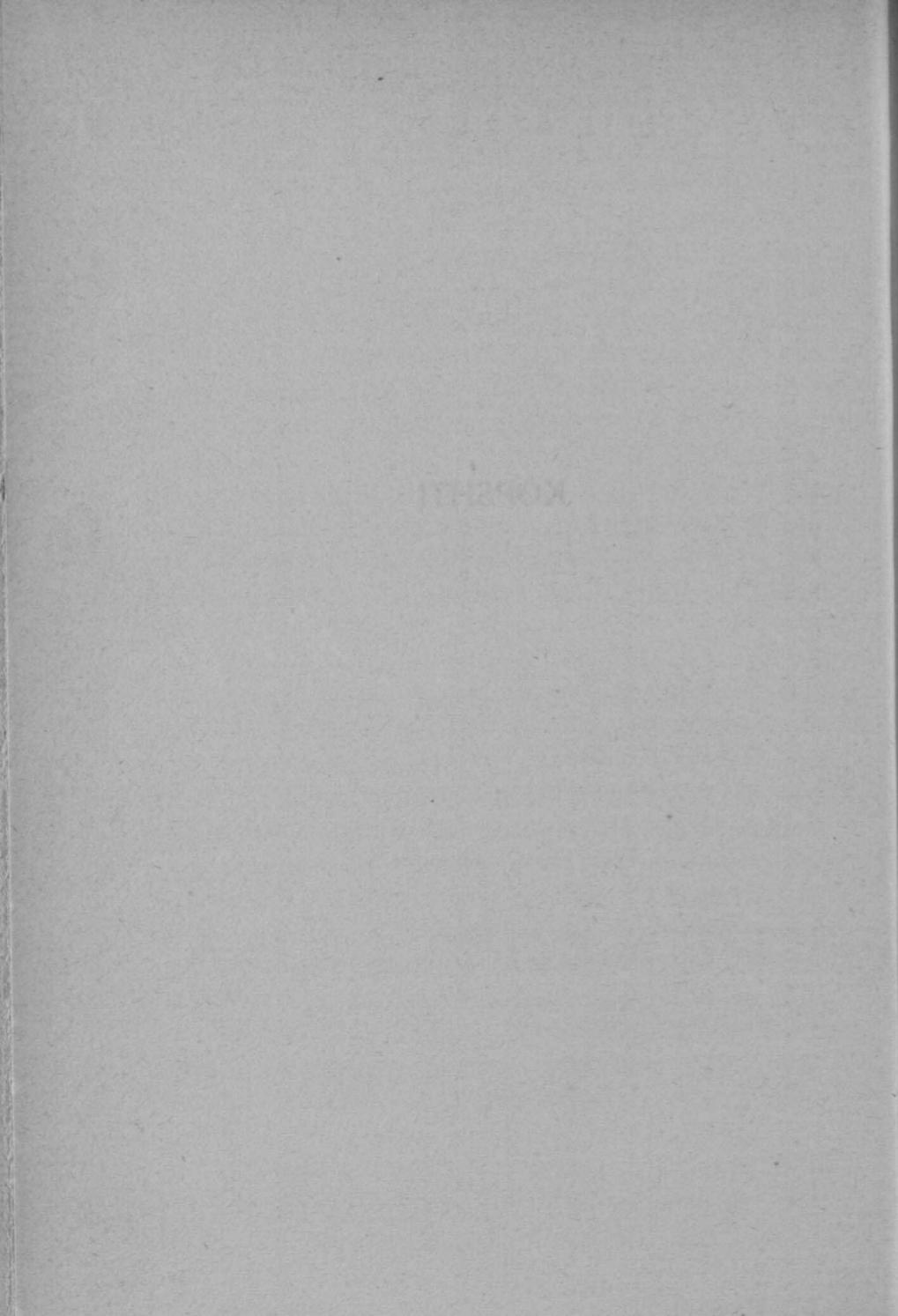
Hylli i agimit xhixhilloi në qiell ndërmjet dy thepave. Drita zû me ague. Ai, pa kujdes të gjëndarmve t'afërm, aqik i rá dromit me trupin e përgjakun në krah të shokut të padamë, që donte m'e çue ke gjint e shtepis së tij.

Lulash Prelën e kishte vrá patrolla e gjëndarmve, tue qitë kot përpjetë sepse i u ishin bâ vesvese do hije në mal. Pushkët e para e kishin rrëzue dekun për tokë; e gjëndarmët, tue mos ndëgjue as zhurmë as zâ, ishin largue andej, pa u shkue kurrikund në mënd për vrasë të bâme.

Por kur Orët lajmojnë...

KOPSHTI

Shuk Dila u nis dalkadalë kah Arra e Madhe. — Vapën e asaj mbasditje korriku kishte nisë m'e ulë pak nji frymë e hollë ere që vinte nga kodrat përtej Kirit. Me gjith atë udhat e muret, ndezë prej zhegut të fortë, flakrojshin, edhe tash që dielli po binte, duhma të zabullueshme. Por ai s'vuente nga të nxetit: pak përpara ishte çue prej gjumit, ishte lá e freskue mirë e mirë me ujë pusi (mbas sa kohe po kënaqej me ujin e pusave të Shkodrës, të cillit nuk i gjindet shoqi e aqë në zâ âsht sa kanë lulzue edhe legenda mbi virtytet që, gjoja, përbaka!), ishte veshë me kujdes mbasi i a merrete mëndja se shum së do t'a përsjellshin udhës nga birat e dyerve e nga grilat e dritoreve.

Shuk Dila po shkonte me kthyë nji vizitë te Arra e Madhe.

Me ardhje të tij në Shkodër, mbas sa vjetsh largimi, shum vizita kishte pasë prej farefisit, miqve e dashamirve. Për të, zakonisht, të kthyemit e këtij lloji vizitash ishte nji mërzë. At ditë, vec, shkonte me ândje tu Shaqja, nji ilaká e largët, pse në shtëpi e n'oborr të saj kishte kalue orë të gëzueshme e të lume në kohën e fëmijnis. Dihet prej gjithkuj se sa më shum vjet të rrrijë njerju larg vëndeve që qenë shkena e lojnave fëmijnore aqë

mâ tepër këto rrrethohen me avullin e ândrrave e aqë mâ i madh bâhet deshiri me i pá. E, ndër ato dit të para të kthimit, me fillue prej skutave mâ të vogla të shtëpís së vet e me mbarue në rrugacën mâ të shtëmangun të qytetit, ç'do vênd e ç'do send i zgjonte Shukut në shpirt kujtime të harrueme edhe e mbushte me përshtypje herë t' ândëshme e herë të mallëngjyeshme, por gjithmonë, si do qi t' ishin, të reja e të çuditëshme.

Tue ecë me hapin e pangutëshëm të nji shetitësi qi ka mjaft ngae m'u sjellë, ai shikonte për rreth me nji shije të veçantë. Të tâna, ashtu nëpër tê, i mbante mënd ato mure, ato gardhiqe, ato shtëpija. E vërtetë qi, në kujtim të tij, ishin qënë si të mbështjelluna me nji mjegull t'artë, gati prrallore, e cila u a dyfishtonte bukurin; por, qe, edhe për s'afërmi, edhe tash qi kalonte midis tyne mbas sa vjetsh, prap se prap visheshin me hijeshi të reja e të paprituna. Nji ballë i têrthortë shtëpije me nji mand të dêndun përpara; nji ledh kopshti prej kah derdhej, kaçuba kaçuba, lulemu-staku; nji të sjellun rrugace, plot hije e myster, me të bâ me ândrrue praqe të blera, në fundin qi nuk shifej, ku nji lumni e panjohun kalon, kâmbë-zbathun.

Ai përkundej si në nji ândërr t'âmbël tue ecë, pa u kujtue për sÿ kureshtarë qi nga plasat e dyerve e nga dritoret e afroeme me të vërtetë e ndiqshin, tash qi i kishte qitë në harresë.

Sa herë, kur ish përjashta, nga nji tryezë kafje, vetëm, në mes të rrapamës tronditëse të nji qyteti të madh, përkujtonte qetin e Shkodrës së largët e fluturonte atje me fuqin e përfytyrimit. Endej nëpër udha t'ershme, nëpër heshtin e kopshtijeve e shkelte mbi praqe të njohuna. « Shetí me mënd », kët çansim u kish

dhânen atyne sjelljeve fantastike nêpér qytet tê largët ku kish lë.

Tashti, mbas dhetë vjetsh largimi e malli, realiteti kishte ândjen e ândrrave.

Befas u shkund prej mëndimeve e tha me vete:
— Mos kam gabue rrugë?

Shikoi andej e këndeja e u orvat m'e gjetë drejtimin qi mbante mënd, si n'ândërr, qyshë fëmijë.

— E kam lânë mbrapa...

Edhe me tê vërtetë e kishte kalue rrugicën. Ktheu, kërkoi, ra në tê edhe mbrrijti tu dera, e nxime dhe e lëmueme prej motit, me kalldrâm tê rrallë përpara ku bari kish bijtë ndërmjet gurve.

Troklloi si me qenë tue i rá nji dere magjike qi do tê çilej në botën e zhdukun tê fëmijnis.

U ndëgjue nji krisëm e ngutëshme shkarpa shash tê ngrehuna rrëshqanë nêpér oborr e dera u hap prej nji shërbtorje kuqalashe e fytyrë-rrumbullake e cila, sa pau djalin, u kuq edhe mât tepër, pse u kujtue menjherë se kush ishte me gjithë qì s'e kish pá kurr, e iku. La shkarpat në fund tê shkallës e u ngjit nalt turrvrap me lajmue zojën e shtëpis.

Shuku, me buzë në gaz për ikjen e marrshme tê vajzës, mbylli vetë derën e me hapa tê kadalshëm mori m'u afrue kah shkallat. Sëni i tij pushonte me ândje tê gjallë për rrëth. Oborri ishte krejt ashtu si në kohna tê kalueme; vetëm, atje në fund, mbas jerevis, ku dikur nji gardh e dante prej oborrit tê nji fqîni, tashti ngrihej nji mur. Shtëpija, veç ishte e lyeme e disi e meremetueme, pse tjetër ndërrim s'kishte psue; me çardak tê çelun, me shkalla drûni përjashta, dritoret me hekura: krejt si përpara.

Por sýt e Shukut ishin ngulë plot deshir mbi derzën e kopshtit qi shtrîhej pér anë e mbas shtëpis, kur nji zâ grueje kumboi prej çardakut:

— Hajde, Shuk; urdhno.

Shaqja, me duer përmbrapa tue lidhë shpejt e shpejt bohçen e bardhë të lame qi kish vû përpara, u duk maje shkallve.

Shuku u ngjit, u muer ngrykë me të e hyni n'odën e miqve.

Edhe aty gjithçafja ishte në vênd të dikurshëm.

Shaqja, ndëjë kundruell tij, zûni me kuvëndë:

— A e zën besë? pasha fén qi kena s'të kam njohtë kur erdha me të pá! Qyqja, si shkojnë vjetët... Njikaqë të mbaj mënd... Njitash më bâhet se të pashë tue luejtë në kopësht. Sa fort më ke kastigue, more Shuk, kur ke kënë i vocërr: të tânë fëmijët e mahallës m'i grumbullojshe në shtëpi... A të bie ndër mënd kur vîshe me bûjtë tu na? Dritë pastë, Lushi, gjithmonë të ka pasë në gojë kur ti ishe përjashta.

Lushi ishte i shoqi qi i kishte dekë.

Shuku nêngeshej me kënaqsi, pa dhânë përgjegje. Zani i grues i jehonte âmbël në fund të shpirtit, tue i njallë papushue dit të harrueme e ândje të tretuna. Qe, po të mbyllte nji fije sýt, po t'u lëshonte kryekëput në rrymën e kuftimeve, krejtjeta e kalueme jashta Shkodrës zhdukej, humbte si mos të kishte qënë aspak, e ai kthente përsëri i vogël, kalamâ i paqetë, me gjymtyrë të tânë hov lëvizjesh të pafrëshme, shpirtin ngrehë natë ditë në nji deshirim të pambaruem loje e argtimi.

Shaqja vijonte:

— Ah, more Shuk, sa fort të ka dashtë Lushi i ngratë! Si të thashë, nuk shkote ditë që s'të përmendte... Lini ishte alá në shkollë... M'u desht, kur diq Lushi, m'e dá prej shkollet e m'e qitë në pazar...

Lini ishte i biri.

— Fort m'a ka pasë dashtë qefi, Shuk, që t'ishe edhe ti në darsëm të Linit, vjet që u martue. Besa un shpesh i thojshev: « Nuk e zëni besë sa keq më vjen që s'â Shuku këtu ». Na ka shkue shum mirë darsma. Edhe nusja na ka dalë që mâ të mirë mos t'a lypish. Po ç'u bâ mâ, kjo nuse? Shuku âsht i yni: s'â nevoja m'u goditë aqë fort...

Shaqja u çue me pá a kishte mënden m'u dukë nusja. Shuku, nga vëndi ku rrinte, mundohej me soditë kopshtin, nëpër dritore. Kopshti ishte i haptë, por Shuku nuk shifte veç nji skâj të tij edhe fikun vigan qì zgjânte degët e mëdhâ deri tu dritoret e odës.

Ah, ai kopësht!... lâmë gjelbrore e lojnavë mâ të bukura të fëmijnis... Ishin dhetë vjet që Shuku s'e shifte, por ç'do kând të tij, ç'do lândë, ç'do kaçubë e gati gati ç'do fije bari ai e mbante mënd, përse mbi sendin mâ të vogël aty mbrêndë lulzonte nji kujtim i âmbël.

Përjashta, në dhë të huej, për gjith prendverë ai kopësht i kishte blerue në mjedis të shpirtit.

— Qe, nusja e Linit.

Shaqja, tue hý me nusen, i a këputi fijen e mëndimeve.

Ndëjën e biseduen. Edhe djali nisi me thâñë nga nji fjalë sa mos me lânë të kuptohet keq heshtja e përmallshme e tij. Tue folë, e shikonte nusen me bisht të sýnit.

Nuk kishte bukurí të madhe, por si nji dritë e nxetë, qì i a rrethonte fytyrën, t'a bânte menjisherë sympathike.

Ishte veshë shkodranisht: branavekë të zez të shëndritëshëm, këmishë harkate, bohçe të kuqe përpara, dupa në parzëm e sallman me lagjuhera në krye. Mbante prorë syt e ulun mbi shamí të bardhë qì shtrëngonte ndër duer mbushë me unaza të shkël-qyeshme. Hove hove merrete me shikue, por ndeshte në shikim të djalit të ngulun në të e ulte menjihërë syt tue rrahë qerpikët.

Shukut i u dukte si m'e pasë njohun gjithëherë e kureshta e parë e tij u shue në vizat karakteristike të buta qì edhe ajo kishte në fytyrë si shumica e gravet shkodrane.

— Vidën s' mujta m'e prû tu ju me të pá, kur erdhe, pse ishte me bûjtë tu të vetët n'ato dit — tha Shaqja.

Edhe, mbas këtyne fjalve, nisi me këndue lavdet e Vidës (kështu quhej nusja). Puntore, e pafjalë, e kujdesshëme, tamam e leme dhe e krijueme për Linin.

Nusja kuqeji e ulte dhe mâ tepër kryet. Shuku, me të vërtetë i kishte syt tu ajo, por s'e shifte pse prap e kishin kapë mëndimet.

« Ku do të jenë ato vajza të vogla qì luejshin me mue në kopësht? Janë rrîtë; shum prej tyne sigurisht janë martue e ndoshta i shof rrugës e s'i njoh; ndonjëna do të ketë dekë... »

I shkoi mëndja ke Dusha: Dusha, shoqja mâ e dashun e fëmijnis së tij, kujtimi mâ i âmbël e i gjallë qì kishte marrë me vete prej Shkodre e qì kishte ruejtë nëpër shtegtime të jetës, larg atdheut, Dusha, - hollake, e mbaruem, e zbetë; në fytyrën e saj delikate vetëm syt e mëdhâj ishin të gjallë, vetëm syt e zez kishin jetë. Ndër lojna fëmijnore ai e kishte marrë në besë e kurri një kalamâ s'guxonte me i a prekë. I falte për ditë

arra, letra balonash, rrokela, ashikë, fugure; nji herë (e mbante mënd mirë) kishte dashtë me i falë nji kuti të bukur, me gyp pënde mbrêndë, lapcë, divit, gomë, qi i a kish prû daja prej Trieshtet, por ajo s'kishte ndëgjue kurrsesi me e marrë: as lutjet, as kërcnimet s'kishin bâ pare; s'kishte qënë punë qi me i a mbushë mënden m'e pranue at dhunti.

Ku ishte tash Dusha?

Përveç atij emni t'âmbël, ai s'dinte tjetër gjâ përtë: as e bija e kujt ishte, as ku rrinte asokohe. E kishte ndeshë aty poshtë, në kopësht, e tash kuptonte se qejfi i tij fëmijnuer me ardhë e me bûjtë n'at shtëpi ishte i përziem me deshir m'u pá e me luejtë me Dushën. E, në dhetë vjet largimi, kurrnji lajm s'kishte pasë përtë. Nji ndiesi e pakuptueshme e shtynte me mëndue se ajo, aq'e hollë e e bardhë, nuk kish mujtë me i qëndrue rrymës së vjetve. E mëndonte, pa kuptue psehin, në fushën e Ermajit. Zêmra i dhimbte, n'at ças, si të kishte, dekun para sësh, nji motër të veten.

Shaqja foli:

— Edhe pak ka m'u njitë Lini prej pazarit. Kishte me i ardhë keq mos me të gjetë. A po rri m'e pritë, Shuk? Po shtie rakín në pus, po ju bâj gati meze të mirë. Rrri e prite. S'ka me vonue...

Shuku përgjegji:

— Mirë. Tue e pritë, po shkoj e shof kopshtin.

— Çou, nuse, — bâni Shaqja -- e përsille djalin në kopësht.

Nusja u çue, tue u kuqë.

Kur mbrrijtën poshtë, ajo çeli derzën e kopshtit edhe e ftoi me zâ të lehtë:

— Urdhno.

Shuku hyni edhe eci, si n'ândërr, nëpër barë të njomë.

Kurrgjâ s'kishte ndërrue; veçse, tash qì ai ishte rritë, vëndi i dukej mâ i ngushtë, muret mâ t'ulta, lândët mâ të vogla.

Dielli nuk shifej mâ: kishte hupë mbas mureve. Kopshtin e mbulonte ajo dritë e ngulun, pa kurrnji të dridhun gjallnije, qì pret perëndimin e derdhet mbi kafsha me nji përmallim t'âmbël, sikurse t'ishte e shkrîme në të nji ndiesi pikllimi për zhdukje t'afërme. Edhe gjethët madhosha e t'ashpër të fikut, edhe gjethlat e kumbullave qì ngriheshin për mjedis të kopshtit tue ravizue gati si nji rrrotullak, edhe urdhi i murrëm e lulemustaku i lulzuem qì veshëshin muret e nalta, edhe shimshirët shatorra rrjesht nën dritore të shtëpis, rrijshin qetë e s'kishin asnji lëvizje a thue se ishin përbledhë në heshtje për me pritë zbritjen e hijeve të natës.

Ajri i paluejshëm, aty mbrëndë, ishte i mbarrsun me gjith nduer amsimesh: erë pemësh të pjekuna, erë bari të rí, erë lulesh, erna të ndryshme gjethësh e bimësh të mëshefuna nëpër kânde të freskta. Të tâna këto erna të përzieme, ndërmjet mureve qì s'i lëjshin me tretë e m'u hapë përtej, përbâjshin nji erë të vetme, të veçantë, të fortë e të shëndoshë si piye aromatike.

Muzgu, me hije të lehta, ishte kah binte për me shqimë ç' do ngjyrë e me ndezë mijë hyjsh në copën e qiellit qì rrinte si kapak i argjentë mbi mure. Por, para sëve ândrrues të Shukut, kopshti merrte dalkadalë nji dukje tjetër, nji fytyrë agimore.

E, për disa çasa, gjithçë ndërroi si për mrekull. Drita e prendverave mâ të bucura qì kaluen u ngjallë nëpër blerime qì nisën m'u dridhë gëzueshëm si të

ngushullueme prej nji hovi tē rí lāngjesh pértrise ; heshtja, qi e mbështillte kopshtin si tis i hollë, papritmas u mbush me zâne e klithma hareje. Nëpër ato zâne, ai njohti nji zâ tē lehtë vajze e zémra i u dridh. Ktheu fëmijë. U rrokullue nëpër bar, u kacavar nëpër kumbulla, shtrîni dorën e deshirueshme kah fiqt e mjaltëshëm, u mësheh mbas shimshirve tē dëndun. Befas, hovi i tij u ndal e mbet si i pîmë me sý kah derza qi po çilej. Dusha, shoqja e vocërr, mikja e agimeve tē para, hyni me nji sheqer tē kuq në dorë e i u avit. E, tue u avitë, shtiente sheqerin në gojë tē vogël dhe e thithte...

— E kena shum tē bukur kët kopësht mbasshtëpije...

Zâni i nuses e zgjoi Shukun prej ândrrës. Në hov tē parë i erdh maraz pér vegim qi ato fjalë zhavari-tën, por mbandej pat disi marre pér heshtje tē zgjatueme e atëherë nisi me bisedue :

— Shum tē bukur... Mue m'a kânde fort pse më kujton kohnat e voglis. Vîjshem shpesh këtu me luejtë. Kujtimet sado t'âmbla qi janë gjithmonë tra-zojnë pak. Gjâ, kjo, qi më ndodhi edhe mue tue hý këtu mbrêndë.

Flitte edhe e shikonte.

Nusja, me at trup tē lulzueshëm ku tē rít mâ i shndoshë ngadhnjente, rrinte tue ndëgjue me buzë në gaz. Syt e saj qeshëshin, tē lumë e tē qetë. Krejt turpi i mâparshëm ishte zhdukë prej fytyrës së saj.

Shuku mëndonte :

« E lumja ti qi nuk din se ç'âsht melankonija. Mue kjo sëmundje e hollë m'a bren shpirtin shpesh. Me t'i kallzue tý këto sende, kishin me t'u dukë tē çuditëshme e, ndoshta, qesharake. E lumja ti! ».

Me zâ të naltë tha :

— Un mungoj mâ se dhetë vjet prej Shkodret.
Kur rrin njeri kaqë shum larg vêndit të vet, në kthim,
sidomos ditët e para, sendi mâ i vogël i bân përshtypje.

Buzët asaj i luejtën si të dojshin me thânë diça.
Shuku priti, por ajo s'foli.

Drita kishte nisë m'u zverdhë e m'u marrë :
muzgu ishte sypri kopshtit. N'at fillesë errsije djali
nuk dallonte mirë fytyrën e nuses, edhe pse ajo rrinte
disi larg tij, por i u bâ se trupi i dridhej sikurse në
nji shkas të ndrydhun, në nji hov të ndaluem.

Mêndoi se ndoshta ishte mërzitë aty me tê e
bâni, tue u nisë kah të dalunit :

— A shkojmë ?

Ajo s'përgjegjji por vojti mbas tij. Nj'aty te mje-
disi i kopshtit, Shuku s'mujt m'e pritë pyetjen qi mâ
se nji herë i kish ardhë tu buza dhe e kish kapërdi :

— A din me më kallzue gjâ pér nji vajzë të
vogël qi i thojshin Dushë edhe rrinte me shtëpí këndej
pari diku ?

Nusja ecte gjithnjë mbas tij. Ai, mbasi nuk mori
përgjegje, vijoi me thânë pa u sjellë mbrapa :

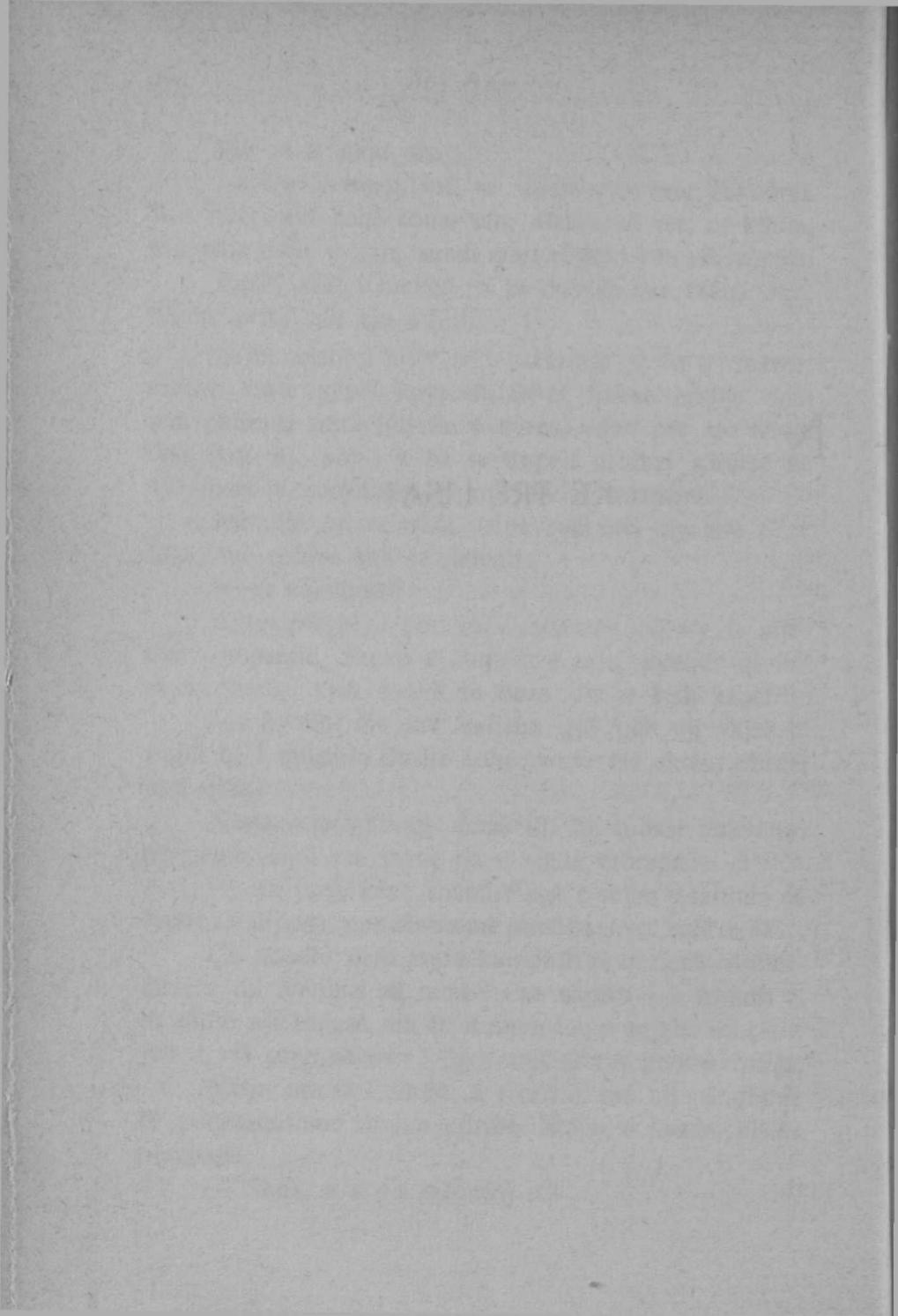
— Ka pasë kënë shëndet-ligë e shum e thithun në
fytyrë ; s'dij pse, por zêmra më thotë se do të ketë dekë ...

Ça ndodhi para atyne kumbullave qi qenë dishmi-
taret e nji fëmijnis së lume ? Pse shpirti i u trondit si
të shifte nji kriesë mâ të dashun tue u ngjallë nji ças e
tue u ulë prap në vorr ? Ai u suell si t'a prekte rrufeja.

Nusja, me zâ t'âmbël e t'ultë e me nji nêngeshje
të paçansueshme qi i a ndritte skajet e buzve, kishte
përgjegjë :

— Shuk, a s' po më njeh a ?

KE TRE LISAT

I

Nat triumf ari dielluer kolloboqet e blera, livadhet e pakosituna e prozhmi i njomë kënaqshin syt me tonalitetet e ngjyrave ndërrojse. Edhe ajo shtepi katundi qì ngrihej në mes të tyne, me gjith vobsin e saj, ashtu e prarueme nga plotnija e dritës mëngjesore merrte nji dukë tjetër, mâ të bukur e mâ të pëlqyeshme. Plehnat e oborrit qitëshin tym në diell; pulat kakarishin tue kërcye mbi gardhiqe; dallëndyshat endeshin me hov shigjetuer prej prozhmit e në hatlla dhe e rrrethojshin shtepin me fluturime mirë-uruese. Heshtja e artë e mëngjesit an'e kând ishte e mbushun nga të kekllishunit e përhershëm të kungallave.

Mrika, bija gjashtëmdhetvjece e shtepis, me lehtesi e shpejtë të gëzueshme po kryente punët e mëngjesit. E âma, Lukja, me furkë në dorë tue tjerrë lesh me nji lëvizje automatike gishtash, sillej nëpër shtepi e i hidhte së bijës me zâ të naltë herë nji herë nji tjetër porosi. E si ndodhë gjithmonë, mâ fort e ngatrronte se e ndihmonte me ato fjalë, pse e bânte me lânë për gjymsë nji punë e me kapë tjetren pa rend e pa kohë. Por ec e thueju plakave...

Mrika durueshëm bânte e zhbânte pa u pshtjellue, e lehtë e e shpejtë si dallëndyshë. I vînte për dore gjithçë e puna e saj sillte mbarë tânë shtepin.

— Ulu, dad-ó, ulu e pusho. Mos kij kasavet: a s't i kam mbarue gjithmonë mirë këto punë?

Plaka dilte në çardak të çelun kah tokët e mbjelluna e rrinte nji ças tue shikue n'oborr: diça i binte në mënd e pyette Mrikën.

— A i ke qitë ujë thive?

— Po, moj dadë.

— Pulën e zezë s'jam tue e pá. Mos na ka tretë?

— Tash po e kërkoj imbandej sa të mbaroj këtu. Mbas nji grime prap pyette:

— Ç'e ke bâ sahanin e madh?

— Tek â, dad-ó, me enë tjera.

— Laje e shtîne n'arkë. Të kam thânë njiqind herë se duhet ruejtë. Pse e ke xjerrë prej arket?

— Vetë më ke thânë kur erdhën ata shkodranët me bûjtë.

Plaka i a priti idhnueshëm:

— Ç'e dij ça të kam thânë?! Tash po të tham kështu. A more vesht?

Mrika punonte pa u trazue asnji fije. Lëvizja e saj dikonte jetë e harë nëpër tânë shtëpin. Kur duel prej odës së zjarmit t'ultë e t'errtë në çardakun e mbushun me diell, bukurija e gjashtëmdhetë prenderave të saj shkëlqeu e freskët dhe têrhjekse.

Dukej princeshë e mëshehun në petka katundarje.

Prej faculetës qi i a mbështillte kryet i dilshin tu veshët flokët e zez të kaçurreluem. Dy së të mëdhâj, plot shkëndija, i ndritëshin nën vetulla të holla e të harkueme me nji përsosje t'adhurueshme. Lëkurën e fytyrës e kish të lëmuet si t'ish kadifje; gojën e vogël, të purpurt, me buzë të trësha. Trupi i saj ishte pak i shkurtë por mirë i përpjestaue. Duert e njoma,

me gishta të gjatë, i ishin prishë pak nga punët e shtëpis.

Bukurin e miseve të fytyrës e të gjymtyrve i a shtonte edhe mât tepër nji gjallni e jashtëzakonshme sjelljesh. Edhe kur rrinte pa luejtë, lëvizja e hovshme e gjakut, drita e sâve xhixhillues ku derdhej nji valavitje e shpejtë ndiesinash të rrëmbyeshme, të rrahunat e krahnorit të mbushun përhapshin anë për anë si nji jetë krojesh, flatrash e bubuqesh.

— A mbarove mât? — bâni e âma me zâ të shqyem qi kumbonte përherë me nji jeh të përziem pakënaqsije e stice.

— Mbarova, dadë, mbarova.

— Atëherë merre fuguren e Zojës qi ka prû Zeka prej Shkodret e vire n'odë të mirë.

Mrika mori gozhdat e çakiçin. Hypi ndër gjûj mbi nji arkë edhe e nguli gozhdën në mur. Tue u ulë gati sa s'u rrëzue, por gjet menjherë drejtpeshimin e trupit. Shpërtheu në gaz.

N'at ças hyni n'odë Zeka, vllau pak mât i madh se ajo, për me marrë çakiçin qi i duhej poshtë ku ishte tue punue. I a kapi së motrës prej doret tue i thâne idhnueshëm :

— Çà ke qi queshe ashtu si e marrë?

Vajza s'bâni zâ.

Ai e shikoi me fytyrë të vrântë e u ul poshtë.

Mrika s'i vûni vesh, por vijoi punët nëpër shtëpi me gjallni të gëzueshme qi shprazej gjithkah si ari ngadhnyses i diellit. Nisi edhe me këndue.

Zeka, poshtë, po mbërrthente do drrasa në thark të thive.

Kânga e së motrës bâni m'u përshkue nëpër së të tij nji hije të zezë. I ra kërcnueshëm gozhdës në çakiç si të donte me shfrye nji idhним të mësheftë.

II

N'at mbasdite Mrika doli në prozhëm me mbledhë krande për zjarm. Lejthishta e veshte krejt kodrën deri në maje. Vajza u fut në hijet e freskta të saj tue u ngjité shteg pa shteg kah maja. Mblodhi krandet e i grumbulloi ke cungu i nji ländës së madhe, qindvjeçe. U shtrî mbandej në bar me pushue.

Drita e diellit tue depërtue nëpërmjet gjethve të gjelbër mbulonte barin rreth saj me ravizime të panumërtë. Ersimet e kaçubave qi flêjshin n'ajr të nxetë kishin hove hove zgjime të paprituna. Ndëgjoheshin cingrime zogjsh nga thellsít e filladshëme të prozhimit.

Ajo ishte shtrî në shpinë e kishte mbyllë syt. Hija e qerpikve të mëndafshëtë i u zgjatte mbi mollzat e faqeve të kuqe. Krahnori porsa shifej tue i u çue e tue i u ulë.

Rrinte ashtu pa luejtë, si të donte me shijue në paqë âmbëlsin e nji mëndimi të mësheftë.

Do guraleca qi rrëshqitën tue kërsitë prej majes së kodrës e bânë m'u çue ndëjun me hov. Tue u mbështetë me të dyja duert për tokë, kishte sjellë kryet e bukur kah përpjeta, në përgjim. Faculeta e flokve i kishte rá në qafë e kaçurrelat e liruem dridheshin në ç' do lëvizije të krës.

Nji frushull gjethësh të luejtun u ndëgjue aty afër e, mbas nji grime, nji zâ i ultë thirri:

— Mrikë!

— Gac! - përgjegji vajza.

U duk nëpër kaçuba nji katundar i ri me brakesha e me brez të kuq. Nji shamí e verdhë i a shtrëngonte ballin.

Erdh e u ul ngjat vajzës qì menjiherë i a mori dorën.

— Mezi qì kam muejtë me ardhë, Mrik-ó, — bâni djali. — Kam pasë do punë sod te shtëpija. M'u desht m'e rrëjtë vllán.

Vajza e kundronte me dashuní të pamasë e i a fërkonte dorën me të dyja duert e saj.

Pyeti me zâ të dridhshëm tue u kuqë:

— E... nuk i ke përmendë gjâ vllaut?

Djali bâni nji shêj me dorë si të donte me thânë se të tâna punët ishin kah i shkojshin pér së mbrapështit.

— S'i a kam pá edhe gjasën. Por domosdo ndër këto dit...

Katundarja e bukur me sý pér dhé tha tue ulë zânin:

— Të kam kallzue se më kanë lypë. Nji shoq i Zekës don m'u miqsue me né. Un i kam thânë dadës qì tash njiherë s'due as me m'a përmendë martesën... pse jam e re e deshiroj me ndëjë tu shtëpija me punue. Por..., në vonofsh, kanë me më shtrëngue e kanë me më fejue pa më pëvetë; Zeka e pëlqen fort miqsín me shtëpí t'atij djalit.

Gaci e përkëdheli krejt me nji shikim të përmallshëm.

Tha, me zâ të premë e të sigurtë:

— Herën tjetër kur të shifena kam me t'a prû përgjegjen e vllaut. Si do qì të vijë puna, a me të mirë a me të keq, ti do të jeshë e emja!

Vajza mbështeti kryet në krah të tij, tue pëshpëritë:

— Po un e ytja jam...

Ai e puthi ndër flokë. Mbandej, tue e largue pak prej vetes, shtini dorën në xhep të brakeshave e nxori nji sapun të kuq me erë.

— Qe, — tha — çà të kam blé në Shkodër.

Vajza, tânë gazmënd, e kapi sapunin dhe i mori erë.

— Sa erë të mirë paska!

Katundari i rí futi fytyrën ndër flokë të saj.

— Edhe tý të vjen erë e mirë!

Mbandej, tue afrue buzët ke veshi i vajzës, shtoi me zâ t'ultë:

— Kur të bâhesh grueja e eme për gjith ditë pazari qi të shkoj në Shkodër tash t'a blej nji.

Asaj i ndritën sýt e u rras dashunisht ndër krahë të tij. Ai e shtrëngoi me hov. Ndëjën të përqafosun nji copë herë pa folë.

Befas ajo u shlirue nga përqafosja dhe ngrehi veshin.

I ishte bâ se dikush po avitej kadalë tue luejtë gjethët e prozhmit në kalim. Por jo: kishte qënë nji frymë e papritun flladi nëpër lejthishtë.

Me gjith atê Mrika bâni :

— Â kohë m'u çue...

Gaci e ndihmoi m'u ngritë në kâmbë. Tha:

— Mos rri në kujdes... Un do të flas me Palushin. Si t'a marrin vesht mirë punën t'onë, ai tash e ndreqë me gjint e tuj. Të mërkuerën shifena, buzë mbrâmjet, tu kroni.

I a shtrëngoi krahin në shëj përshëndetjeje e u nis kah përpjeta për m'e kapërcye kodrën e me dalë n'udhë të vet.

Mrika kapi në krah coklat e mbledhuna e mori kah shtëpija.

E âma e priti me poterë.

— Po ti ku je, moj, mos e prûsh kryet! Dy sahat me mbledhë dý copë krande.

Zeka kishte ndêjë në fund të shkallës tue pré nji shkop me brisk dhe e shikonte me sý të turbull.

Ai shikim i ngulun, plot idhnim, e theri vajzën thellë në zêmër.

— Mos ka rá n'erë? — tha me vete tue lëshue krandet afér votrës.

III

Shtegu qi çon te kroni â shetija e katundareve. Buzë inbrâmjet, me buljerë në krah, dalin grá e vajza për me mbushun ujë në krue. Ndeshen udhës shoqe me shoqe e shëndrrojnë dý fjalë.

Dita âsht e mundueshme ndër katunde e ato biseda mbrâmjet disi janë nji pushim e nji argtim. E, më sa dielli perëndon e hâna del, kroni i mbushë buljerat nji nga nji tue këndue. Gjithcilës vajzë e gjithcilës grue i këndon nga nji kângë të veçantë. Përse, kroni, të tâna i njeh. Vajzat i njeh të vogla e i pau dalkadalë tue u plakë. Pasqyra e qetë e ujit mban kujtimin e të gjitha fytyrave. Kroni, në heshtí të lehtë, i këndon gjithkuj kângën e mallëngjyeshme të kohës së kalueme. Por pak kush din t'a marrë vesht... E shumta kalojnë habitëshëm. Shuejn eten, mbushin buljerat e nuk e ndëgjojnë. Kjo, ndoshta, â mâ mirë për to, sepse kânga e kronit shëndrrohet në vajë, tue jehue në thellsít e shpirtit. Atëherë mâ mirë mos m'e ndëgjue... Ashtu

sikur bâjshin edhe ato katundare, vajza nuse grá plaka, qi bisedojshin tue shprazë në paqë të mbrâmjes zâne të holla, gaz të gëzueshëm, urime e përshëndetje e i a mbulojshin kângën. Kroni nisi m'e çue zânin vetëm atëherë kur buljera e fundme qe mbushë e nusja qi e kishte sjellë u zhduk mbas kaçubave.

N'at ças arrini Mrika. Por as ajo nuk i vûni vesh ujit këndues, qi ndoshta kishte shum sende me i kallzue, por vêndosi buljerën nën curril e kaloi përtej.

Gaci e pritte, mbas nji rrapi.

Menjisherë e shtrëngoi në zêmër. Tue e mbajtë ashtu, fytyrë mbi fytyrë, i foli shpejt me zâ t'ultë. Haraja i kumbonte në zâ.

— Mrikë, xêne të kryeme punën: i kam kallzue vllaut...

— A i thae për mue?

— Emnin s'mujta me i a thânë. Qe, po të diftoj gjithsesi. Jena kënë në Shkodër sod, un edhe Palushi. Në të shkuem, ishim krejt vetëm. Më vinte mjaft zor, por e bâna zêmrën gur e i thaçë: « Me pasë xânë un marak në nji vajzë e me dashtë m'e marrë, ça kishe me thânë ti, Palush? » Ai u vrâ e përgjegji: « Kishe me thânë se e ke gabim e se nusen kam me t'a gjetë un, pse nuk të tokon tý me i a gjetë vetes. Edhe mue më ka martue tata (dritë pastë!) pa më pëvetë asnji fije ». Un prap i a bâna: « Po me pasë hý aqë thellë, Palush, sa mos me mujtë me kthyë mâ mbrapa? » U idhnue, më bërtiti e s'më la gjâ pa shá. Un i u luta, i a kallzova deri diku punën, i thaçë se nuk mund të kemë të gjallë pa tý. Ai, për fund, u zbut e më tha: « M'a ke bâ keq. Por mbasi t'â ngulë mëndja aty, në kjoftë vajzë konakut, e ndreqim. Flasim edhe

me nânën nji herë». Un deshta me i thâné pér ty, por u' ndalova pér shkak t'asaj ngatrrese qi kena me ku-shtrij t'uej. Por edhe kjo do t'ujdiset sod a nesër. Â Palushi në bisedë me ta. A je kondënd tash?

Mrika i dha përgjegje me nji shikim t'âmbël ku ndritte mirnjohja mâ e thellë.

Gaci bâni:

— Shko tash. Â vonë, e un e kam do rrugë pér deri tu shtëpija.

Hâna kishte prarue rrapin. N'ajr të voktë dri-dheshin zânet misterioze të gjethve, të fshâmit e erândshëm të prozhmit e kânga e përvujtë e kronit në vetmi të mbrâmjës.

U puthën përmallshëm. Mrika s'donte m'u largue: nji ndiesi e paspjegueshme e shtyntë m'e zgjatë sa mâ tepër at të puthun dashunuer.

Gaci mâ i pari u dá.

— Shko — tha. — Â vonë.

Vajza mbylli sût. I a dha dashsit edhe nji të të puthun me fytyrë të tretun prej âmbëlsije. Fshâni e tha tue u nisë:

— Lâmtumirë!

Zbriti te kroni.

Uli dorën me marrë buljerën: buljera s'ishte nêncurril.

Zêmra i u fik.

— Jezus-Marija! — u çudit vajza.

Solli sût rrotull, kërkoi gjithkah; nuk e gjet kurr-kund.

« Qyqja un! po si të shkoj tash tu shtëpija pa buljerë? »

U nis rrëshqânas, krye-ulun, si kingj qi e çojnë m'u pré.

Gjet n'oborr katër a pesë djelmosha t'armatosun. Zeka po ulej shkallive me pushkë në dorë e me rryp të fyshekve të ngjeshun. U bâni shokve:

— Këndeje kah kroni, këndeje.

U larguen n'at anë tue ngá.

Fjalët e vllaut i a shtinë të dridhunat Mrikës.

— Ç'âsht? — pyeti trêmbshëm dadën qi kishte nisë me vajtue me zâ të naltë.

— Na kanë vrá Ndokën. Kanë qitë kushtrimin pér me ndjekë gjaksin.

Ndoka ishte i biri i axhës Rrok, qi kishte shtëpin pak mât andej në rrâzë po t'asaj kodre.

— Bânu gati — i tha e âma — të shkojmë në mort.

Mrika u ngjit nalt. Nxori prej arkës dý faculeta të zeza, ndërroi petkat shpejt e shpejt e veshi këpucët e reja.

Para se me dalë në çardak, hodhi nji sý në sqoll. Buljera e mbushun me ujë ishte në vênd të zakonshëm.

Mrika doli. Dhimba pér kushrînin e vramë i u përzie në shpirt me frigë të paspjegueshme qi e kishte kapë. Dada, udhës, fshânte e gjëmonte. Vajza, si padashtas, nisi me lotue.

Kur arrijtën tu shtëpija e axhës Rrok gjetën të dekunin në mes t'odës së madhe rrëthue prej grave qi piskatëshin. Trimat pa folë pijshin duhan me ftyrë të vrâme.

E Mrika qau dishprueshëm kur mori vesht se kushrînin i a kish vrá Palush Gjini, vllau i Gacit, pér nji çâshtje të vjetër e të ndërlikueme gurësh kufîni. Qau dishprueshëm tue mëndue drejtimin qi kishin marrë Zeka me kushtrij e me djelmni të katundit.

Por djelmoshat e armatosun kthyen mbas pak kohe.

— Për sod na kanë pështue — tha Zeka.

Fjalët e tij çuen peshë edhe mâ tepër vajin e grave e vrânë edhe mâ tepër fytyrën e burrave.

IV

Mrika për tri a katër dit, nuk dijti as ça me mëndue. Heraherë i dukej si t'ish zgjue prej nji ândrrë të çuditëshme: pjekjet dashunore në lejthishtë e tu kroni i u tfaqshin të rrethueme me nji avull të kaltër, në nji largsí të madhe, përtej moteve e përtej vëndeve të njohtuna; heraherë përkundrazi shtëpija e saj, print, vllaznit Gjushi e Zeka, kushrïjt i gjajshin sende e njerz të nji jete tjetër; vrasa e vorrimi i Ndokës, nji ângth kalues; Gaci, ngushulluesi i ardhshëm.

Por bisedat qi ndëgjonte or'e ças i a zhdavari-tëshin keqas kët shpresën e fundme. Emni i Gjinajve ishte i përçapun me mëni të madhe në drekë e në darkë. E Mrikës i u bânte se Zeka tue folë i a ngulte sýnin idhnueshëm si të donte at mëni të madhe t'a shprazi pak edhe mbi të.

«Zot, a thue din gjâ?»

Por, në fund, nuk e trazonte sa përpara kjo frigë. Tjera mëndime i a dërmojshin shpirtin. Ândrra e bukur e saj, dashunija qi i a mbushte zêmrën me haré, ishte këputë e shfletëzue si lule e rrëzueme prej shtërgatet. Sod, për të, ishte turp me dashtë të vllán e gjaksit. Nji humnerë e pakapërcyeshme ishte çelë ndërmjet sish. Mjaft ajo, me arsyetime giithfarësh, mundohej t'a fikte zjarmin e âmbël qi e shkrînte e të vëjë mbë kâmbë të tij nji shkëndijë sado të vogël t'asaj mënije qi ush-

qente tânë gjinija. Kot. Gjithnji dashunija i flakonte e fortë në shpirt. Fytyra e Gacit i dukej e pafajshme, bujare, e dashun. Ai e tundonte prorë ndër ândrra tue i thânë: «Mrikë, pse je idhnue me mue? Ç'faj kam un? Né të dyve kurrgjâ s'mund të na dajë: i kena lidhë zêmrat t'ona për jetë...».

E buzët e tij, në gjumë, aviteshin aviteshin, i a pëershqitshin fytyrën, i a kërkojshin gojën.

U zgjonte me hov. Djersë të ftofta i a mbulojshin ballin.

E Mrika filloi m'u zbë, filloi m'u mbarue. Edhe shtëpija heshtëtë si e mërzitun tash qi ajo s'punonte me kujdes të gëzueshëm si përpara. I kryente punët turavrap dhe u ulte brî votre, pa u vû aspak vesh ankimeve të dadës, pa dijtë se çà bâhej rrëth e rrrotull saj.

Nji ditë, qi po binte shi e ajo diçë ishte tue qepë në fund të çardakut, emni i Gacit i tinglloj i pëpritun në vesh.

Njohti zânin e Zekës. Shikoi për nji plasë të drrasës e pau, poshtë nën ahër, Zekën me nji kushrî të tyne, vllâ i atij të vramit.

Zeka po i thonte me zâ t'ultë:

— Ndëgjo. Un e dij se eme-motër â pá shpesh me Gac Gjinin. S'kam mujtë me i xânë se dij vetë çà u kishem bâ... Nejse: dron nieri marren. Por, ndëgjo: nesër nisim nji grue tu Gaci e i çojmë fjalë m'u dukë ke Tre Lisat. Grueja t'i thotë se e pret Mrika m'u pjekë në tê. Ai ka me ngá. Aty na i vêmë pritën e e vrasisim.

Kushrîni i a bâni:

— Të lumtë! Bukur boll e ke mëndue... S'kena si e marrim mâ bukur gjakun e Ndokës (dritë pastë!).

Zeka porositi:

— Ça të kallzova për Mrikën mos i a përmend kuj, as tash as mbas qi të kryehet puna. Vrasa e Gacit i vën kapak atij horlleku e asaj s'â nevoja me i thânë gjâ.

Mrikës i u dridh këmisha në shtat.

« Me emën t' em duen m'e vrá Gacin! »

Syt i u turbulluen e si nëpër nji mjegull të dëndun pau të dashunin tue ardhë gëzueshëm në pjekje, pa e mëndue asnijifije rrezikun.

« E në vênd të Mrikës, ke Tre Lisat, qyqarin tash e pret deka ».

Të përqethuna të ngrita i përshkojshin gjith trupin. Nji nye i ishte lidhë në fyt qi u zmadhonte ças me ças. Zêmra i rrihte me i plasë.

« A mund të rrij un pá bâ gjâ? »

Por e shifte veten fare të pafuqishme.

« S'jam as e zoja m'u çue mbë kâmbë e mëndojo m'e pështue! ».

I ra të fikët. U shtrî mbi drrasa të çardakut pa mënd e shise.

Kur çeli syt ishte në dyshek. I a kishin lidhë kryet me peca të laguna n'ufull. Dada, ngat saj, rrinte gati plot kujdes me i a ndërrue pecat. Zeka, tue pi duhan në fund të të shtrumes, i a shqyrtonte fytyrën me verejtje.

V

Dielli ishte ngjitë dý pëllâmbë mbi male kur i doli Mrikës gjumi. U çue menjisherë e u vesh. Natën, nji mëndim ishte pjekë në mënd të saj. Gjith dobsija e trupit, gjith ligshtimi i shpirtit qi e kishin molisë

në mbrâmje ishin zhdukë me terr të natës. Nji drejtim të vetëm i kishin marrë të gjitha mëndimet.

Lau faqet e doli.

Dada i briti tue i u vû mbrapa m'e ndalë:

— Ku po shkon, he ti mos pritsh, ashtu paqef si je ?

Mrika nuk i u përgjegj, por mori nëpër lejthishtë me i u ngjitë kodrës. Kur kapi majën hodhi shikimin andej e këndeje e i u vû teposhthes me shpejtë.

Gjaku i rrihte hovshëm ndër dej. Zêmra i dridhej ças me ças në frigë mos po ndëgjon në largsi krisëm pushkësh. Kaqë ishte psimi i saj sa që ishte gati e sigurtë se ajo batare e largët do t'a rrëzonte edhe atë as 'i pikë gjallë aty në mes të rrugës. Krejt shpirti i ishte ngrehë në përgjim, n'ato heshtë mëngjesi. Por heshtjet e kullueta s'i prishte gjâ përveç kumbimit të hapit të ngutëshëm të saj.

Mbas shiut, qelli shkëlqente mâ i bukur. Kaçubat ishin krejt të laguna e dielli i bânte me vezullue cirkat e ujit, në to, si djamanta të gjallë.

Ajo eci nji orë rrjesht pa pushue kurrnji herë. Tu nji grykë e ngushtë ndërmjet dy kodrave të mëdhaja e të thata, zâni vênd.

Sa priti aty as ajo s'dinte me kallzue. Dielli u ngjit në midis të qiellit e mbandej nisi me rá. Hijet ishin sjellë rrrotull, në tânë at kohë.

Ajo s'mëndonte kurrgjâ. Nji gjakftoftësi e çuditëshme i a zotnonte dejt: gjakftoftësija e vëndimeve të preme.

Pa luejtë, si t'ishte pjesë e shkâmbit ku rrinte mbështetë, me sý të tretun në largsi, pritte durueshëm pa mëndue kohën që kalonte.

Nji hap e bâni m'u shkundë. Në mbarimin e grykës së ngushtë njohti Gacin. I shkoi përpara, kadalë.

— Ku ve? — e pyeti me zâ të fikun.

— Mrikë! Ti këtû? A s'më ke çue fjalë me të pritë ke Tre Lisat?

Ai u afrue me hov e desht me i a kapë dorën.

— Mos më prek! — e ndaloi vajza me zâ të ngurtë.

Ai shikoi, i çuditun, fytyrën e zbetë të saj. Turbullimet e atyne ditve e kishin hollue, tue e zbukurue edhe mâ tepër. Syt i ishin thellue e bâ, disi, mâ të zez.

Djali i a priti:

— Ça ke? Pse më ke thirrë?

Vajza foli me zâ të ngutëshëm:

— Të kam thirrë me të thânë se mâ ti me mues' ke të bâjsh.

Djali prap desht m'u afrue me nji hov t'âmbët dashunije.

— Mos më prek — bâni vajza me egërsim.

E shtoi:

— Kjo âsht e mbrâmja herë qi shifena. Shiko, pra, e mos u rrêj, në të thirrët kush n'emen t'em. Pse un s'kam me të thirrë mâ kurr. Kena gjakun ndërmjet...

Asaj i u grinte zêmra për mbrênda. Me i pasë ndëgjue ndiesinat mâ të hovshme të shpirtit e kishte shtrëngue të dashunin ndër krahë e puthë, puthë dishprueshëm për herën e fundit. Por gjaku shqiptar, tue i vlue ndër dej të njomë, e ndalonte me u poshtnue n'at mënyrë para anmikut, pse anmik do t'ishte ai edhe për të mbas tashit.

Gaci tha me zâ qi dridhej:

— Kurr, kurr mâ, Mrikë, s'kam me të pá?

Ajo kapërdini lotët e përgjegji për me i a pré udhën edhe tundimeve të veta në kohën e ardhëshme;

— Kurr. Me bâ me dijtë a me të pá se sillesh afër shtëpis s' onë, i kallzoj vllaut e i prij vetë me të vrâ pa kurrfarë dhimbet.

Djali fshâni, tue ulë kryet:

— E paskam pasë rrezik!...

Mrika tha:

— Lâmetênzonë!

E u nis pa e shikue: u nis me t'ecunit e nj'atij qì shkon me rá në ndonji humnerë.

Eci pa u sjellë mbrapa e pa dijtë se ku shkonte; eci tue ndjekë rrugën habitëshëm.

Nji zâ i rrepët e bâni me çue sût.

Pau Zekën, të zverdhun në fytyrë, tue dalë prej nji gardhi me pushkë në dorë. Kushrîni, edhe ai me pushkë, ishte imbas tij.

Mrika shikoi për rrëth: ishte ke Tre Lisat.

Zeka i a rrasit nji grusht të madh në zêmër.

— Ah, shakë e ndytë! E dij çà ke bâ... Bastardhe!
I a ngrehi pushkën në gjoks, i tërbuem.

Kushrîni hyni ndërmjet:

— Zekë, mos u bân i marrë. Mos të hijmë në gojë të dynjâs...

Vajza ishte ndalë e rrinte ftoftas si mos t'ishin për të ato të shame.

Zeka e rraku për krahi dhe e hodhi përpara.

— Ec, hore e keqe! Sod e pështove, por nji ditë tjeter kam me t'a vrâ si qen. Ec, bastardhe!

E tue e shty me pushkë, nisi m'e përsjellë kah shtëpija.

DILOCA

1. *Leviticus*
2. *Numbers*

3. *Deuteronomy*
4. *Joshua*

5. *Judges*
6. *Ruth*

7. *1 Samuel*
8. *2 Samuel*

9. *1 Kings*
10. *2 Kings*

11. *1 Chronicles*
12. *2 Chronicles*

13. *Ezra*
14. *Nehemiah*

15. *Esther*
16. *Psalms*

17. *Job*
18. *Proverbs*

19. *Ecclesiastes*
20. *Song of Songs*

21. *Isaiah*
22. *Jeremiah*

23. *Lamentations*
24. *Ezekiel*

25. *Daniel*
26. *Hosea*

27. *Joel*
28. *Amos*

29. *Obed*
30. *Obadiah*

APOCRYPHAL

1. *1 Esdras*
2. *2 Esdras*

3. *3 Esdras*
4. *4 Esdras*

5. *5 Esdras*
6. *6 Esdras*

7. *7 Esdras*
8. *8 Esdras*

9. *9 Esdras*
10. *10 Esdras*

11. *11 Esdras*
12. *12 Esdras*

13. *13 Esdras*
14. *14 Esdras*

15. *15 Esdras*
16. *16 Esdras*

17. *17 Esdras*
18. *18 Esdras*

19. *19 Esdras*
20. *20 Esdras*

21. *21 Esdras*
22. *22 Esdras*

I

17 kallënduer 192...

Veri i rreptë, qì tash tri dit frýn papushue, e ka hjedhë tu dera e eme. Veri qì lind mbi majet e ngrîta të maleve, uluron me vikamën e njimijë drangojve nëpër gryka të ngushta, kapercen fushën e Shkodrës dhe mësýn valët e detit tue u futë në luftë me to. E ka shkëputë si nji gjeth të lehtë prej malit të vet, e ka grabitë e m'a ka ulë në shtëpi.

Sod në mëngjes, tue dalë për me shkue në zyrë, e gjeta jashta derës s'oborrit, të strukun në nji skutë, me krahnuer të rrasun ndër krahë të kryqzuem, bojë vjollzë në fytyrë, tue u dridhë nga të ftoftit: xhubletën zhele-zhele, gishtat e njânës kâmbë të dalun nga opanga e grisun.

I fola :

— Ça lypë ti këtu ?

Mori me luejtë vëndit e me përgjegjë; por, kah ish tepër e pigullueme, s'mujt me bâ as njânën as tjetrën.

M'u dhimb e bërtita :

— Ça të ka qitë prej shtëpije me kët mot, moj qyqare ?

Prej buzve të nxime doli nji fije zâni.

— S'kam shtëpí, zotni; jam jetime rrugave...

S'qeshë i zoti t'a ndaloj hovin e zêmrës.

— Hyn, — i bâna, — hyn m'u nxé.

— E ndihmova m'u çue, me gjith qı pata pak zor t'a preki. Ishte e palame, me nji këmishë tânë zdralë. Mezi qı u ngrit e me vështirsí të madhe i u ngjit shkallve. Kur e shtfina n'odë të zjarmit, em-âmë u habit:

— Pale! po këtë ç'e prûni tu na?

— Lène të nxehet tu zjarmi, — e porosita, — edhe jepi ndonji send të voktë me pí se po mërdhet.

Mbasi piu nji tas me qumësht të vluem pashë se i erdh disi fryma; atëherë e pyeta :

— Prej kah je?

— Prej Dukagjinit.

— Kur je ulë në Shkodër?

— Mbrâmë natën.

— Ça t'u desht me ardhë nëpër kët të ftostë?

— S'kishem kurrkënd atje e askush nuk m'a jepte nji kafshatë bukë.

— Si të thonë emnit?

— Dilocë.

I thashë nânës :

— Mbaje këtu deri sa të kthej un e mbandej shofim se ça mund të bâjmë pér tê.

II

19 kallënduer

I a kam mbushë mënden s' em-âmë m'e marrë si shërbtore. E vërtetë qı jemi un edhe ajo të vetëm e s' kemi nevojë pér gjind të huej, por shtëpija (si thotë nâna) sa mâ shum qı të punojsh aqë mâ shum qet punë e pse shtohen dý duer, dobí ka se dâm jo: shtohet edhe nji gojë por ku hanë dy vetë mund të hajë edhe i treti.

Ajo e ka pranue me gëzim.

Duket se ka vuejtë shum, e shkreta, ke ai Malsori qì i a ka mbajtë fryshtë gjallë deri tash me nji copë bukë të mykun tue e ngarkue me punë të rânda, qì e këputshin. Kështu, nemose, na kallzoi.

Në sofër, nâna më tha:

— S' din me bâ kurrgjâ, por âsht shum e zhdërvjelltë e kam uzdajë se do t'a mësoj shpejt. Ka, mbandej, edhe vullnet: shof se punon me qef.

Un e porosita qì t'a bâjë të lahet mirë e mirë e t'a këshillojë m'u mbajtë sa mâ dlirtë. Shtova, tue u çue prej buket:

— Preja edhe nji kotull e hija at xhubletë të shkyeme qì ka veshë. S'mund t'a shof ashtu zhelane...

III

23 kallënduer

Pse kanë fytyra kaqë aristokratike këto vajzat malsore t'ona? C'farë vuejtjeje e mësheftë shpirtnore i a hollon e i a pastron vizat e fytyrës edhe i a mbushë sýt e thellë me mallëngjime të paçansueshme? Të gjithë e dijmë (a por kujtojmë se dijmë?) qì kanë nji mëndësi të ngushtë e se përveç ûnit a sëmundjes ase ndonji kujdesi tjetër länduer, gjâ e veçantë s' arrin me i trazue. Me gjith këtë sýt e balli e buza e tyne nga nji herë kanë, për shqyrtyesin e censhëm, shprehje të paprituna bukurije melankolike qì nuk mund të kenë burimin ndër ndiesít e zakonshme të jetës qì bâjnë, por rrjedhin ndoshta nga ndonji mall misterioz, qì u flën i pa ndërgjegjëshëm në fund të shpirtit, i trashiguem gjatë qindvjetave prej stërgjyshevë qì njohtën kohnat e lumenis. Lule të thjeshta të racës s'onë njimijvjeçare, Malsoret

kanë rujtun mā tepër se tjerat grá arbnore typin e nânave të para. E hijeshija bashkue me energji, në shumicën e fytyrave, tregon se Shqipnija qe, po, çerdhe luâleshash, por edhe lulishtë hyrinash të pashoqe.

Syt i kanë plot me dritë. Ç' farë bote mëndimesh lëviz mbas asaj drite? E kemi ndoshta gabim na qì kujtojmë se psika e Malsoreve s'mund të përbajë gjâ t' interesueshme. Pse? Shpirti primitiv a s'mund të ketë hove ndiesinash si ai i yni? Ndoshta shi pse të xhevshuna fare nga shumica e ideve qì frymsojnë jetën t'onë, shpirti i tyne â mā i pasun me ndiesi të freskta e të gjalla....

Me kso hollsinash të jashtëzakonshme i kam lodhë trút e mijë sod gjith ditën. Shkaku?

Jam kujtue, për të parën herë mbas sa ditve, se Diloca âsht e bukur...

Ushqimi i mirë, voksija shtëpijake, hjekja e ç'do kujdesi e kanë këndellë.

Sod në mëngjes kur më solli kafen, m'u dukte e pamundun qì ajo t'ish po ajo vajzë qì gjeta mbulue me zhele të ndyta, zverdhake, gati e neveritëshme, para derës s'oborrit. Duhet me besue se ka pasë vuejtë tepër për me i u lëvyrë e thá fytyra n'at mënyrë.

Tash ka ndërrue kryekëput.

Lëkura e saj â lëmue e â njomë; miset, qì është e acarija i a kishin çudnue, kanë kthye në bukurin e thjeshtë të tyne. Ka, në bardhsin e gushës, ndriçime zambaku. S'âsht e kuqe në fytyrë: ka ngjyrën e zbetë, jo prej të zbulimit qì rrjedh nga shëndeti i lig, por t'atij si të qelibarit; shkurt, nji ngjyrë ku qelibarit mā t'artë e të kulluet i ka rá, porsa, nji hije e drando-filltë. Jo e gjatë, hollake në trup. E mbaruem, kështu

m'e pá, por thâm se përpjestimi i përsosun i gjymtyrve e bân m'u dukë edhe mâ tepër se âsht.

Kam vû roe nji send në tê.

I âsht zhdukë prej sâve si nji tutë qi kish ndër dit tê para, tue u lëshue vênd nji shprehjeje sigurije e qetije. Me gjith këtê, asnji shêj gëzimi s'kam vrojtë kurr në sâ tê saj. Si nji trishtim i zbutuem por jo krejt i tretun i rrin ngulë ndër shikime; si nji flakë e përmbrêndëshme e ndalueme por jo e shueme i a hjek fytyrën.

Jam i sigurtë qi kurrgjâ s'ka, por kureshta më ngucë me dijtë a mëshefë gjâ kjo Malsore pesëmdhetvjeçe mbas asaj maske gati tragjike tê fytyrës.

IV

1 fruer

— Pse tute sa herë qi kërsset dera e oborrit?

Kam vû roe se trokllimi i portës e shqeton. Kur i duhet tê zbresi për t'a çelë, shkon disi prishaqefas; pyet pak së paku dý a tri herë «kush â?» e, vetëm mbasi merr përgjegje, hjek shulin. Edhe mue, ditët e para, më bânte me pritë jashtë. E ndijshem, aty mbas dere, kah matej e shmatej. Porse tash më njeh në tê kërsitun e nget fluturim. Din edhe dorën e nânës. Me ra dera në mënyrë tê jashtëzakonshme, âsht mërzí për atë qi kërsset. E bân me pritë gjatë para se me i a çelë.

Pyetjes s'eme s'din ça me i u përgjegjë. Kuqet. I vjen turp qi meritoi at verejtje.

Arsyeja e atij ngurrimi qesharak â sigurisht në ngathsin maloke tê saj.

Prandej nuk e ngjas tortë.

V

3 fruer

Me gjith qi pardje i bërtita, prap sot të veten se të veten: ka lânë mbas porte mâ se pesë minuta Loron, kolegun t' em.

I thashë:

— Ça dron kur kërset dera?

Uli kryet e s'bâni zâ.

Pse s'don me marrë vesht qi s'bân me lânë gjindën mbas dere tue pritë?

Më duket se âshët pak kryeneçe.

VI

7 fruer

Sod mbasdite tue pi kafe em-âmë më kallzonte:

— Âshët shum e mëndshëme e merr vesht menjiherë; mjafton me i kallzue nji punë për me t'a bâ mâ së mirit; âshët edhe e shpejtë: nuk i kjanë puna në dorë. Vetëm nji të keqe ka qi tretë shpesh: i flet njeri e s'merr përgjegje kah s'âshët aty me mënd.

Para se t'u ngrisha me dalë, më tha edhe këtë:

— Sod e çova me më blé nji rrökel pëni të bardhë; i diftova dugajën gjithsesi. A e zën besë? Mezi qi më ka ndëgjue me shkue. «Këtu afër âshët, moj budallicë!» Me njimijë kjamete qi i u mbush mëndja. Ka ngá e ka kthye në nji ças... pa frymë si t'a merrte kush mbrapa. Un s'dij si kënka kështu kaqë frigacake...

Send seri!

Due m'e sprovue. E thrres.

— Shiko, Dilocë. A din derën e madhe të kuqe qì â në krye të rrugës? këtu, moj, të rrugës s' onë...

— Jo, zotní.

— Si? nuk e din? E dyta në krah të rrëmaktë...

— Po, po: tash e dij.

— Shko e kërsiti e kujdo qì të dali m'e çelë thueji se e pres Rrokun sonde në Kafe Adriatik në shtatë sahatin. A more vesht?

Niset ngurrueshëm. Kur shef se jam tue e përsjellë me sý, shpejton. Dal në dritore kah rruga. Ka çelë derën e oborrit e para se me u nisë shqyrton udhën me kujdes. Dera e Rrokut s'âsht mâ tepër se njiqind hapa larg prej s' onës. Ajo nget sa mundet. Qe, ka trokllitë në derë e tash pret t'i a çelin. Pse siell kryet frigshëm tue vrojtë rrugën andej e këndeje? Sa mbaron punë, vjen si era... Merr frymë vetëm kur â mbrêndë në shtëpi.

Ça ka? Ça dron? Ça duen me thânen këto sjellje misterioze?

VII

15 fruer

Mbrâmë jemi mbledhë me bâ ahëngun e fundëm të karnevaleve ke Ton Lasku. Kam kthyë mbas mjes-nate në shtëpi. Mbasi çela derën e oborrit, u kujtova se kisha harrue çelsin e derës së shtëpis. Për mos me çue nânën prej gjumit nuk kërsita, por dola kah shkalla e gurit me hý nëpër odë të zjarmit, ku flén Diloca. Trokllova lehtë. M'u bâ se luejti e mëndova se më ka ndie. Kur pashë se dera s'po çilej, trokllova mâ fort. Nji brimë jo fort e madhe por e disprueshme ehoi përmbrênda.

Bora sabrin.

— Çile, moj e marrë, — vikata, — un jam:
Leci. Çile; se s' po vjen kush me të hângër, jo!

E çeli derën. E veshun për gjymsash, dridhej në terr.
— Pse u frigove?

— Nuk dij si m'u bâ, zotní. As un nuk due,
por... kur ndëgjoj krisëm natën më lot gjaku...

Kam pasë kujtue se Malsoret janë mât trimneshë.

VIII

28 fruer

Njitash më kanë hî dreqnit. Diça asht nji mëshefsi
në punën e shërbtores s' onë.

S' kam me kë e rrahi kët çâshtje. Me nânën
s'mund të këshillohem pse drue se më frigojet. Shokët
s'due t'i përziej në sende të mijë shtëpijake. Dilocës
vetë njiqind spatë me i rá nji ashkël nuk i hiqet.

Qe, ndodhja qì më ka shtî në dyshim.

Tue kthyë në mesditë prej zyret në shtëpi gjeta
para derës s' oborrit nji Malsuer, — djali i rí, mustak-
zí, i pashëm, veshë mirë, — i cilli po shikonte dritoret
e mijë me at mënyrën e veçantë të Malsorve qì kanë
nji qëllim e shtîhen indiferenta.

— Ça kërkon këtu pari? — e pyeta.

— Kurrgjâ, mor tungjatjeta, porse më kanë thâna
se në kët shtëpi â vëndue shërbtore nji çikë e Du-
kagjinit.

Nuk dij si e pse m'u dha me i përgjegjë:

— Kjo, lum djali, â shtëpija e eme e këtu s' ka
çika as prej Dukagjinit as prej kurrnji vëndit tjetër.

— M'a fal fajin, zotní; më paskan kallzue keq.

U largue. Un u pendova menjisherë qì s'e pyeta mâ gjatë.

Sa më çeli derën, i thashë Dilocës :

— Nji Malsuer â jashtë qì të kérkon...

E kapën të dridhunat aty pér aty. U suell me ikë mbrêndë në shtëpí, por un e ndalova tue e kapë pér krahi.

— Fol: çà kérkon ai djali prej teje ?

Asaj i shpëtuen lotët.

— Un kurrgjâ të keqe kurrkuj s'i kam bâ !

— Atëherë çà ka me ty ?

— Nuk dij, zotni.

Qante e dënestë me i u dhimbun gurit e drunit.

— A e njef ti at djalin ?

— Kurr s'e kam pá, por e dij se dikush më kérkon.

Fillova m'u idhnue.

— Po pse të kérkon ? kallzo ase të qita jashtë njitash...

Ajo dridhej si thupur.

— Pasha bukën, s'dij çà me të thâné, zotni. Un faj s' kam.

Në këto fjälë kumbonte tinglli i së vërtetës. Un s'e shtrëngova mâ.

Ndoshta â ndonji Malsuer të cillit i ka hý në qef bukurija e vajzës e qì qyshë në mal i a ka ngulë sýnin e â mundue m'e shtî në dorë... Prap... Diloca thotë se kurr s'e ka pá... Kot edhe ai, pa njohtë e pa dijtë e pa qénë i shtymë prej ndonji arsyewe sado të shtrëmbët, s'ka ardhë ditën pér diell m'e kerkue vajzën në derë të huej.

Jam pendue qì s'e kam pyetë mâ gjatë. S'lâ pa e kthjellue kët punë.

IX

22 mars

Kurrgjâ s'ka ndodhë ç' prej asaj dite. Tashti e dij arsyen e frigës së Dilocës kur trokllitë dera ase kur i duhet me dalë jashtë. Dron at Malsorin. Por Malsori s'â diftue kund se â gjallë deri më sod. Ende s' kam mujtë me kuptue çà kërkonte ai prej saj. S'e kam zânë mâ me gojë at punë me të.

Diloca përditë vjen tue u bâ mâ e bukur. Ka fillue m'u mësue në shtëpi t'onë. Ka marrë dalkadalë mënyra mâ të lira e të sigurta në sjellje e në të prûm. Shof se nâna ka fillue m'e dashtë nga pak. Un...

Në mëngjes, sa zgjohem, rrij e pres me padurim hapin e saj kur më bjen kafen. E ndali n'odë, kot, herë me nji shkak herë me nji tjetër, pse më kânde m'e pá tue punue me at gryksë boj-qiell përpara qì i ka pré nâna.

Në mbrâmje, kur mbaron punët, e thérres me ndëjë afér tangarit dhe e pyes mbi zakone të maleve. S'din me kallzue kurrgjâ, të thuesh; por un argtohem tue ndjekë të luejtunat e sâve të bukur, të buzve të njoma; tue vrojtë gestet e saj të thjeshta.

E shikoj, e shikoj ngultas.

Atê nuk e turbullon aspak shikimi i em i zgjatuem. Më vjen maraz. Kishem me dashtë t'u kujtonte për interesim qì tregojnë sût e mij. Kishem me dashtë qì ai interesim t'a bânte m'u kuqë e me ulë fytyrën. Por jo: kur e ulë fytyrën duket si e grabitun nga nji mëndim i largët plot trishtim. A ka zêmër kjo Malsore? E, n'e pastë, çà do të ndryjë mbrêndë?

X

23 mars

Më ndodhë, ndër këto dit, qì i sjelli vetes disa pyetje të çuditëshme. A thue kishte me qënë marrí aqë e madhe m'u martue me shërboren t'eme? me nji shërbore maloke? Për të saktë qì kisha m'u bâ qesharak faqe shekullit. Por, në fund, kjo punë kishte me pasë edhe të mirat e veta. Do të kishem, së them se jo, nji grue të padhëndun e të padijshme; por, si shpërblim, do t'a kishem edhe të re, të bukur, të njomë e mëndesquet. Shpirti i saj do t'ishte si nji botë për t'u krijue. Do të kishem në dorë nji brumë virgjën, qì m'e plasmue mbas qefit t'em. Do t'i frymsojshandiesi të reja zëmrës së saj qì s'din... e do të shifshem dashunin tue lulzue në tê me hovin e prendverave t'egra...

XI

24 mars

Sod jam çue mâ heret. Kam hapë menjiherë dritoret për me më hý dielli i ri i marsit n'odë. N'ajr të voktë ndihej zgjimi i prendverës. Drандofillja qì kam nën dritore ë njomë e majet e gemave kanë nisë me u kuqë.

Kur erdh Diloca me kafe u çudit tue më pá të veshun.

Ishte lá nj'atëherë e si nji hije prendvere i kish rà fytërsës së saj të lëmuet. Për të parën herë vûna roe se i ka qerpikët e gjatë, të ndritëshëm si fije mëndafshi. Prendvera më kishte depërtue në gjak. Zëmrën e kishem plot me deshire të freskta.

S'mund durova: i a kapa krahin e i a shträngova, âmbël. Ajo uli sýt. Asnji vizë e fytyrës, veç, nuk i luejti; as nuk mori m'u largue.

I thashë, gëzueshëm, pér me pá pak gëzim edhe në fytyrën e saj pérherë të mallëngjyeshme:

— Ai Malsori, Dilocë, s'ka me të mundue mâ. Kam folë në hyqymet e më kanë premtue se, po e panëtue u sjellë edhe nji herë këndej pari, do t'a kapin.

Asaj fjalët e mijas i bâne kurrnji përshtypje. Ndëj me sý ultë. Un, atëherë, i a lëshova krahin e i brita me idhnim:

— Ça ke qì rri zymtë? A të mungon gjâ këtu në shtëpi a?

Ajo u mundue m'e bâ buzën në gaz, por duel nji buzqeshje plot trishtim. Shifej se donte përdhuni me m'a bâ qefin. Por përgjegjen m'a dha me nji zâku tingllonte mirnjohja mâ e gjallë.

— Në saje të Zotit e t'ânden, kurrgjâ nuk më mungon, zotni.

XII

25 mars

Mbas darke ishim rrëthue te tangari (natën bân të ftoftë gjithnjë) un, nâna, Diloca. Un isha në qef e, pér m'e gërgá, i thashë Malsores së re:

— Dilocë, due me t'a gjetë nji burrë e me të martue...

Ajo çoi sýt kah un. Nji dhimbë e thellë, nji pikllim i parrëfyeshëm derdhej prej tyne. M'u duk se ish gati kah shpërthen në vajë. Mbas nji grime më dha përgjegje me zâ të dekun:

— Eh, lum zotnija, tý të rrittë Zoti jetën, por s'â martesa pér mue...

— Po pse, moj Dilocë? Ti e re, po; e bukur, po; tashti po mësohe edhe me punue gjithçë: pse mos m'u martue ti, thuej?

Ajo tundte kryet tue shikue zjarmin me së të habitun, si me i pasë fluturue mëndimet larg, — në nji largsi përtej caqeve të jetës.

— S'â martesa për mue — përsëriti trishtueshëm.

— E çà ke me bâ, mbasi s'dashke m'u martue?

— Në mos më paçi rândë, due me ndëjë gjithmonë këtu e m'u plakë në derë t'uej.

— Pse nuk hyn murgeshë atëherë?

Syt e saj u ngallën; më shikoi si me dashtë me hetue n'ata të mijt a e kisha përnjimënd a periqueshtë tue më thânë:

— Me dijtë se më marrin, kishe me hyn, po, në kuvênd.

Un u habita,

— Me gjith mënd thue?

Nuk m'u përgjegj me të parën. Mëndoi e mbandej i a bâni me gjymsë zânit:

— A thue mundesh me pëvetë, zotni, për kët punë?

Lutja më e nxetë kumbonte në këto fjalë.

Un s'dij çà i u përgjegja. E dij, veç, qì i thashë se ato të saj ishin mëndime të marra, qì për me shkue në kuvênd duhet me qenë e thirrun prej Zotit, se s'ishte mirë me na lânë né: shkurt, çà m'erdh për goje abolla t'i a prishi. E, përmbrënda, ndiejshem nji idhним të pakuptueshëm, nji egërsim të çuditëshëm: deshirojsha me e rrähë në shputa, me i britë mos-mirnjohjen e saj ndaj mue qì e kisha shpëtue nga mardha e ûja... e tash mëndonte me më lânë.

Diloca ngau m'e qetue, më sa un po rrijssha në roje para dritores. E ndêja aty deri sa s' rejohta zânin e nji fqînit qi kish hŷ n'oborr t'onë njiherset me gjêndarmë tê rrâmë mbas pushkve. Derën e oborrit e kishin gjetë çelë.

Të nesërmen nêñ dritore, n'oborr, pamë shêje gjaku për tokë.

XIV

7 prill

Diloca â mbyllë në nji heshtje tê përvûjtë prej së cilles un s'jam orvatë asnji fije t'a nxjerri. Vetëm sût e saj flasin tue më diftue nji mirnlohje tê pambarueme. Ndoshta m'e pyetë, kishte me folë e me më kallzue. Ça? As un s'e dij mirë, por tham qi tê mësýmit e asaj nate do tê jetë epilogu i ndonji drame qì ka pasë për shkenë n'akte tê para malet e rrepta tê Dukagjinit.

Nânës nuk i a kam kallzue punën e Malsorit. E lâ gjithnji me kujtue se na kanë mësý hajnat; drue me i thânë tê vërtetën, pse atëherë s'kish me e dashtë Dilocën asnji ças mâ tepër në shtëpi. Rreth-komandantit, qì â mik i em, i a kam kallzue ngjarjen fill'e për pëtue e lutë tê bâjë hetime me kujdes. E, sod, ka ardhë ai vetë në zyrë t'eme me më diftue përfundimin.

— At vajzën — më tha — prindja e kanë fejue në djep me nji farë Vuksan Gjelit, i cilli mëndoij se do tê jetë shi ai Malsori i rí qì keni pá tu dera e oborrit t'uej. Mirpo, vajza kur u rrit na zûni marak në nji tjetër, në Mark Lulashin, e bash at ditë qì kanë ardhë krushqit m'e marrë e m'e çue te burri na ka ikë prej shtëpis me tê. Kur janë kujtue prindja se u zhduk

vajza, â lëshue potera mbas t'ikunve. I kanë ndjekë hap për hap vllaznija e kushrinija në nji anë e krushqit në tjetrën: e na i kanë rrethue. Mark Lulashi, dashsi, â ngujue mbas do shkambijve në të hymë të nji pylli e ka bâ pushkë me ndjeksit bukur do kohë. Mbandej â zhdukë në pyllë me gjith vajzë në nji mënyrë misterioze. N'e nesre e kanë gjetë dekun në rrânxë të nji ahi me pushkë të vet përbri. Vajza kishte hupë pa shëj pa pullë. Vrasjet për shkak të saj kanë vazhdue e vazhdojnë gjithnjë. Vllaznit e Mark Lulashit i a kanë marrë gjakun vllaut. Deri tash tre vetë janë vrâ prej të dy palve.

— E si janë kujtue se ndodhet vajza në shtëpi t'eme?

— Duket se i fejuemi ka marrë vesht qi ajo doli gjallë prej pylli. Do të ketë kërkue nëpër ato rrethe e mbasi atje s'ka rá në gjurmë të saj ka mëndue tamam se s'mundet me qënë kurkund ngjeti veçse në Shkodër. Këtu, me pare, ka ngarkue ndonji qytetas për me i a hetue vëndin e mëshefjes.

— Po ç'qëllim do të ketë pasë tue m'a mësë shtëpin?

— Natyrisht me grabitë vajzën. Ajo âsht e fejuemja e tij e, deri sa mos t'a marrë ke shtëpija e vet, njehet i koritun.

— Sa vetë munden me pasë qënë at natë?

— Nji tubë, sigurisht. Ju bâni mirë m'e hjekë deret at Malsore, pse s'âsht e pamundun qi të ju trazojnë përsëri. Na tash vëmë roje, por këta Malsorët janë dreqën: s'kanë hiç zor se lânë kokën në të tilla çâshtje.

Me kët porosí, rreth-komandanti më la.

XV

8 prill

Mbasi ka rá nâna me fjetë kam marrë Dilocën n' odë t'eme. Më ka ndëgjue pa kurrfarë kundrështimi.

— Ulu e rri — i thashë.

Ajo u ul për tokë, në halí. Edhe un afrova nji karrigë e ndëja. E shifshem se pritte me zémër të dridhshme fjalët e mijë.

Nisa :

— Si je njohtë me Mark Lulashin ?

Emni i të dashunit, kur un i a përmënda papritmas, e theku në shpirt. Në vênd qi me m'u përgjegjë, mëshefi fytyrën ndër duer e plasi në vajë.

— Mos kjaj, — e ngushullova me zâ t'âmbël, — e mos kij frigë: un të pyes për të mirën t'ânde e s'jam aspak idhnueshëm. Por ti duhet të më kallzojsh të vërtetën.

Atëherë ajo çoi sût e përlotun kah un e tha :

— I kishim shtëpijat afkas e qyshë fëmijë u ndeshësim përditë nëpër mal tue lëshue berret me kullotë.

Kur e pashë se u ndal, s'dijta ndryshej m'e pyetë por kështu :

— E mbandej... kur u rritët ?

Uli sût e vijoi :

— Mbandej u mësuem në shoqni me njâni tjetrin. Dita e martesës u avitte dhe un deshirojshem me ndëjë gjith jetën vajzë për mos m'u dá prej tij. Sado qi m'a lëvdojshin burrin e më thojshin qi â djalë trim, i pashëm, me tokë e gjâ boll, prap se prap Markun e dojshem mâ fort se sût e ballit.

— Po ai ?

— Ai nji ditë, në mal, më tha: « Dilocë, a të vjen keq qi po avitet koha m'u dá? » Un fshâna e i a prita: « Boll, mana! » Atëherë ai mëndoi e mëndoi e m'a bâni: « Si kishe me thânë ti me i dalë në pritë Vuksan Gjelit e m'e vrâ? ». Un i u luta: « Aman, Mark, pashë Dilocën t'ânde, mos derdh gjak njeri për mue... » Ai s'm'a çeku mâ kët punë, as at ditë as kurrnji herë tjetër. Sa mâ fort qi i u afrojshim kohës së shênueme për darsëm aqë mâ rrallë flitte. Bile, më dukej shpesh-herë si me pasë idhним në mue. Po... ç'faj i kishem un e ngrata? Rrinte vrântë, tue fishkullue me vete. Nji javë para ditës së martesës më tha: « Nesër s'ke me dalë mâ në mal me berre. A don m'u dá prej meje a por don me bâ si tham un? » Un e dojshem me shpirt e prandej i u përgjegja: « Ti e din se mâ e âmbël m'âsht deka me ty sejeta pa ty! » Atëherë më kallzoi mëndimin e vet: me ikë bashkë e m'u ulë në Shkodër ku un edhe ai do të kishim gjetë me punue. Kështu kje qi natën e darsmës ika me të...

Diloca tregonte me zâ monoton si nji nxânsë që thotë mësimin para mësuesit. Un pyetshem gjithnjë:

— E... si kje puna që e vranë Markun?

Ajo drejtoi shtatin e përkulun me nji hov që më çuditit. Syt i u mbushën me shkëndija të paprituna. Krejt ftyra i u zgjue.

— Na kishin rrëthue në trî anë. Mbas shpine kishim nji pyllë që ngjitej nëpër mal. Marku daur me qindrue e nisi pushkën. Por ndër të gjuejtuna të para e kapi plumbja edhe ra i plaguem për dhë. Atëherë troka un mauzerin e qita për mos me i lânë ndjeksit m'u afrue; qita deri sa u mbarue rrypi i fyshekve. TUE qitë ndiejshem gjakun e Markut që m'i nxete gjûjt. Së

pari e thirra dý a trí herë, por, mbasi s'më dha përgjegje, kuptova se gjaku i derdhun e kish lodhë e mekë. Njihet tue luftue mëndojs hem edhe si të shpëtøjmë nga ai rrëthim i rrezikshëm që vinte përherë tue u ngushtue. E, përfund, e gjeta mënyrën.

Dukagjinsja kishte nisë m'u nxé; ishte ngritë në gjúj. Me fytyrë të ndezun, me së vetues, flitte tashti shpejt e rrjet shëm. Ai hov, që shifshem përfundon herë në fjalë e n³ gesta të saj, e rrëthonte me nji bukurë tragjike, të pashoqe. S'kishem më nji Malsore përparrë: dashunija tue u ngallë e flaktë në zëmër të saj, e ndërron të krejt, e barasonte me vajzat e ç' do gjaku e të ç' do vëllai që flasin e veprojnë të gjitha njinji kur i rrëmbejn fuqija e pasjonit.

— Aty afër rriddhëtë nji prru. Un kapa Markun ndër krahë e u futa n'ujë. Ai derdhë gjak gjithnjë prej varrës, por shëj në valë të prronit së mbette. Un kastan, bile, kishem rá n'ujë përmos me lânë gjurmë mbas vetes e me gjetë nëpër shkâmbij ndonji vënd që m'u mështefë e me marrë frymë. I u ngjita, sa më shpejt që mujta, prronit që gjarpnonte nëpër pyllë të xhveshun. Në nji të sjellun, gjeta nji shpellë të vogël ndër shkâmbij. Uji hynë mbrëndë tue shkumue, por në fund të saj ishte nji rrÿpinë toke sa me ndëjë dy vetë galuc. Prej së jashtmi shpella dukej krejt e mbushun me ujë, kështu që, pa hynë në prru e pa i u avitë afër fort te gryka, kurkush s'mujte as me mëndue se aty kish vënd përmu m'u mështefë. E strukun, me Markun në prêhën, ndëgjova zânin e ndjeksve që kalojshin përsipër tue na kërkue.

— Po Marku?

Asaj befas hovi i rá. U ul prap ndëjun e fshâni.

— Ai nuk kthente në vete. Un shkjeva teshat e mijë për me i a lidhë varrën. E thirrshem... me zâ t'ultë nga droja se po kthejnë ata. Por kot. Fillova edhe me pasë të ftoftë. Un s'dij si nuk kam ndjehë e ngrîme në nadje. Deri sa luftova, deri sa rreziku më ndiqte mbas shpine, të luejtunit, t'ecunit më kishin bâ me harrue acarín. Por kur erdh nata nisa m'u dridhë. S'kishte vênd mjافت, aty në shpellë, për dy vetë; toka ishte e lagun. Un, për mos me lânë Markun m'u lagë, ishem e shtrëngueme me mbajtë kâmbët n'ujë. Marku m'u ftof në prêhën, pa kênë un e zoja me bâ kurrgjâ për tê.

Heshti, mëshefi fytyrën e nisi prap me qá. Ishte nji vajë i qetë, i pangushullueshëm. Un e përfytyrojsha në terr të shpellës, mëshefë si egërsi në fund të shkâmbijve, e shurdhueme prej zhurmës së pareshtun të prronit, me të dashunin qì i vdiste ndër duer, gjymsë lakuriqe n'acarín e natës, vetëm me disprimin e vet, shi at natë qì do t'ishte e para e nusis së saj. Pyetshem veten si nuk i ka luejtë mëndja. Mëndojs hem edhe çà ajo kish zor të kallzonte: puthjet e zjarta mbi fytyrën e bardhë të të dekunit, puthjet e panjehuna me të cillat shpresonte t'a nxejë e t'a ngjalli e t'a bâjë me çelë sût, ata sý t'adhuruem qì e kishin têrhjekë n'ikje. Malsori i ngratë! Mëndonte se ajo ikje do t'a çojë në fatbardhsí, kurse e kish përplasë ndër krahë t'akullt të Dekës. Por shpesh ndër male t'ona, dashunija e deka janë sinonime.

Vajza, pa i terë lotët, përfundoi:

— Kur zbardhi drita, dola. E pshteta rrezikzin afër nji ahi, e sigurtë se do t'a gjëjshin po n'at ditë, i a vûna edhe pushkën përbri e u largova. Dý dit e dý net jam endë maleve, pa hângër, nëpër të ftoftë. Të

tretën ditë nji grue, qì ndesha rrugës ngarkue me qymyr, m'a dha nji kafshatë bukë kollomboqe. Më kallzoi edhe kah me i a mbajtë për me zdrypë në Shkodër ku mbrrija natën. U solla nëpër qytet të panjohun tue kërkue ndonji derë të çelun, por pa dobë. Atëherë u shtrina këputëshëm para derës s' ate e aty ti më gjete në nadje...

Pushoi. Un s'bâna mâ zâ. Çà kisha me thânë? Tash e kuptojsha trishtimin e përhershëm të sâve e mungesën e ç'do deshiri në ta. Rinin i a kishte shkret-nue nji dashuni e përgjakun. Zêmra i kishte hý në dhë bashkë me atê të të dashunit të vramë. Prendverat e jetës së saj s'do të kishin mâ as rreze, as ngjyra, as perfume për të.

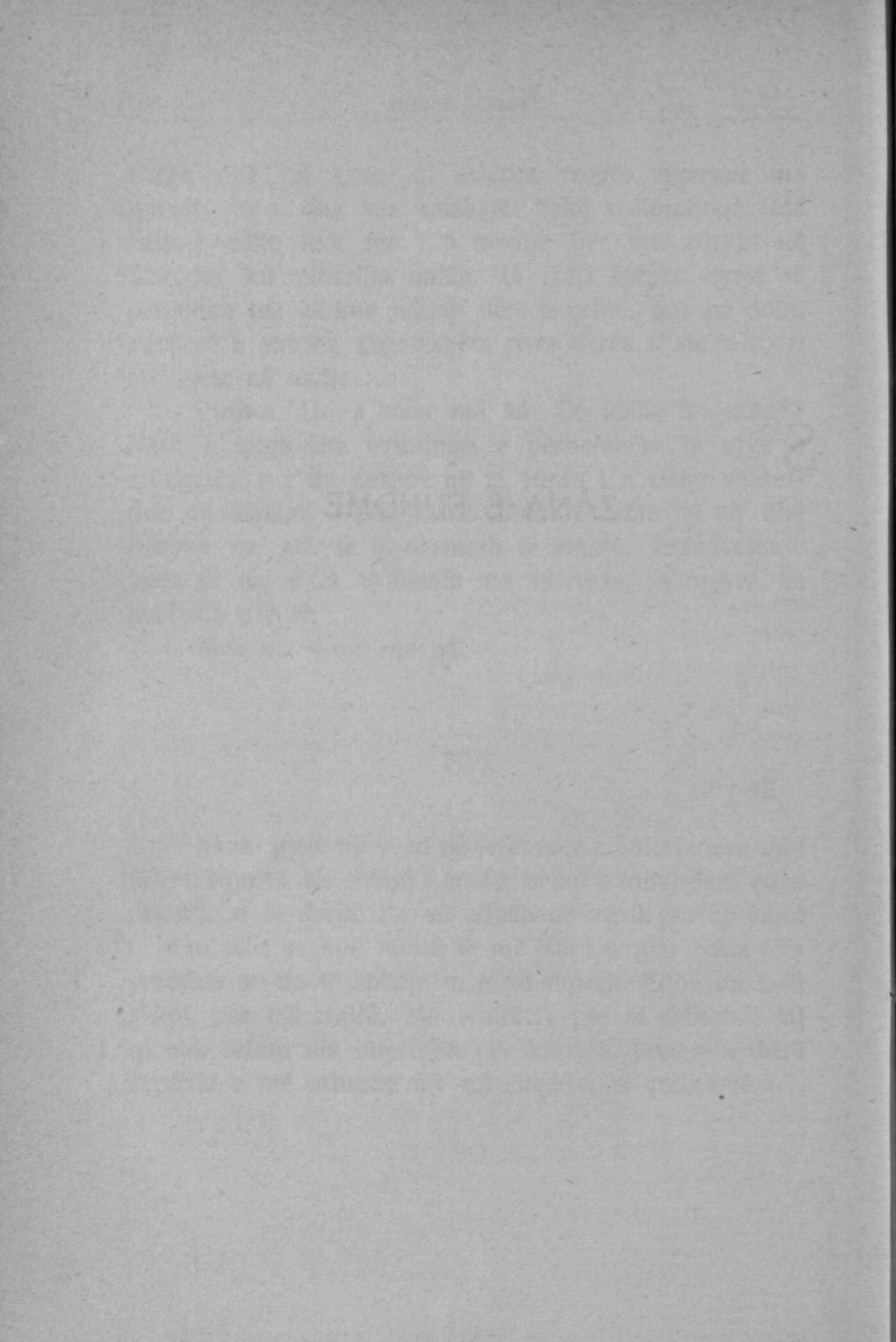
Mue më vinte me qá.

XVI

10 prill

I kam gjetë nji vênd në jetimoren e Salezjaneve. Aty âsht e sigurtë. Në shtëpí t'eme s'mund e mbajshem edhe pse s'kam të drejtë t'a vê nânën në rrezik për nji vajzë qì s'm'âsht as nuk mund të më jetë kurrgjâ. Nâna i ka premtue se do të shkojë m'e pá shpesh. Edhe un tash shkoj, por mâ rrallë... pse ai shikim i saj qì nuk difton mâ interesim për kurrgjâ, mue m'a therë shpirtin e më mbushë me nji shqetim të çuditëshëm...

ZÂNA E FUNDME

Shërbitorja solli nji kaci plot me zjarm të shkëndijëshëm dhe e shprazi në tangar që ishte vëndosun ndërmjet kanapehit, ku mbështetej zoja Nasibe, e dy poltronave të zânuma nga zojusha Samiha e nga Reshidi. Ishin kushrîj e miq. Kushrînia u jepte rasë m'u mbledhë shpesh, tash në shtëpi të njânit e tash n'atë të tjetrit; miqsija i shtynte m'e zgjatë ndëjën deri mbas mesnate në biseda t'interesueshme, sa herë që ndodheshin të mbledhun. Gjint e shtëpis e kushrîjt tjerë shkojshin me fjetë heret, sidomos kur argumenti i bisedimeve kapercante caqet e kuptimit të tyne; shkojshin nji nga nji, tue lânë vetëm ata të tre që ishin mâtë të kulturuemit e gjith farefisnis.

Me brrylin e rrëmaktë ngulë mbi kupat e gjûjve të ngjitun, tue shtrëngue mjekër e faqe në shuplakë të dorës, zoja Nasibe (nuse njizetepesvjeçë) shpupurishte me mashë gacat e tangarit. N'at të luejtun të dorës, unazat që kishte ndër gishta, lëshojshin xhixhillime të farfurishme. Zojusha Samiha herë shtrîntë duert e vogla eburi kah flaka e kuqe e zjarmit për me i nxé, herë i futte në rrypin e lëkurtë që i shtrëngonte belin, tue u strukë në nji shall leshi të gjâne e të butë që kishte hqedhë krahvet. Reshidi kishte hupë në fund të poltronës.

Deri n'at ças biseda kish qênë e nxehthë. Mbandej, papritmas, pa currji arsyé kishin heshtë të gjithë.

Jashtë binte borë e frînte erë. Hove hove kapakët e dritoreve gjëmojshin, të trandun; poshtë, n'ahër, diça dridhej sa herë qi era vërsulej tue fishkullue. Ai të dridhun depërtonte dhe në trupnat e njomë të dý feme-nave të reja.

Samihaja, ndoshta e shtyme nga ajo frigë e lehtë e e paarsyeshme qi i kapë shpesh grât kur frîn era natën, u çue prej poltronës e u ul në kanapeh bri kushrînës së martueme. Tha:

— Reshid, çà po mëndon? Fole nji fjalë...

Reshidi hapi sût. Në ta shkëlqente drita e nji vegimi të largët e të çuditëshëm, më sa i përgjigjej kushrînës me zâ t'âmbël:

— Çà të tham, moj Samiha? Mjaft kam folë un sonde.

— Na kallzo nji prallë, Reshid.

— Prallë?!

— Më ka marrë malli me ndëgjue nji prallë...

Zoja e re qeshi. Lëshoi mashën, i a shtrëngoi qafën kushrînës së vogël me krah të rrumbullaktë dhe e ngrehi prej vetes tue bâ:

— Ândërrtare e paqortueshme kjo Samihaja e jonë. Mâ tepër se ti, Reshid. Aman, kallzoja nji prallë se pérndryshe po na nisë me qá si kalamâ.

Qeshte dhe e përkundte me krah.

Reshidi tha:

— Shikoni: s'due ndalime as pyetje të kota. Prrallat janë tisa të holë qi mëshefin të vërtetën. Prandej ksaj qi po u kallzoj duhet t'i besoni.

— Po, po, — i a priti Samihaja tue u bâ gati, si fëmijë i vocërr, me ndëgjue. — Un tash po rrij rahat.

Djali filloj:

— Sikurse do t'a keni ndëgjue sa herë e herë, vëndi i ynë motit ishte an'e kând i populluem me Zâna kângatare. Ç' do kreshtë e kaltërt, ç' do shé gurgullues, ç' do zabel i lulzuem kishte Zânën e vet. Ishin projset e Shqipnis. Ato rrijshin gati me largue mjerimet e të zezat qi merrshin me i u afrue popullit shqiptar. Ndër mëngjese të qarta endshin valle maleve e fushave për me ndjellë të mira mbi komb qi asohere, për hirin e tyne, ishte fatlum. Përsillshin të padukshme burrat në luftë e u rrijshin njat ndër të mësýme për me u dhânen zémër. Në ditët e ngadhnjimit ishin përbrí poetvet qi këndojshtin hymnat e lavdís. Por fatet ndërruen e erdhën mote të thershme për Shqipnín e mjerë. Sablija e Jenicerve bâni copë-copë selin e Skanderbeut, tue e shëmbë e sodumë mbrettnin e lumenueshme të tij. Kur Zânat panë ujin e kulluet të gurrave përzie me gjak të fatosave, rudinat e blera shkretue nga thëmbra e Aziatikut, tempujt e ndritëshëm shëndrrue në burgje kualsh, vashat arbnore robnesha në shatorret e të huejit, u shkrehën në nji vajë qi s'donte me pasë mbarim. Qajshin, qajshin pa pushue kângataret qi qenë vaditë me dikue ndër fusha të mëngjesit harén e kângve të harmonishme. Por edhe vaji ka shijen e vet. Kombi shqiptar, qi rrivatej t'u bâjë ball kobeve qi po shprazeshin mbi të, kishte nji bukurí tragjike. Qëndresa e disprueme e kreshnikve të fundëm u dha Zânavë lândë me këndue ndonji kângë e cilla delte, po, e përzieme me vajë, por ishte me gjith këtë ngushullim për shpirtnat e tyne. Mjerisht edhe ky gjëzim, i shkurtë

e i mallëngjyeshëm si të qeshunit e sëve të përlotuem, mbaroi pa shpresë kthimi. Shqiptarët nisën me e harrue lumnin e etënve fatosa. U duel kujtimit atdheu i haptë. Mëndimet e deshirimet e tyne u kufizuen ndër caqe të bajrakut. Trimnët e trashigueme filluen t'a përdorin ndër vrasje me shoqishoqin. Për Shqipnët e Mbretit të Madh, për mbretin e Skanderbeut, asnjanë ndër ta s'kishte pikë malli në zëmër. E Zanat s'patën as mbi çà me qá as mbi çà me këndue, përsë ato qajnë e këndojnë vetëm mbi sende të bukura e të mëdhaja; e madhnija e bukurija kishin mbarue në dhën e shqipeve qyshse të bijt e saj s'e njihshin mâ njani tjetrin përvlla. Kur kânga e vaji, qì janë ushqimi i tyne, erdh tue u mungue, Zanat zûnë m'u mërzitë. Mërzija i myti nji nga nji. Vdiqën. Por, tue qenë se trupi u qëndron i pahumbshëm e i njomë gjatë moteve, deka e tyne i shëmlleu nji gjumi të rândë. Vetëm nji mbet gjallë: kângatarja mâ e mirë. Ajo mbështolli trupat e adhurueshëm të Pajtoreve të rudinave në tisa të ndërpashëm, endë me rreze hâne dhe me fletëza drandofillje, e i vëndosi rrjesht e rrjesht në nji shpellë të shkëlqyeshme kristali. Mbandej, mbasi e ndiente t'aférme dhe dekën e vet, hypi mbi majen mâ t'epér me i thânen lâmtumirë Shqipnis së robnueme. E, tue shitetë sënin prej maleve në dét, prej Pindit në Veleçik, dy lotët e fundëm i rrëshqitën mollzave e i ranë në tokë. (Qyshë at ditë, aty, për gjith prenverë mugullojnë dy çufra lulesh e këndojnë dy bylbyla).

Po zbardhullonte agimi në hapsin e qiellit. Zâna zbriti tu krojet e kullueta me pí ujin qì sa herë kishte pasqyrue fytyrën e saj, dikur të gëzueshme. Në logun mâ të gjelbër, ku bari kishte bijtë mâ i butë, vallzoi

vetëm për herën e fundit, shpirtin pezull në malltë shoqeve që përpara kërcejshin me të; pushoi tue heshtë nën hijet e âmbla ku kishte zhegitë me motra. U ul me hov notarak nëpër prruue shkumues që i a lëmoi me valë t' argjenta gjymtyrët e bardha. Shetiti nëpër vetmit e erândëshme të rudinave ku lulet çelshin vetëm për të. Kështu gjith dita i kaloi tue u përkundë në kujtime. Hâna, kur duel nga nji vetull mali për me prarue bjeshkët e hapta, e gjet të shtrieme mbi nji shtrojë t'ershme bathrash, me zêmër të frjtë prej idhnimit. Nji bylbyl, i mëshefun ndër gjethë, nisi me kendue. Majet e papërlyeme ngriheshin kah qielli me nji madhvi viganash të mujtun por jo të shtruem. Deranej ndër lugina zhaurrima e ujnave e zâni i tyne, që muzgu zmadhonte, merrte në largsi gjasimin e nji vajti të ndryem. Të fërshlluemit e pyjeve dukej si nji të vrumulisun disprimi. Por bylbyli që cërcërronte papushue e shtyni dhe atë me kendue, më parë lehtas e pastaj me zâ më të çelun. Shkulmat muzikorë të kângës së saj u shprazën në kaltërtit e prarueme të natës. Hâna e ndali udhtimin e vet ajruer: rrezet i u ngrinë e s'patën më kurrnji të dridhun. Ujnat ecën më kadalë për me ndëgjue të Lumen e Krojeve. Gjethët mënë piplimin. Bylbyli preu vargun në gjymsë dhe fluturoi në nji gem më t'afërm e t'ultë për mos me humbë as nji notë të melodis së përmallshme. Zâna kendonte, e rrëmbyeme në vegime të kalesës e t'ardhjes, mbi shesh të lulzuem, në heshtin e paskâjshme. E mendonte se njeri i gjallë nuk ishte tue e ndëgjue.

Por n'ato naltësina të pastra, qilloi nji barî, stërnip i nji luftari të Skanderbeut, q'ish zhgulë prej fushës me gjallue në vobsin e lirë të maleve. Ai e ndieu për së

largu kângën e thekshme dhe u avit për m' e shijue mâ mirë. I mëshefun mbas nji ahi, ndëgjoi gjith natën edhe e nxûni fillim e mbarim.

Thonë se n'at kângë ndëgjohej zhurmë djepash të përkundun e zâ nânash qi u ndjellin gjumin fatosave t'ardhshëm; gurgullimi i kronit qi ep me pi ujë në vogli dhe jehona e malit të lindjes.

Thonë se n'at kângë ndëgjohej nji rrapamë heku-rash qi thehen bashkë me nji krisëm armësh të lira; brohorë darsmash lartushtuese e urata e nji populli të lum ndër tempuj t' atdheut.

Thonë se n'at kângë ndëgjohej thirrja kumbore e faktorve ndër ara të punueme ejeta e makinave të panumrueshme të lëvizuna nga lumijet shqiptare; nji të rrahan i pambaruem flatrash ngadhnijyese shqipesh e zgjimi i jehueshëm i kumbonve të Krues.

N'agim Zâna prâni. Kur leu drita, vrojti hijen e bariut tue u zgjatë bashkë me atë t'ahit mbi barin e voesuem. Kërceu mbë kâmbë. Aty për aty desht t'a shitojë; por përvûjtinja e rrëmbimi qi pau të shkruem në fytyrën e re, i a mbushën shpirtin me mëshirë.

E pyeti, me nji kërcnim qi mbaronte gati n'âmbëlsí:

— Ça don ti këtu?

Ai pëshpëriti, tue u dridhë:

— Kânga më ka têrhjekë...

Atëherë, tha ajo, tue e shikue ngultas ndër sý:

— Kush të dijë m'e përsëritë ndër mote t'ardhshme kët kângë, ai ka me ngjallë Zânat e dekuna.

U bâ hije e u zhduk.

Kângën e Zânsë së fundme, ai bariu i a mësoi nuses së vet, e cila me tê u ndillte gjumin djelme e vajzave qi pat prej tij. Djelmt e kënduen, kur u rritën,

tue kullotë grigjët nëpër bjeshkë; vajzat e muerën me vete, tue u nusnue, ndër male të largta. Kështu kânga u përhap an'e kând. Por tue kapërcye, gjatë moteve, gojë në gojë e mal në mal, u ndërrue. Shum fjalë i tretën, tjera i u shtuen.

Samihaja, që deri n'at ças kishte ndëgjue me verejtje tue heshtë edhe kur pyetjet i vijshin vetvetiu tu buza, s'mujt mâ me durue por bâni:

— „Atëherë kânga e Zânës së fundme paska humbë?

Reshidi buzqeshi e përgjegji:

— S'ka humbë, jo: âsht e mëshefun, pak aty pak këtu, ndër kângë e valle t'ona. Âsht e shpërdame gjithkund nëpër Shqipni. Gjithcili prej nesh e din nga nji fjalë të saj. Duhet m'e zbulue varg për varg tue e nxjerrë nga kujtimet e pleqve, nga gjykimet e urta të burrave, nga buzët e njoma të vashave që dashunija mbushë me të fshâme t'âmbla, nga goja uruese e grave shqiptare, nga klithmat e hovshme të djelmoshave. Duhet me pyetë nji nga nji jehonët e maleve që tash mijë vjetsh ndëgjojnë thirrjet e kombit. Pyjet t'ona në bardhnin e hânë-plotjeve prendverore pëshpërisin vargje të saj që duhen mbledhë; kroje e proje e dijnë nji pjesë; valët e detit e këndojnë, natën, nën syt e panjehun ari të hyllsive.

Reshidi pushoi. Zoja Nasibe, mbas nji grime, pyeti me nji zâ gjymsë serioz, por ku tingllonte ânda e gjini-kueme prej prallës:

— Po Zânat a flêjnë gjithnji në shpellën kristalore?

— Flêjnë e presin. Rrethue me dritë t'ylbertë, në palët e ndërpashme të tisavet, mbi lule të shkapaderdhuna an'e kând që ruejnë përherë nji freski agimore, flêjnë rrjesht e rrjesht, në vorrezë të ndritëshme, tue pritë

ditën e zgjimit. Flêjnë e ândrrojnë lumnit e ardhshme të kombit t' onë. Edhe dita do të vijë që nji kângatar arbñuer, mbasi të ketë bashkue vargjet e shpërdame të kângës së mrekullueshme, do t'i këndoje pa pritë në mes të popullit të çuditun. N'at ças Zânat kanë m'u ngjallë me nji të fshâme ngushullimi, shpella ka me shkëlqye mbi maje të maleve si nji agim i ri e prej saj kanë me dalë tuba-tuba e dora-dora kângataret hyjnore për me zbritë në fushat e atdheut. Prendvera të patregueshme kanë m'e gjelbrue tokën t' onë. Kroje gëzimi kanë m'u çelë në ç'do kând të Shqipnis. Lavdija e Fatbardhsija, këto dy mbretnesha të pashoqe, kanë me mbretnue ndër në. Lulet t' ona, që sod mbulojnë vorre deshmorësh, kanë m'u gërshtet në kunora kremitimesh. Shqipet e moçme kanë me goditë çerdhe të reja mbi majet e thepisuna. Bylbylat kanë me përkundë ndër net hâne dashunin që ka m'u derdhë prej qiejve të lirë mbi popull shqiptar.

Zoja Nasibe dhe Samihaja, syt e mbushun me drithë vegimesh të hareshme, pyetën të dyja njiheren:

— Kush ka m'e gjetë kângën e humbun?

— Kush ka me na i ngjallë Zânat?

Në zânin e tyne tingllonte nji deshirim i pafund. Reshidi nuk çeli gojë.

Jashtë binte borë e frjntë erë. Gacat, në tangar, i kishte mbulue hîni. Dy kushrînat, të përqafuna njâna me tjetrën, kishin beshtë e po ândrrojshin, me sy çelë, ditët e lumnis s'ardhshime.

Në fund Reshidi pëshpëriti, si t'u jepte përgjegje mëndimeve të thella të tij:

— Kush e di!...

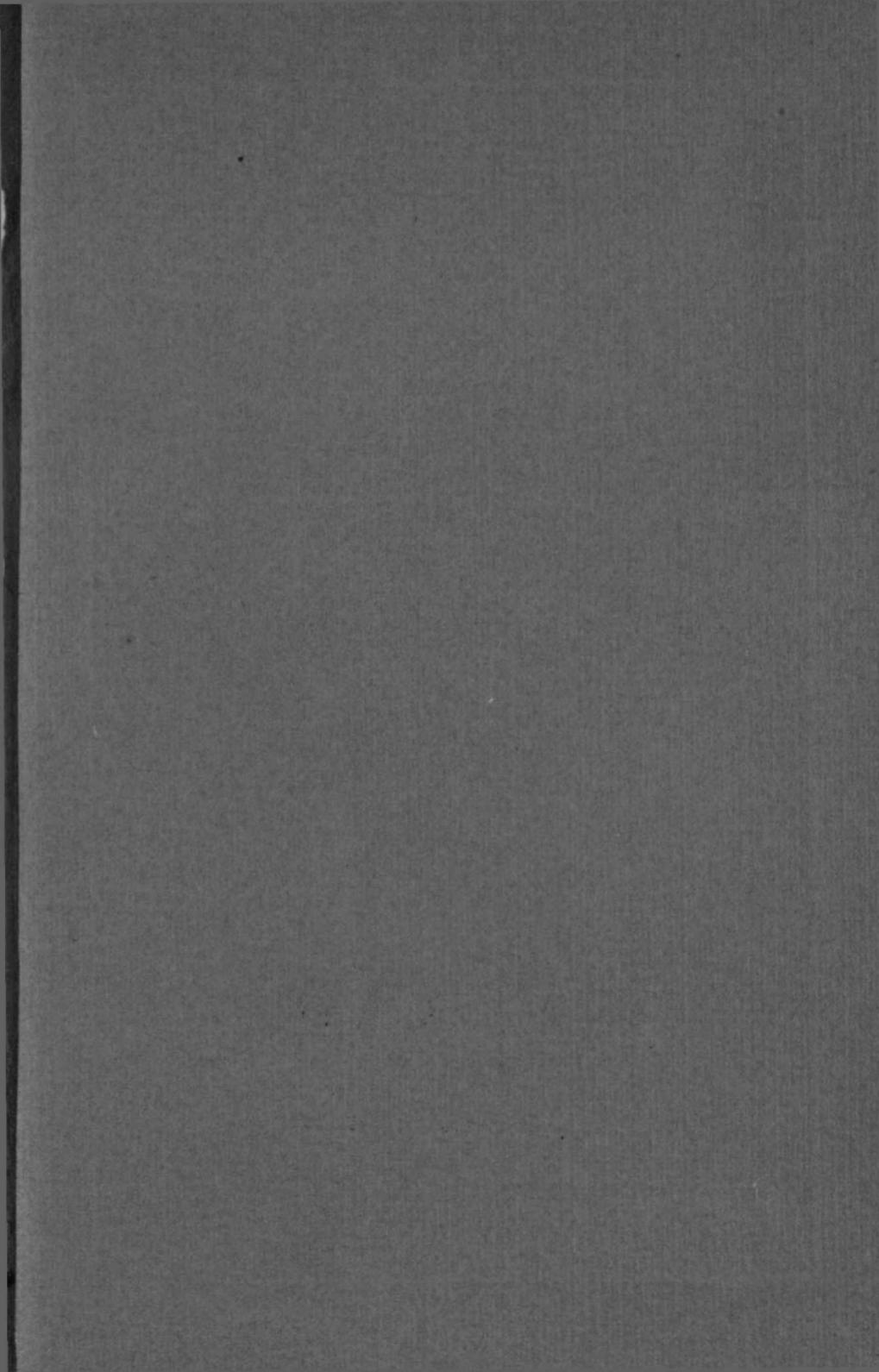
DIFTOJSÈ

NUSJA E MREKULLUESHME	faqe	7
GJAKU	»	21
KÂNGA E RE	»	65
SE QOFSH, PLEQNOFSH	»	83
KËRCIMTARJA E DUKAGJINIT	»	97
MIKU	»	111
ÂNDËRR E NJI MBASDITJE VERE	»	123
KUR ORËT LAJMOJNË...	»	135
KOPSHTI	»	145
KE TRE LISAT	»	157
DILOCA	»	175
ZÂNA E FUNDME	»	199

I. S. A.
VENEZIA

BIBLIOTECA

234

Franga är 3.—

